

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστίν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΕΤΟΣ Η'.
ΤΕΥΧΟΣ 1-4

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΛΟΓΙΑΝΝΗ
ΨΑΡΩΝ 41
1987

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΤΟΣ Η'. ΤΕΥΧΗ 1-4

ΤΕΥΧΟΣ 1.

1) ΜΕΛΕΤΑΙ

	Σελίς
N. I. Τούλ.—Προλεγόμενα μιᾶς λογικῆς τῶν ἠθικῶν ἐνεργη- μάτων	1
Jos. Gottf. Greiner.—Τὰ θεμελιώδη ἠθικοπαιδαγωγικὰ ζητήματα τῆς σημερινῆς ἐποχῆς.	36
Δ. Καπετανάκη.—Μυθολογία τοῦ ὄριου	64

2) ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Παν. Κανελλοπούλου.—Ἡ κλίση ὡς ἔξωτερικὸν βῆμα τῆς φιλοσοφικῆς ἀλήθειας.	106
Βιβλιογραφία.	114

ΤΕΥΧΟΣ 2.

1) ΜΕΛΕΤΑΙ

Ἰωάν. Θεοδωρακοπούλου.—Heinrich Rickert	117
Alfr. N. Whitehead.—Οἱ σκοποὶ τῆς φιλοσοφίας	126
Κ. Τριανταφυλλοπούλου.—«Ἐνοχὴ καὶ ὑποχρέωσις»	140
Ἄθ. Δ. Κρυστάλλη.—Λοκασμένη καὶ δικαία ψυχὴ παρὰ Πλάτωνα	147
Δημ. Καπετανάκη.—Ὁ «Ἐθιμότης» ἢ μιὰ φιλοσοφικὴ προμύηση.	185
Ραφαήλ Δήμου.—Περὶ τοῦ «Μή· ὄντος» κατὰ Πλάτωνα	207
Φιλοσοφικῶν Συνεδρίων εἰς τὴν Ἀμερικὴν	229

2) ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Δημ. Καπετανάκη.—Ἡ νεοῦλληνικὴ συνέδηση καὶ ὁ «Πα- λιμᾶς» τοῦ Κωνστ. Τσάτσου	230
Βιβλιογραφία.	237

ΤΕΥΧΟΣ 3.

1) ΜΕΛΕΤΑΙ

ΣΕΛΙΣ

Gerhard Leibholz. —Τὸ δολοκλήρωτικὸν Κράτος τῆς σήμερον καὶ αἱ πολιτικαὶ ἰδέαι τοῦ 19ου αἰῶνος.	239
N. Κορκοφίγκα. —Ἡ φιλοσοφία τοῦ Κάντ.	283
Δημ. Καπετανάκη. —Ρεμπώ. Μῦθος καὶ μίτος γιὰ τὴν κόλαση τῆς ποίησής του	309
Ἄθ. Λ. Κρυστάλλη. —Δικαιοσύνη καὶ δικαία ψυχὴ παρὰ Πλάτωνι	338
Βιβλιογραφία	363

ΤΕΥΧΟΣ 4.

1) ΜΕΛΕΤΑΙ

Rudolf Fahrner. —Ἡ ποίηση μέσα στὴ μοῖρα τὴν Γερμανικὴν (Μετ. Π. Κανελλοπούλου)	367
Ραφαήλ Δήμου. —Περὶ τῆς ψυχῆς κατὰ τὸν Πλάτωνα	403
Jean Nogué. —Ἡ ποικιλία τῶν αἰσθήσεων (Μετ. Ἑλένης Ζάκκα)	432
Δ. Καπετανάκη. —Ὁ «Εὐθύδημος» ἢ μιὰ φιλοσοφικὴ προμύηση.	448

2) ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Π. Κανελλοπούλου. —Γ. Σαραντάρη: Οἱ ἀλήθειες ἐνὸς ἀπρόσιτου	465
M. T. —Jean Nogué: L'Activité Primitive du Moi	477
Π. Κανελλοπούλου. —Zeller: Paracelsus der Beginner eines deutschen Arzttuns	487
Βιβλιογραφία	490

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΜΙΑΣ ΛΟΓΙΚΗΣ ΤΩΝ ΗΘΙΚΩΝ ΕΝΕΡΓΗΜΑΤΩΝ

ΜΕΛΕΤΗ II

ΤΗΣ ΣΕΙΡΑΣ ΤΩΝ ΣΥΜΒΟΛΩΝ ΔΙΑ ΤΗΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΝ
ΘΕΜΕΛΙΩΣΙΝ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΥΠΟ

N. I. ΤΟΥΛΑ

Εἰσαγωγικαὶ παρατηρήσεις.

Ἡ παροῦσα λογικὴ ἔρευνα, ἐν δοκίμιον μόνον, δὲν προτίθεται νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἠθικὴν ἐπὶ λογικῶν βάσεων, ἀλλὰ νὰ ἐξάρῃ μόνον τὴν λογικὴν πλευρὰν τῶν ἠθικῶν φαινομένων, κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἐπιδεκτικότητός των, ὅπως καταστῶσιν ἀντικείμενα λογικῆς διεισδύσεως. Ἐλπίζομεν ὅθεν ὅτι ὁ σκοπὸς μας δὲν θὰ παρερμηνευθῇ, συγχιζομένης τυχὸν τῆς λογικῆς πλευρᾶς τῶν ἠθικῶν προβλημάτων πρὸς αὐτὰ ταῦτα τὰ ἠθικὰ προβλήματα. Τὸ τοιοῦτον ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ μελετηθῇ ἡ λογικότης τῶν ἠθικῶν φαινομένων ἀνεξαρτήτως τοῦ ἠθικοῦ αὐτῶν ποιοῦ. Εἶναι φανερόν ὅτι αὕτη δὲν ἀπορρέει ἐκ τοῦ ἰδιάζοντος τρόπου τῆς ἐρεῦνης μας, ὅτι δὲν ἀποτελεῖ ζήτημα προοπτικῆς μόνον, ἀλλ' ὅτι εἶναι συστατικὸν στοιχεῖον, τοῦ ὅπου ἡ ἐπὶ μέρους ἐξέτασις δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀδιάρητος διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ὅλου ἠθικοῦ φαινομένου. Ἡ μελέτη λοιπὸν τούτου μέσῳ τοῦ πρίσματος τῆς λογικότητος δὲν ταυτίζεται πρὸς τὴν ἐξάρτησιν τῆς ἠθικότητος ἐκ λογικῶν παραγόντων ἢ τὴν ἀναγωγὴν αὐτῆς εἰς λογικὰς ἀρχάς, ἀλλὰ δύναται νὰ σημαίῃ μόνον τὴν κατάδειξιν τῶν ὑπὸ ταύτης χρησιμοποιουμένων λογικῶν σχημάτων καὶ μηχανισμῶν, ὡς καὶ τῶν κλισίων ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐκτυλίσσεται. Λόγῳ τῆς γενικό-

nomènes biologiques (1ον μέρος).—*P. Diepjen*, Die Weltanschauung Arnalds von Villanova und seine Medizin.

Κριτικά σημειώματα κτλ.

II. Φεβρουάριος 1937.

E. Guyot, Le rôle de l'Observation et du calcul dans les découvertes astronomiques.—*R. Marcolongo*, La misura del tempo (2ον μέρος).—*A. G. Léeman*, Le Physico-Chimie peut-elle intégralement expliquer des phénomènes biologiques (2ον μέρος).—*E. Mayer*, Die Bedeutung der Gewebekulturen für die theoretische Biologie.—*W. K. C. Guthrie*, Who were the Orphics.

Κριτικά σημειώματα κλπ.

Lovejoy (A. O.), The great chain of being, Cambridge (Mass) Harvard Un. Press, 1936.

Meyerson (E.), Essais, Paris Vrin, 1934.

Madkour (J.), L'organon d'Aristote dans le monde arabe, Paris, Vrin, 1936.

Nigris (G. B. L.), L'evoluzione. Έκδ. Studium, Roma, 1935.

Perry (R. B.), The thought and character of W. James, II, Philosophy and Psychology, Boston, Little, Brown, 1936.

Pines (Salomon), Beiträge zur islamischen Atomenlehre, Berlin, 1936.

Πουλόπουλος (Στυλ.), 'Ο ίδιος πολιτικός κατά τὸν Πλάτωνα, Ἀθήναι 1936.

Quadri (Goffredo), Tragicci greci e l'estetica della giustizia, Firenze, La Nuova Italia, 1936.

Straus (E.), Vom Sinne der Sinne, Julius Springer, Berlin, 1935.

Wolff (A.), A history of Science, Technology and Philosophy in the 16th & 17th centuries London, G. Allen, 1935.

Schingnitz (W.), Mensch u. Begriff, Beitrag zur Theorie der logischen Bewältigung der Welt durch den Menschen, Hirzel Leipzig, 1935.

Zamboni (G.), Il realismo critico della gnoseologia pura, Verona 1936.

Ewing (A. G.), Idealism; a critical Survey, Methuen & Co. London, 1935.

Endres (F. C.), Von den Grenzen unserer Erkenntnis, Rascher & Cie Zurich, 1935.

Kaibel (F.), Die Philosophie der Selbstverständlichkeit, F. Kaibel, Weimar, 1936.

Ritchie (A. B.), The Natural History of Mind, Cambridge, 1935.

Thomas (M.), La notion d'instinct et ses bases scientifiques, Paris, Vrin, 1936.

Rabaud (Et.), Phénomène social et sociétés animales, Paris, Alcan.

Durkheim (E.), Les formes élémentaires de la vie religieuse (le système totemique en Australie), Paris Alcan.

Mesnard (P.), Essai sur la morale de Descartes, Paris, Boivin et Ca 1936.

Gouhier (H.), La jeunesse d'Auguste Comte et la Formation du Positivisme, Paris, Vrin, 1936.

Maritain (J.), Science et Sagesse, Paris, Ed. Labergerie 1935.

Tonguède (Joseph De), Deux études sur «La Pensée» de Maurice Blondel, Paris, Beauchesne 1936.

Sartre (J. P.), L'imagination, Paris, Alcan 1936.

Quercy (P.), Les Hallucinations, Paris, Alcan 1936

Lewis (Clarence Irving) και Harold Langford, Symbolic Logic, The Century Co, New York και Λονδίνον.

Thyssey (J.), Geschichte der Geschichtsphilosophie Berlin, Jünker & Dunnpaupt, 1936.

ΤΟ ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΚΟΝ ΚΡΑΤΟΣ ΤΗΣ ΣΗΜΕΡΟΝ ΚΑΙ ΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΑΙ ΙΔΕΑΙ ΤΟΥ 19^{ΟΥ} ΑΙΩΝΟΣ

Υ Π Ο

Δρος GERHARD LEIBHOLZ

Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου.

Μετὰ τὰς μεγάλας ἐπαναστατικὰς ἀνατροπὰς τῶν τελευταίων ἑκατονταετηρίδων καὶ ἰδίως μετὰ τὴν γαλλικὴν ἐπανάστασιν ἐσημειώθη εἰς ὁλόκληρον τὴν πολιτικὴν ζωὴν ἢ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας διατηρηθεῖσα στροφὴ πρὸς τὸν φιλελευθερισμὸν καὶ τὴν δημοκρατίαν. Ἐπραγματοποιήθη δὲ ἡ ἐξέλιξις αὕτη εἰς τὰ μοναρχικῶς ὀργανωμένα κράτη μὲ τὴν αὐτὴν ἔντασιν ὅπως καὶ εἰς τὰ δημοκρατικά. Διὰ τῆς φιλελευθέρας αὐτῆς δημοκρατικοποιήσεως τῆς πολιτικῆς ζωῆς κατέλαβε τὴν ἐξουσίαν ἡ «τρίτη τάξις» (le tiers état), δηλαδή ἡ χειραφρητηθεῖσα πλέον καὶ πολιτικῶς αὐτεξουσία καταστάσα ὀστική τάξις, ἡ ὁποία ἀφῆρεσε τὴν ἐξουσίαν ἀπὸ τὰς πρότερον κυριαρχούσας φεουδαλικὰς καὶ κληρικὰς μειονότητας καὶ ὑπήγαγεν αὐτὰς εἰς τὴν μεγάλην διαδικασίαν τῆς δημοκρατικῆς ἰσοπεδώσεως. Ἐν τοῖς ἐπομένοις προτιθέμεθα νὰ ἐρευνήσωμεν, μακρὰν πάσης προπαγανδιστικῶς ὑποστηριζομένης πολιτικῆς ἰδεολογίας, εἴαν καὶ κατὰ πόσον τὰ νεοσύστατα αὐταρχικά Κράτη τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος—ὅσον διάφορος κατὰ τὸ περιεχόμενον καὶ εἴαν εἶνε ὁ ἑκασταχοῦ τρόπος τῆς πολιτικῆς αὐτῶν ἐκδηλώσεως—συνέχισαν τὴν ἐξέλιξιν αὐτήν, εἴαν καὶ κατὰ πόσον εὐρίσκονται συνεπῶς εἰς ἱστορικῶς ἀποδεικνυομένην ἀντικειμενικὴν σχέσιν πρὸς τὰς πολιτικὰς ἰδέας τοῦ 19 αἰῶνος. Ἐκτὸς τούτου ἐπιθυμοῦμεν συγχρόνως νὰ καταστήσωμεν ἐμφανεῖς τὰς κατὰ τὴν ὀργανικὴν σύστασιν αὐτῶν ὑφισταμένας ἀντιθέσεις μεταξὺ τοῦ φιλελευθέρου καὶ τοῦ αὐταρχικοῦ συστήματος τόσον ἀπὸ ἀπόψεως πολιτειολογικῆς ὅσον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως συνταγματικοῦ δικαίου.

Πρωτίστως εἶνε ἀξιοπαρατήρητον ὅτι τὰ νέα αὐταρχικά Κράτη—ἀδιάφορον, ἂν εἶνε ὠργανωμένα κατὰ τὸ φασιστικὸν ἢ τὸ ἐθνικοσοσιαλιστικὸν ἢ καὶ κατὰ τὸ μπολσεβικικὸν σύστημα—ἐνῶ ἀφ' ἑνὸς ἀναγγέλλουν καὶ τονίζουν ὅλα τὸ τέλος τῆς φιλελευθέρου ἀστικῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ 19 αἰῶνος δὲν ἠμποροῦν ἀφ' ἑτέρου ν' ἀπαλλαγοῦν τῆς πρὸς τὸν φιλελευθερισμὸν ἀναφορᾶς των, καὶ ἀναφέρονται διαρκῶς εἰς τὸ φιλελεύθερον κράτος τοῦ 19 καὶ τοῦ 20 αἰῶνος καὶ προσπαθοῦν γὰ ἀποδείξουν πόσον κατώτερον εἶνε τοῦτο ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ περισσότερον ἀνεπτυγμένον «αὐταρχικῶς ἱεραρχημένον» Κράτος. Ἰδιαιτέρως καταφανὲς γίνεται τὸ πρᾶγμα π. χ. εἰς τὸν μπολσεβικισμόν, ὃ ὁποῖος ἐὰν τηρῆ ἔναντι τοῦ ἀστικοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ κόσμου στάσιν τόσον ριζικὴν καὶ βίαιαν, τοῦτο ὀφείλεται καὶ εἰς τὸν λόγον ὅτι ἔχει ἀνάγκην ἀκριβῶς τοῦ κόσμον τούτου διὰ νὰ δύναται ἐν ἀντιθέσει πρὸς αὐτὸν νὰ ἀνοικοδομήσῃ τὸν νέον προλεταριακὸν—σοσιαλιστικὸν κόσμον. Ἐδῶ φαίνεται καθαρά, ὡς πολὺ ὀρθῶς παρατήρησεν ὁ Schindler (*Verfassungsrecht und soziale Struktur*, 1932, σελ. 72 ἐπ.) ὅτι εἰς ἕκαστον μονόπλευρον πολιτικὸν σύστημα περιλαμβάνεται τοῦλάχιστον δυνάμει καὶ τὸ ἀντίθετον αὐτοῦ, καὶ ὅτι τὸ τοιοῦτον μονόπλευρον πολιτικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν ἀξίωσιν νὰ ἀναγνωρισθῆ ὡς ἡ θεραπεία τῆς ἀντιθέτου μονομερείας, ἔχει ἀνάγκην ἀκριβῶς τοῦ ἀντιθέτου τούτου συστήματος διὰ νὰ τὸ χρησιμοποιοῦ ὡς ἀντίρροπον.

Σπουδαιότερον ὅμως ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴν αὐτὴν ἰδεολογικὴν ἀναφορὰν εἰς τὴν φιλελευθέραν δημοκρατίαν καὶ εἰς τὸ κράτος τοῦ 19ου αἰῶνος εἶνε τὸ γεγονὸς, ὅτι τὰ αὐταρχικά κράτη τοῦ 20 αἰῶνος δὲν εἶνε εἰς θέσιν, καὶ κατ' αὐτὴν ἀκόμη τὴν πολιτικὴν αὐτῶν συγκρότησιν, νὰ ἀπαλλαγοῦν ἐντελῶς ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν παραδεδομένων ἰδεῶν καὶ τῶν μέχρι τοῦδε ἐνεργῶν πολιτικῶν δυνάμεων, κυρίως δὲ καὶ πρὸ παντὸς ἀπὸ τὸν νόμον τῆς Δημοκρατίας.

Ἀπὸ κοινωνιολογικῆς ἀπόψεως ὀφείλεται τοῦτο εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ πολιτικοῦ φιλελευθερισμοῦ ἐχειραφετήθησαν πολιτικῶς ὄχι μόνον ἡ ἀτομιστικῶς σκεπτομένη ἀστικὴ τάξις ἀλλὰ καὶ αἱ μάζαι τῶν μικροαστῶν καὶ πρὸ πάντων τοῦ προλεταριάτου. Εἰς τὰς προηγουμένας ἑκατονταετηρίδας παρέμενον αἱ μάζαι μᾶλλον εἰς τὸ βάθος τῶν πολιτικο-κοινωνικῶν ζυμώσεων. Μόλις κατὰ τὰς ἀρχὰς

τοῦ 19ου αἰῶνος «προχωροῦν αἱ μάζαι» (Hegel) εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῆς κοινωνικῆς κινήσεως. Τὸ τελευταῖον τοῦτο συνιστᾷ τὴν δόξαν, ἴσως ὅμως καὶ τὴν εὐθύνην τοῦ 19ου αἰῶνος καθόσον τὸ ἐνδιαφέρον σημεῖον τῆς ὅλης αὐτῆς ἐξελιξέως ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι αἱ μάζαι ἔγιναν πολιτικῶς αὐτοτελεῖς οἶονε ἀφ' ἑαυτῶν—ἀνεξαρτήτως τῆς θελήσεως τῆς ἀστικῆς τάξεως—καὶ ἀπλῶς ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ γεγονότος τῆς χειραφετήσεως τῆς «τρίτης τάξεως».

Ἡ σημασία τοῦ περιστατικοῦ τούτου θὰ καταστῆ ἀπολύτως σαφῆς, ἂν σκεφθῶμεν ὅτι ὁ πληθυσμὸς τῆς Εὐρώπης εἰς τὸ διάστημα μιᾶς καὶ μόνης ἑκατονταετηρίδος, συνεπεία τῆς ἰδιαζούσης εἰς τὸν 19ον αἰῶνα συνυφάνσεως τοῦ φιλελευθερισμοῦ πρὸς τὴν τεχνικὴν πρόοδον καὶ τὸν προϊόντα πολιτισμόν, ηὔξηθη κατὰ 150% καὶ πλέον ἦτοι ἀπὸ 180 εἰς 460 ἑκατομμύρια. Ἐντὸς μικροῦ λοιπὸν σχετικῶς χρονικοῦ διαστήματος εὐρέθησαν αἴφωνος ἐλεύθεραι καὶ δυνάμεναι νὰ καταληφθοῦν ὑπὸ τῶν μαζῶν, αἱ ὁποῖαι εὐρίσκοντο ἕως τότε κοινωνικῶς ἐγκλεισμέναι ἐντὸς ἀκάμπτου τινὸς ἱεραρχικοῦ συστήματος, ὅλαι ἐκεῖναι αἱ θέσεις, τὰς ὁποίας εἶχον μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης τὸ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα νὰ ἐκμεταλλεύωνται τάξεις τινὲς ἀνθρώπων ἀριθμητικῶς περιορισμέναι. Ἀποτέλεσμα τῆς μετακινήσεως αὐτῆς ὑπῆρξεν ἡ τεραστία αὔξησις ζωτικῆς δυνάμεως καὶ ζωτικῶν δυνατοτήτων. Αὐτὴ αὕτη ἡ ζωὴ καθίσταται οὕτω περισσότερον προβληματικὴ, περισσότερον ἀνυπολόγιστος καὶ ἐπικίνδυνος. Ἡ διαδικασία αὕτη τῆς ἐπικρατήσεως τῶν μαζῶν ἐκτείνεται ἐπὶ ὀλοκλήρου τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ δὴ μὲ ἔντασιν τοιαύτην ὥστε δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἀποφύγῃ αὕτην μέχρι τέλους καμμία τάξις ἀνθρώπων, οὔτε αὐταὶ ἀκόμη αἱ ὀμάδες, αἱ ὁποῖαι ὑπήγοντο πρότερον εἰς ἀποκλειστικὰς παραδόσεις καὶ εἰς ἀτομιστικὰς ἀρχὰς ζωῆς. Δὲν πρόκειται πρᾶγματι περὶ ἐξελικτικοῦ, ἀλλὰ περὶ ἐπαγαστατικοῦ φαινομένου, περὶ φαινόμενου μάλιστα ἐκδηλωθέντος εἰς κλίμακα, τὴν ὁποῖαν δὲν ἐγνώρισεν οὔτε αὕτη ἡ ρωμαϊκὴ ἱστορία. Πρόκειται περὶ ἀληθοῦς «κινήματος τῶν μαζῶν» ὅπως ἀπεκάλεσεν ὁ Ortega y Gasset (εἰς τὸ βιβλίον του «τὸ κίνημα τῶν μαζῶν» 1929) τὸν θρίαμβον αὐτὸν τὸν ὁποῖον κατήγαγον αἱ πολιτικῶς πλέον χειραφετηθεῖσαι λαϊκαὶ μάζαι. Ἐὰν λάβωμεν μάλιστα ὑπ' ὄψιν ὅτι κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα δὲν ἐπιτυγχάνεται ἀκόμη ἡ ἐγκατάτα-

εις τῶν χειραφετημένων λαϊκῶν μαζῶν εἰς τὴν γενικὴν συνείδησιν τῆς ἐποχῆς καὶ εἰς τὴν ὑφισταμένην εἰκόνα τοῦ κόσμου, τότε καθίστανται ἐπίσης φανεροὶ οἱ λόγοι διὰ τοὺς ὁποίους ἡ σημερινὴ ἐποχὴ παρουσιάζει κατ' ἀρχὴν νέαν κοινωνικῶς φυσιογνωμίαν καὶ—δεδομένου ὅτι ἐξῆλθε πλέον ὀριστικῶς ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ παρελθόντος—δὲν εἶνε δυνατόν νὰ μετρηθῇ μὲ τὰ παλαιὰ μέτρα καὶ σταθμά.

Ἡ ἐξέλιξις αὕτη, ὅπως ἐξεθέσαμεν ἤδη λεπτομερῶς εἰς ἄλλας πραγματείας (Leibholz, *Das Wesen der Representation* 1929, σελ. 98 ἐπ., 118 ἐπ., καὶ *Die Auflösung der liberalen Demokratie und das autoritäre Staatsbild* 1933, σελ. 50 ἐπ.), ἤρchiσε σημειομένη διαρκούσης ἤδη τοῦ 19ου αἰῶνος, ὡς συνέπεια τοῦ φιλευθερισμοῦ, ἐτεροματίσθη δὲ κατ' οὐσίαν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 20οῦ αἰῶνος. Ἐκδήλωσιν καταφανῆ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἐξελίξεως ἀποτελεῖ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ κλασικῶς φιλευθέρα ἢ «ἀριστοκρατικὴ» δημοκρατία ἐξελίχθη βαθμηδὸν εἰς τὴν νεωτέραν ῥιζικὴν δημοκρατίαν τῶν λαϊκῶν μαζῶν, ἢ, ὅπως εἶπεν ὁ Ortega y Gasset (σελ. 15) εἰς τὴν «ὑπερδημοκρατίαν». Καὶ πράγματι, κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα, ἐπῆλθεν εἰς τὸν καταρτισμὸν τῶν συνταγματικῶν λειτουργιῶν τῶν φιλευθερῶν κρατῶν βαθεῖα ὀργανικὴ μεταβολή, δεδομένου ὅτι διαρκούσης τῆς ἐξελίξεως τὴν θέσιν τῆς κλασικῆς φιλευθέρας κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας κατέλαβε τὸ κομματικὸν κράτος τῆς δημοκρατίας τῶν μαζῶν. Ἐδῶ κυριαρχοῦν πλέον τῆς πολιτικῆς ζωῆς τὰ πολιτικὰ κόμματα, τὰ ὁποῖα ἀγνοεῖ ἐντελῶς τὸ γραπτὸν συνταγματικὸν δίκαιον τῆς φιλευθέρας ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας· τὰ κόμματα ὀργανώνουν τὰς χειραφετημένας μάζας εἰς ομάδας ἱκανὰς πρὸς πολιτικὴν ἐνέργειαν καὶ δράσιν. Τὰ κόμματα προσπαθοῦν, πρὸς τὸ συμφέρον τῶν μαζῶν, νὰ ἐπηρεάσουν τοὺς κοινοβουλευτικοὺς ἀντιπροσώπους καὶ νὰ ἀφαιρέσουν ἀπ' αὐτῶν τὴν δυνατότητα νὰ λάβουν αὐτοτελῶς καὶ ἐλευθέρως πολιτικὰς ἀποφάσεις ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ κλασικοῦ φιλευθέρου κοινοβουλευτισμοῦ. Εἰς τὰς δημοκρατίας ταύτας τῶν μαζῶν μετεβλήθη τὸ κοινοβούλιον λάθρα ἀπὸ τὸ ἀρχικῶς ἐλεύθερον ἀντιπροσωπευτικὸν σῶμα εἰς δημοψηφιστικὸν βοηθητικὸν ὄργανον.

Ἡ ἐξέλιξις αὕτη τῆς φιλευθέρας ἀριστοκρατικῆς δημοκρατίας εἰς τὴν ῥιζικὴν ἰσοπεδωτικὴν δημοκρατίαν τῶν μαζῶν γίνεται περισσότερον

καταφανῆς εἰς τὴν βαθεῖαν μεταβολὴν τὴν ὁποῖαν ὑφίστανται αἱ ὀργανικαὶ βάσεις τοῦ ἐκλογικοῦ συστήματος κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν τελευταίων ἑκατὸν ἐτῶν. Πρὸς τὸ κλασικὸν φιλευθέρον ἀντιπροσωπευτικὸν σύστημα ἀνταποκρίνεται, κατὰ τὴν θεμελιώδη ἀριστοκρατικὴν ἀντίληψιν τὴν ἰδιάζουσαν εἰς τὸν φιλευθερισμὸν, ἐκλογικὸν σύστημα παρέχον ἀπὸ τεχνικῆς ἀπόψεως τὴν μεγίστην δυνατόν ἐγγύτησιν ὅτι θὰ ἐκλεγοῦν μόνον πολιτικῶς πεπρωκισμένοι προσωπικότητες. Τοιοῦτον ἐκλογικὸν σύστημα εἶνε ἐπὶ παραδείγματι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ρυθμίζει τὸ ἐκλογικὸν δικαίωμα ἀναλόγως τῆς ὑπάρξεως ὀρισμένης ἡλικίας ἢ καὶ μορφώσεως· τοιοῦτον ἐπίσης ἐκλογικὸν σύστημα εἶνε καὶ τὸ πλειοψηφικὸν τὸ ὁποῖον ἐπιτρέπει εἰς τὸν λαὸν νὰ ἀναδείξῃ κατὰ τὴν ἐλευθέραν δημιουργικὴν αὐτοῦ θέλησιν πολιτικὰς προσωπικότητας ἀνεξαρτήτους τῶν κομμάτων.

Ἡ προϋούσα ὅμως δημοκρατοποίησις ὠδήγησεν ὅλα τὰ δημοκρατικῶς κυβερνώμενα κράτη πρὸς τὸ ὀλονὲν ῥιζικώτερον, τυπικόν, γενικὸν καὶ ἴσον ἐκλογικὸν δίκαιον, πρὸς τὸ ὁποῖον δὲν συμβιβάζονται οὔτε ἡ κυριαρχία τῶν μέχρι τοῦδε ἐκλεκτῶν, οὔτε οἱ παλαιότεροι φιλευθέροι περιορισμοὶ τοῦ ἐκλογικοῦ δικαίου. Τινὰ μάλιστα τῶν κρατῶν, προχωροῦντα ἔτι περαιτέρω, εἰσήγαγον καὶ τὸ ἀναλογικὸν ἐκλογικὸν σύστημα, κατὰ τὸ ὁποῖον ἐκάστη ψῆφος ἔχει ὄχι μόνον ἴσην ἀριθμητικὴν ἀξίαν (ὅπως καὶ εἰς τὸ πλειοψηφικὸν σύστημα) ἀλλὰ καὶ κατ' ἀρχὴν ἴσην ἀξίαν χρήσεως. Εἰσήχθη δὲ τὸ ἀναλογικὸν σύστημα χωρὶς νὰ γίνῃ ἀντιληπτόν, ὅτι δι' αὐτοῦ ἡ πρᾶξις τοῦ ἐκλέγειν ἀποκτᾷ ἐντελῶς νέαν σημασίαν. Καὶ πράγματι διὰ τοῦ ἀναλογικοῦ συστήματος δὲν πληροῖ ἡ πρᾶξις τῆς ἐκλογῆς, ὅπως διὰ τοῦ πλειοψηφικοῦ συστήματος, λειτουργίαν συνιστῶσαν τὴν ἀντιπροσώπευσιν, ἀλλὰ πληροῖ στατικὴν ἀπλῶς λειτουργίαν κατατάξεως· οὔτε συντελεῖ πλέον εἰς τὸ νὰ ὑπερνικηθοῦν αἱ ἐν τῷ λαῷ ὑπάρχουσαι ἀντιθέσεις, ἀλλ' ἄδηγεῖ ἀντιθέτως εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῆς ἀριθμητικῆς αὐτῶν δυνάμεως. Ἡ πρᾶξις τοῦ ἐκλέγειν μεταβάλλεται οὕτω διὰ τοῦ ἀναλογικοῦ ἐκλογικοῦ συστήματος εἰς διαπίστωσιν στατιστικὴν, ἢ ὁποῖα μάλιστα εἶνε δυνατόν ἐν μέρει καὶ ἐκ τῶν προτέρων νὰ ἐπιχειρηθῇ ἀριθμητικῶς· σημασίαν δὲ ἀπὸ ἀπόψεως δημοψηφισματος δὲν ἔχει πλέον ἡ πρᾶξις τοῦ ἐκλέγειν εἰ μὴ ὡς πρὸς τοὺς ἐκλογεῖς εἰδικῶς τοὺς μὴ

ἀνήκοντας εἰς ὠργανωμένα κόμματα, ὑποχρεομένων τούτων ἐν τῷ πνεύματι τοῦ κομματικοῦ κράτους νὰ ψηφίσουν ὁποσοδήποτε ὑπὲρ ἐνὸς ἐκ τῶν πολιτικῶν κομμάτων.

Τέλος ἡ προϊούσα ἐκ θεμελίων δημοκρατοποιήσις καὶ ἐπικράτησις τῶν μαζῶν μετέβαλε καὶ τὰς ἀρχάς, δι' ὧν συνετελείτο ἡ ἀνάδειξις τῶν ἐκλεκτῶν καὶ ἡ ἐπιλογή τῶν ἡγετῶν. Ὁ 19ος αἰὼν εἶχεν ὡς φορέα κοινωνικὸν στρώμα σχετικῶς εὐρὺ διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, περιορισμένον ὅμως ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς σημερινὰς μάζας, κοινωνικὸν στρώμα, τοῦ ὁποῦ ἡ ἀτομιστικὴ καὶ ταῦτοχρόνως ὑπὸ τῆς παραδόσεως ἐπηρεασμένη διανοητικότης ἦτο ἱκανὴ νὰ προβῇ εἰς λογικοὺς συνδυασμούς. Ἡ πολιτικὴ προσωπικότης τοῦ 19ου αἰῶνος ἦτο ἡ ἐλευθέρως ἀντιπροσωπευτικὴ προσωπικότης, ἡ ὁποία ἐχρησίμευε ταῦτοχρόνως ὡς ὁ φορέας ὑψηλῆς τινος ἰδεολογικῆς ἀξίας καὶ ὡς ὁ ἐκπρόσωπος μέρους τινὸς τῆς πνευματικῆς ἀριστοκρατίας τοῦ ἔθνους. Οἱ ἄνδρες τῆς ἀμερικανικῆς ἐθνοσυνελεύσεως, ὅπως π. χ. ὁ Washington καὶ οἱ συνεργάται του, ἦσαν ἀριστοκράται τοῦ χαρακτήρος καὶ τοῦ πνεύματος, ὅπως ἀκριβῶς π. χ. καὶ οἱ ἄνδρες τῆς ἐθνοσυνελεύσεως τῆς Φραγκφούρτης τοῦ 1849. Εἰς τὸ κατ' οὐσίαν ὁμοιογενὲς τοῦτο κοινωνικὸν στρώμα, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχεν εἰς τὴν διάθεσίν του εἰ μὴ μικρὰς σχετικῶς οικονομικὰς δυνάμεις, ἡ μόρφωσις καὶ τὰ οικονομικὰ ἀγαθὰ ἦσαν ἀναποσπάστως συνυφασμένα. Ἡ κοινωνικὴ ἐξ ἄλλου ὁμοιογένεια τοῦ κυριαρχοῦντος τούτου στρώματος οὐδεμίαν ὑφίστατο προσβολὴν ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι οἱ ἀπαρτίζοντες τοῦτο ἦσαν εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν χωρισμένοι εἰς τὴν «δεξιάν» καὶ τὴν «ἀριστεράν», εἰς τοὺς ζητοῦντας νὰ θέσουν φραγμοὺς εἰς τὴν κίνησιν καὶ εἰς τοὺς ὑποστηρίζοντας ἀντιθέτως τὴν κίνησιν, εἰς τοὺς «tories» καὶ εἰς τοὺς «whigs», εἰς τοὺς συντηρητικοὺς καὶ τοὺς «φιλελευθέρους», εἰς τοὺς «δημοκρατικοὺς» καὶ τοὺς «ρεπουμπλικάνους».

Προϊούσης ὅμως τῆς πολιτικῆς χειραφετήσεως τῶν μαζῶν μεταβλήθη σὺν τῷ χρόνῳ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ φιλελεύθερα κράτη ἡ εἰκὼν. Ἡ αὐτονόητος ἀξίωσις τῶν μέχρι τοῦδε ἐκλεκτῶν, ἡ ἀξίωσις τούτων ὅπως ἐξουσιάζουν, ἠμφισβητήθη ὑπὸ τῶν χειραφετηθεισῶν μαζῶν τοῦτο συνέβη δὲ τοσοῦτον μᾶλλον, καθ' ὅσον εἰς πολλὰς χώρας ἦτο ἀδύνατον πλέον νὰ καταδειχθῇ ὡς συνεχιζομένη εἰς τοὺς κόλπους τῆς

ἀστικῆς κοινωνίας ἢ κατ' ἀρχὰς ὑπάρξασα ἐνόητος μορφώσεως καὶ ὑλικῶν ἀγαθῶν· ὁ μορφωμένος ἔπαυσε νὰ εἶνε ὁ κατέχων καὶ ὁ κατέχων ἔπαυσε νὰ ἰσχύῃ ὡς ὁ μορφωμένος· τέλος αὐτῆ αὐτῆ ἡ ἐννοια τῆς μορφώσεως μεταβλήθη εἰς σχηματικῶς καὶ τυπικῶς χρησιμοποιούμενον προνόμιον ὠρισμένων κοινωνικῶν στρωμάτων. Τοιοῦτοτρόπως ἐφθασαν τὰ πράγματα εἰς τὸ νὰ ἐξετάζεται, περισσότερο ἀπὸ τὴν μόρφωσιν, ἀπὸ τὸν πλοῦτον καὶ ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν δρᾶσιν προσώπου τινός, ἢ ὑπαρξίς ὠρισμένης ἰδεολογίας, ἢ «ὀρθοδοξία», ἴσως μάλιστα καὶ πέραν τούτου ἡ ὑπαγωγή προσώπου τινός εἰς ὠρισμένα κοινωνιολογικῶς ἢ βιολογικῶς συλληπτὰ συγκροτήματα (ἢ ὑπαγωγή π. χ. εἰς ὠρισμένην φυλὴν ἢ τάξιν). Τώρα πλέον ἀποδίδεται σημασία εἰς τὸ νὰ κατορθώσουν αἱ μεγάλαι, πολιτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ οὐμάδες, νὰ ἐκδηλώσουν μὲ κῦρος τὰς πεποιθήσεις των διὰ τῶν κομμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα εἶνε τυχὸν αὐταὶ ὠργανωμένα. Εἰς τὴν νεωτέραν κοινωνίαν τῶν μαζῶν παύει ἐπομένως ὁ πολιτικὸς ἡγέτης νὰ εἶνε ἡ ἐλευθέρως ἀντιπροσωπευτικὴ προσωπικότης καὶ γίνεται κατ' οὐσίαν ὁ ἀπλοῦς κῆρυξ τοῦ πολιτικοῦ κόμματος καὶ τῶν εἰς τὸ κόμμα περιλαμβανομένων καὶ δι' αὐτοῦ ὠργανωμένων ἐκλογέων, κατὰ τελευταῖον μάλιστα λόγον γίνεται ὁ πολιτικὸς ἡγέτης ὁ ἐκφράζων τὰς ἀνάγκας τοῦ χειραφετηθέντος ἀνθρώπου τῆς μάζης. Ὁ ἄνθρωπος τῆς μάζης, ὁ μέχρι τοῦδε ὀδηγούμενος, ἀπεφάσισε νὰ κυβερνήσῃ μόνος τὸν κόσμον.

Ἡ μεταβολὴ αὕτη εἰς τὴν συγκρότησιν τοῦ τύπου τῶν ἐκλεκτῶν καὶ ἡγετῶν γίνεται εἰς τὰ φιλελεύθερα κράτη μὲ ἰδιαιτέραν ζωηρότητα καταφανῆς εἰς τοὺς κόλπους τῶν ἐργατικῶν κομμάτων, ὡς καὶ εἰς τοὺς κόλπους ἐκείνων τῶν κομμάτων, τὰ ὁποῖα στρατολογοῦν τοὺς ὀπαδοὺς των ἐκ τοῦ πλήθους τῶν μικροαστῶν, ἐφ' ὅσον βεβαίως ἐγκαταλείπουν οἱ μικροαστοὶ τὸν πατροπαράδοτον δεσμόν πρὸς τὰ συντηρητικὰ φιλελεύθερα στρώματα τῆς κοινωνίας καὶ ἐφ' ὅσον προβάλλουν ὠργανωμένοι εἰς κόμματα ἀγροτικὰ ἢ εἰς κόμματα χειροτεχνῶν. Ὑπὸ τὴν μορφὴν αὐτὴν εἶχον π. χ. διαλύσει, κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἰσχύος τοῦ γερμανικοῦ συντάγματος τῆς Βαϊμάρης, τὰ μικροαστικὰ μεσαῖα στρώματα τὸν ἕως τότε σημαντικὸν ἀπὸ ἀπόψεως ἱστορικῆς μοίρας δεσμόν των πρὸς τὰ ἀστικὰ κόμματα. Ἀλλὰ καὶ αὐτὰ ταῦτα τὰ φιλελεύθερα κόμματα δὲν εἶνε δυνατὸν ν' ἀποφυγῶν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ νόμου τῶν

μαζών, παρουσιαζομένων βεβαίως ως προς τὸ σημεῖον τοῦτο τῶν συνθηκῶν κατὰ διάφορον εἰς τὰ διάφορα κράτη τρόπον. Οὕτω π.χ. εἰς τὴν Γαλλίαν, εἰς τὴν ἔξαιρέσωμεν τὰ σοσιαλιστικὰ κόμματα καὶ τὴν *Action française*, τὰ ἄλλα κόμματα δὲν ὑπέκνυψαν διόλου σχεδὸν εἰς τὸν νόμον τῶν μαζῶν καὶ διετηρήθη τοιοῦτοτρόπως εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν εἰς μεγάλον βαθμὸν τὸ παλαιὸν κοινοβουλευτικὸν ἦθος καὶ πνεῦμα· τὸ αὐτὸ εἶνε δυνατὸν νὰ ἰσχυρισθῶμεν καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ἀγγλίαν, ὅπου, παρὰ τὸ γεγονὸς, ὅτι πολὺ ἐνωρὶς συνεσπειρώθησαν εἰς κόμματα οἱ βουλευταὶ καὶ οἱ ἐκλογεῖς, διετηρήθη εἰς μεγάλην κλίμακα ἡ μεγάλη φιλελευθέρα παράδοσις.

Φανερὸν πάντως καθίσταται μετὰ τὰ ἀνωτέρω, ὅτι εἰς τὰ φιλελεύθερα κράτη ὁ μηχανισμὸς τῆς λειτουργίας τῶν πολιτευμάτων προσέλαβε χαρακτῆρα ἀντιτιθέμενον εἰς τὸ ἀξιολογικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον ἐκωδικοποιήθη εἰς τὰ ἐκ παραδόσεως θεμελιώδη δίκαια τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτου. Ἐνῶ τὰ δίκαια αὐτὰ διετήρησαν κατὰ βάσιν τὸν φιλελεύθερον χαρακτῆρα των, εἰς τὴν σφαιρὰν τῆς λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος ἐγκαταλείφθη κατὰ μέγα μέρος, συνεπεία τῆς ῥιζικῆς δημοκρατικοποιήσεως, ὁ φιλελευθερισμὸς. Εἰς τὴν μεταβολὴν αὐτήν, ἡ ὁποία ἐπῆλθεν εἰς τὸ πολίτευμα, ἐκδηλοῦται ἡ βαθεῖα διαλεκτικὴ μετατροπὴ τῶν μέχρι τινὸς ἰσχυουσῶν φιλελευθέρων ἀντιπροσωπευτικῶν ἀρχῶν, ἡ ἀντικατάστασις τῆς ποιότητος διὰ τῆς ποσότητος ἐπὶ τῆ βάσει τοῦ ριζοσπαστικοῦ Νόμου τῆς Δημοκρατίας καὶ ἡ ἐκτόπισις τῆς βχθμολογημένης διαφοροποιήσεως εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν πρὸς ὄφελος τῆς προκυπτούσης ἀπὸ τὴν ριζικῶς ἰσοπεδωμένην κοινότητα δημοκρατικῆς τάσεως.

Δὲν εἶνε λοιπὸν, μετὰ τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα, ἀπορίας ἀξίον τὸ ὅτι ἡ ἐπικράτησις τοῦ πνεύματος τῶν μαζῶν—κατ' ἀπόλυτον ἀντίθεσιν πρὸς τὴν φιλελευθέραν πρόθεσιν τῶν συνταγμάτων καὶ τοῦ ἀτομιστικοῦ των περιεχομένου—προσκάλεσαν εἰς μεγάλην κλίμακα καὶ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν μεμονωμένων ἀνθρώπων ἀπὸ τὸ φιλελεύθερον πνεῦμα. Ἐφ' ὅσον καὶ καθ' ὅσον κατακτᾷ ὁ ἀνθρώπος τῆς μάζης τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, εἶνε οὗτος—ὑπὸ τὴν πῆλιν τῆς πρωταρχικῆς τουλάχιστον κλίσεώς του—ἀντιφιλελεύθερος. Δὲν αἰσθάνεται τὸν ἑαυτὸν του παρὰ μόνον ὡς μάζαν καὶ ἀποδίδει θετικὴν ἀξίαν εἰς τὴν τρι-

αὐτὴν ἰδιότητά του. Εἰς τὴν μειωμένην μάλιστα ἰκανότητά του, ὅπως ἀντιθηφθῆ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὴν ἔλλειψιν προσωπικῆς αὐτοτελείας, συνέβαλε μάλιστα καὶ τὸ γεγονὸς, ὅτι ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ χειραφέτησις συνέπεσε νὰ συμβῆ εἰς τὴν ἐποχὴν ἐνὸς κοινωνικοῦ ἀνασχηματισμοῦ, εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἐξέλιξις τῶν πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων τῆς ἀνθρωπότητος δὲν συνεβάδισε μὲ τὴν καταπληκτικὴν τελειοποίησιν τὴν σημειωθείσαν εἰς τὴν σφαιρὰν τῶν τεχνικῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ ἐξέλιξις κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὑπῆρξεν ἀντιθέτως τασούτω μᾶλλον «δυσανάλογος» (Mannheim, *Mensch und Gesellschaft im Zeitalter des Umbaus*, 1935 σελ. 18), καθ' ὅσον ἡ εἰς μεγάλην ἔκτασιν σημειωθείσα ἐκλογικεὺς τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς βιομηχανίας ὄχι μόνον δὲν ἠῤῥησεν, ἀλλ' ἐμείωσε τὴν πνευματικὴν αὐτοτέλειαν καὶ κρίσιν τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου, κατ' ἀκολουθίαν δὲ τὴν λογικὴν δύναμιν τοῦ συνόλου. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ θεωρηθῆ ὡς ὀφειλόμενον εἰς σύμπτωσιν τυχαίαν τὸ γεγονὸς, ὅτι, παρὰ τὰς περισσοτέρας γνώσεις καὶ παρὰ τὴν τεχνικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν πρόοδον, ἠῤῥήθησαν σήμερον οἱ κίνδυνοι τοῦ πολέμου καὶ ἐπομένως τῶν καταστροφῶν.

Τέλος εἰς τὴν μείωσιν τοῦ φιλελευθέρου πνεύματος εἰς τὸν ἀνθρώπον συμβάλλει καὶ τὸ γεγονὸς, ὅτι αἱ μᾶζαι ἐχειραφετήθησαν πολιτικῶς εἰς χρονικὸν διάστημα ἐξαιρετικὰ βραχὺ καὶ δὴ εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν ἡ περὶ τὸ πρόβλημα τῆς προόδου στρεφόμενη μεταφυσικὴ τῆς φιλελευθέρας διανοήσεως εἶχεν ἀπολέσει εἰς ὠρισμένας χώρας ὅπωςδὴποτε τὴν δημιουργικὴν τῆς δύναμιν καὶ τὴν ἰκανότητα νὰ προσελκύη ὀπαδούς.

Μόνον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῆ τὸ διαλεκτικὸν καὶ ἀπὸ τινων ἀπόψεων τραγικὸν περιστατικὸν, τὸ συνιστάμενον εἰς τὸ ὅτι αἱ ἀπὸ τῶν χειρῶν τῆς ἀστικῆς τάξεως τὴν ἀνεξαρτησίαν των παραλαβοῦσαι μᾶζαι ἀμφισβητοῦν ἤδη εἰς μεγάλην κλίμακα τὴν ἀξίαν τῶν ἀρχῶν, εἰς τὰς ὁποίας ὀφείλου τὴν ζωὴν των καὶ τὸ δικαίωμα τῆς αὐτοτελοῦς των ὑπάρξεως, ἀμφισβητοῦν μάλιστα ἐπομένως κατὰ μέγα μέρος τὰς ἐκ τοῦ παρελθόντος παραδοθείσας ἀξίας τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ πολιτισμοῦ καὶ καθίστανται οὕτω οἱ φορεῖς τοῦ στρεφόμενου κατὰ τοῦ Φιλελευθερισμοῦ καὶ τῆς

ἀστικής τάξεως κινήματος. Τὴν χειραφέτησιν τῆς ἀστικής τάξεως ἀναγνωρίζουν αἱ μάζαι ἠθικῶς μόνον ὡς τὸ ἱστορικὸν γεγονός, δι' οὗ προσδιορίσθη ἡ ἰδία αὐτῶν ἐλευθερία.

* * *

Τὴν ἀνωτέρω περιγραφεῖσαν κατάστασιν τῶν πραγμάτων λαμβάνουν ἰδιαιτέρως ὑπ' ὄψιν των τὰ νεαρὰ αὐταρχικῶς ἱεραρχημένα Κράτη τοῦ 20οῦ αἰῶνος, ἔχοντα πλήρη συνείδησιν τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὰς μεγάλας μάζας. Γνωρίζουν πολὺ καλὰ ὅτι τοὺς εἶνε ἀδύνατον νὰ σβύσουν ἀπὸ τὸ πρόσωπον τῆς γῆς τὴν ἀπαξ πραγματοποιηθεῖσαν πολιτικὴν χειραφέτησιν τῶν μαζῶν καὶ ὅτι θὰ εἶνε ὑποτιταγμένα εἰς τὸν ἀπαξ ἐφαρμοσθέντα νόμον τῆς Δημοκρατίας καὶ τῶν μαζῶν.

Τὸ ἀνωτέρω γίνεται πρωτίτως καταφανὲς εἰς τὴν ἰδεολογίαν τῶν κρατῶν τούτων. Παρὰ τὸν διαρκῶς τονιζόμενον ἀντιφιλελευθερισμὸν των τὰ κράτη ταῦτα χαρακτηρίζουν ἑαυτὰ τοῦλάχιστον ὡς μὴ ἀντιδημοκρατικά. Ἰδιαιτέρα σπουδαίτης ἀποδίδεται εἰς τὸ ὅτι τὸ καθεστῶς των βασίζεται ἐπὶ τῆς «συγκαταθέσεως τῶν μεγάλων λαϊκῶν μαζῶν» (ὄχι τῆς ἀστικής τάξεως), ὅτι «ἡ ἐμπιστοσύνη καὶ ἡ πίστις τῶν ὀπαδῶν» εἶνε «ἐκουσία», ὅτι τὸ καθεστῶς θεμελιούται ἐπὶ μιᾷ διὰ δημοψηφίσματος ἐκφρασεῖς γνώμης καὶ ὅτι ὁ λαὸς εἶνε ὁ «μόνος καὶ ἀποκλειστικὸς φορεὺς τῆς κυριαρχίας». Πρὸς τούτοις τὰ κράτη ταῦτα χαρακτηρίζουν ἑαυτὰ ὡς «αὐταρχικὰ λαϊκὰ κράτη» καὶ ἐπὶ πλέον ἔχουν τὴν ἀπαίτησιν, ὅπως ἀναγνωρισθοῦν πραγματοποιοῦντα τὴν ἀληθινὴν, πραγματικὴν καὶ γενεαίαν δημοκρατίαν—συγχρόνως μάλιστα καὶ τὴν «νεωτάτην δημοκρατίαν τῆς ἱστορίας»—καὶ δὴ εἰς ἐπίπεδα ὑψηλότερα τοῦ ἐπιπέδου τῶν διεστραμμένων δημοκρατιῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης (οὕτω π.χ. ἐξεφράσθη τελευταίως ὁ διευθυντὴς τοῦ τύπου τοῦ Ράιχ Dietrich εἰς τὴν γενικὴν συνέλευσιν τοῦ κόμματος κατὰ τὸ 1936). Ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο χαρακτηρίζει π.χ. ἑαυτὸν ἐπισήμως καὶ ὁ ἰταλικὸς φασισμὸς ὡς «democrazia accentrata, organizzata, autoritaria», καὶ ὡς «stato popolare e stato democratico popolare per eccellenza», ὁ δὲ Ἡγέτης τοῦ τρίτου Ράιχ διακηρύττει ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα εἰς τὸν λόγον αὐτοῦ τῆς 3) Ἰανουαρίου 1937, ὅτι ἡ

ἐθνικο-σοσιαλιστικὴ ἐπανάστασις «ἐπραγματοποίησεν ἀνατροπὴν τῆς ὁποίας τὸ ἀποτέλεσμα, ἐὰν ἡ λέξις δημοκρατία πρόκειται κατ' ἀρχὴν νὰ ἔχη κάποιον νόημα, δεόν νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς δημοκρατικὸν ἐν τῇ ὑψίστη σημασίᾳ τοῦ ὄρου».

Δὲν προτιθέμεθα βεβαίως ἐνταῦθα νὰ ἐρευνήσωμεν τὸ ζήτημα τὸ ὁποῖον ἐξετάσαμεν ἤδη ἄλλαχού, ἐὰν τοῦτέστιν ἐκτὸς τῆς παραδεδομένης φιλελευθέρως δημοκρατίας ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι τύποι γενεαίας δημοκρατίας, τύποι ἔχοντες ἐνδεχομένως χαρακτηρὰ περισσότερον κολεκτιβιστικόν, αὐταρχικόν, συντηρητικόν ἢ σοσιαλιστικόν. Οὕτε πρόκειται νὰ ἐξετάσωμεν ἐδῶ λεπτομερέστερον ἐάν, εἰς τὴν περίπτωσιν ἐδίδετο καταφατικὴ ἀπάντησις εἰς τὸ ἀνωτέρω ἐρώτημα, θὰ ἦτο δυνατόν, τὰ σημερινὰ αὐταρχικὰ κράτη τὰ λεγόμενα κράτη μετ' Ἡγέτας, νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς πράγματι δημοκρατικὰ κράτη. Τέλος δὲν πρόκειται νὰ ἐξετάσωμεν τὴν σχέσιν ἢ ὁποία ὑφίσταται μεταξὺ δημοκρατίας καὶ δικτατορίας (ἐν σχέσει πρὸς τὰ ζητήματα ταῦτα βλ. Leibholz, «La nature et les formes de la démocratie» ἐν Archives de la Philosophie du Droit et de la Sociologie juridique. VI H. 3/4). Ἐνδιαφέρον εἶνε ἐνταῦθα μόνον τὸ γεγονός ὅτι τὰ αὐταρχικὰ κράτη τῆς σημερινῆς ἐποχῆς ἔλαβον ἢ καὶ διετήρησαν σειρὰν πολιτικῶν καὶ ὀργανωτικῶν μέτρων, τὰ ὁποία, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῶν μορφήν, προσανατολίζονται μᾶλλον πρὸς τὴν δημοκρατικὴν ἰδεολογίαν τοῦ τύπου τῶν λαϊκῶν μαζῶν παρὰ πρὸς τὴν τοῦ κλασικοῦ 19ου αἰῶνος ἢ τινος τῶν προηγηθέντων αἰῶνων.

Οὕτω π.χ. εἰς τὴν Γερμανίαν τὸ ἐπὶ ἀπολύτου ἰσότητος στηριζόμενον ἐκλογικὸν σύστημα τοῦ Συντάγματος τῆς Βαϊμάρης τοῦ 1919 δὲν μετερρυθμίσθη πρὸς ὄφελος ἄλλου τινὸς συντηρητικοῦ ἢ φιλελευθέρου ἐκλογικοῦ συστήματος ὁμοίως ὅταν εἰσῆχθη πάλιν ἡ γενικὴ στρατιωτικὴ θητεία (κιθὼς καὶ ἡ ὑποχρεωτικὴ ἐργασία) κατηργήθησαν ἐντελῶς τὰ ἄλλοτε ὑφιστάμενα ὑπὸ μορφήν ἐνιαυσίου μόνον στρατιωτικῆς θητείας προνόμια ὑπὲρ τῶν μορφωμένων ἢ τῶν πλουσίων.

Εἰς τὰ αὐταρχικὰ μάλιστα Κράτη αὐτοὶ οὗτοι οἱ ἡγέται, τῶν ὁποίων ἡ κυριαρχία, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς φιλελευθέρους δημοκρατικούς ἀρχηγούς, ὀρίζεται ὡς διαρκῆς καὶ οὐχὶ ὡς ἐναλλασσομένη, εἶνε—ἀπὸ καθαρῶς κοινωνιολογικῆς ἀπόψεως—, οἱ ἐθνικοὶ διερχόμενοι τῶν

ἐκάστοτε ὑποστηρίζουσιν αὐτοὺς μεγάλων κοινωνικῶν ομάδων. Πρὸ παντός ὅμως ἐπιζητοῦν ὅλα τὰ αὐταρχικά κράτη νὰ ἐπιτύχουν κατὰ τὸ δυνατόν δημοκρατικὴν τινὰ ἀναγνώρισιν ὑπὸ τὸν τύπον τῶν δημοψηφισμάτων ἢ τῶν λεγομένων ἐρωτημάτων πρὸς τὸν λαόν. Ἡ δημοκρατικοποίησις φθάνει μάλιστα μέχρι τοῦ σημείου ὥστε ὅταν τὸ πρῶτον εἰσῆχθῆ τὸ κριτήριον τῆς φυλῆς δὲν ἐφηροδόσθη τοῦτο ὑπὸ τὸ ἐκ παραδόσεως ἀριστοκρατικὸν πνεῦμα, ἀλλ' αἱ λαϊκαὶ ἀκριβῶς μᾶζαι ἐθεωρήθησαν ὡς αἱ προνομοῦχοι, δοθείσης εἰς αὐτάς τῆς πιστοποιήσεως ὅτι ἀνήκουν εἰς τὴν εὐγενῆ φυλὴν.

Εἶνε κατὰ ταῦτα φανερὸν ὅτι εἰς τὰ σημερινὰ μονοκομματικά κράτη ὑφίσταται ζωντανὴ ἢ συνείδησις τῆς μάζης, ὡς καὶ τὸ συναίσθημα ὅτι ἡ ἐξουσία ὡς ἡ κανονικὴ ἀσκησις ἰσχύος, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ θεμελιουῖται μόνον ἐπὶ τῆς ὑλικῆς βίας καὶ τῆς ὑποχρεωτικῆς ἀνοχῆς, ἀλλ' ὅτι εἶνε ἀνάγκη νὰ ἀναγνωρίζηται ἡ ἐξουσία ὅπως ὅποτε καὶ ὡς κατὰ δίκαιον ὑφιστάμενη καὶ ὡς νόμιμος ἀπὸ μέρους ἐκείνων ἀκριβῶς οἱ ὅποιοι θίγονται ὑπ' αὐτῆς. Εἶνε ἀνάγκη λοιπόν, ὅπως ἐξεφράσθη εἰς τὸ κήρυγμά του ὁ Thomas Hooker, ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἑτεροδόξων τῆς Μασσαχουσέτης κατὰ τὸ 1638, νὰ εἶνε γνωστὸν ὅτι «ἡ βᾶσις τῆς ἐξουσίας εὐρίσκειται εἰς τὴν ἐλευθέραν συγκατάθεσιν τοῦ λαοῦ». Καὶ πράγματι διαφέρει τὸ σημερινὸν αὐταρχικὸν σύστημα κατὰ τοῦτο ἀπὸ τὸ τῆς ἀπολύτου Μοναρχίας, ὅτι εἰς τὸ ἀστυνομικὸν κράτος ὁ λαὸς ἰδεολογικῶς καὶ πραγματικῶς δὲν ἦτο ὑποκείμενον ἀλλὰ (συμφώνως πρὸς τὴν φράσιν Φρειδερίκου τοῦ Μεγάλου: «τὰ πάντα χάριν τοῦ λαοῦ, τίποτε διὰ τοῦ λαοῦ») ἦτο ἀπλῶς ἀντικείμενον τῆς κρατικῆς ἐξουσίας καὶ τῆς κοινωνικῆς προνοίας.

Τὰ αὐταρχικῶς ἱεραρχημένα κράτη δὲν θέλουν λοιπόν νὰ ἀγνοήσουν τὸ ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς κοινωνίας τῶν μαζῶν ἢ πολιτικῆ ἐξουσία καὶ κυριαρχία προϋποθέτει στενωτέραν τινὰ ἐπισφῆν πρὸς τὰς μάζας. Ἐνῶ ὅμως ἀφ' ἑνὸς δὲν ἀγνοοῦν τοῦτο, δὲν εἶνε δυνατόν ἐξ ἄλλου νὰ μὴ ἀναγνωρίσουν καὶ τὴν ἄλλην ἀλήθειαν, ἐκείνην δηλαδή, ἢ ὅποια διδάσκει, ὅτι εἰς τὴν ἐξαιρετικῶς ἀφυπνισθεῖσαν ἐποχὴν μας πρέπει νὰ ἐξευρεθῆ εἰδικόν τι μέσον διὰ νὰ ἐδραιωθῆ εἰς τὰς συνειδήσεις ὄλων ἢ γενικὴ ἐκείνη πεπολιθίσις, ἢ ἱκανή, ὅπως δικαιολογήσῃ καὶ στηρίξῃ τὴν σχέσιν μεταξὺ τοῦ διατάσσοντος καὶ τοῦ ὑπακούον-

τος. Ὡς τοιοῦτον μέσον ἐφευρέθη ἡ ἀρχὴ τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ κράτους. Ἡ ἀρχὴ αὕτη χρησιμεύει εἰς τὸ νὰ ἐμποδίσῃ τὰς πολιτικῶς χειραφετηθείσας λαϊκὰς μάζας ἀπὸ τοῦ νὰ διαδηλώσουν τυχόν τὴν θέλησίν των ὑπὸ πνεῦμα φιλελεύθερον καὶ ἀτομιστικόν. Συγχρόνως ἐλπίζουν οἱ συλλαβόντες τὴν ἀρχὴν ταύτην ὅτι θὰ εἶνε δυνατόν δι' αὐτῆς, παραλλήλως πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κοινωνικὸν μετασχηματισμὸν, νὰ ἐπιτευχθῆ καὶ ὁ ἐσωτερικὸς τοῦ ἀνθρώπου μετασχηματισμὸς.

Καὶ ἐὰν ἀκόμη εἰς τὰ διάφορα καθ' ἕναστον κράτη ἢ ἀρχὴ τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ κράτους προσλαμβάνη διάφορους μορφάς, ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν πάντως ἀνάγκην, ὅπως εἰσαγάγουν τὴν ἀρχὴν ταύτην εἰς τὴν ζωὴν των, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀπαλλαγοῦν οὔτε αὐτὰ ἀκόμη τὰ Κράτη τὰ ἔχοντα ἀντιθέτους ἱστορικὰς παραδόσεις. Τὸ τοιοῦτον καθίσταται ἴσως ἰδιαιτέρως καταληπτὸν ἐὰν ἀναλογισθῶμεν ὅτι εἰς τὴν Γερμανίαν, τὸ Κράτος, ἢ, ὅπερ εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν τὸ αὐτό, τὸ ἐθνικοσοσιαλιστικὸν κίνημα ἐφήρμοσε τὴν ὀλοκληρωτικὴν ἀρχὴν κατὰ τρόπον ῥιζικώτερον καὶ περισσότερον ἀδιάλλακτον παρ' ὅ,τι ἐγένετο τοῦτο ὑπὸ τοῦ ἰταλικοῦ φασισμού, καίτοι εἰς τὴν Γερμανίαν ἦτο ἀνεπτυγμένον εἰς πολὺ μεγαλείτερον βαθμὸν ἢ εἰς τὰ λατινικὰ κράτη τὸ ἰσχυρὸν καὶ πατροπαράδοτον αἰσθημα πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν αὐτοδιοίκησιν. Ἀρκεῖ νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ἐπὶ παραδείγματι τὸ εἰς τὴν Γερμανίαν ἀνεπτυγμένον πνεῦμα τῶν συνεταιρισμῶν, τὴν ὑπὸ τοῦ Stein ἐγκαινισθεῖσαν αὐτοδιοίκησιν, τὴν γένεσιν καὶ ἱστορίαν τοῦ προτεσταντισμοῦ (περισσότερα ἐπὶ τοῦ θέματος ταύτου ἐν Leibholz, *Auflösung der Demokratie*, ἐνθ. ἀν. σελ. 72 ἐπ.)

Ἐν τοῖς καθ' ἕναστον ἢ ὀλοκληρωτικῆ ἀρχῆ καταλαμβάνει διττῶς τοὺς ἀνθρώπους. Πρῶτον καταλαμβάνει τούτους προσωπικῶς, ἀφοῦ ὅλοι ἀνεξαιρέτως ὡς μέλη τῆς κοινότητος ὑπάγονται ὑπὸ τὴν ἀρχὴν ταύτην, καὶ δεύτερον ἀντικειμενικῶς ἐφ' ὅσον ὅλαι αἱ περιοχαὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως ὑπάγονται πλέον εἰς τὴν σφαιρὰν τῆς πολιτικῆς ἐνεργείας τοῦ κράτους. Ἡ ζωὴ ἀκριβῶς ὡς ὅλον δέον νὰ ἐξουσιάζεται ἀπὸ τὸν νόμον τῆς Πόλεως· ὁ νόμος δ' οὗτος δὲν ἀναγνωρίζει οὔτε αὐτονομίαν καὶ ἰδίαν νομοτέλειαν ἰδανικῶς πνευματικῶν ἢ καὶ ὑλικῶν κύκλων οὔτε καὶ τὴν ὑπαγωγὴν τῶν ἀτόμων εἰς ἀνεξαρτήτους ὑπερατομικὰς βιοτικὰς κοινότητας. Ὁ Νόμος τῆς Πόλεως

διεκδικεῖ τὸ ἄτομον ἀπεριορίστως ὑπὲρ ἑαυτοῦ. Ἐναντι τῆς τὰ πάντα περιλαμβανούσης ἀρχῆς τῆς πολιτικῆς ὁλότητος, δὲν ἰσχύει ἢ οὐδετερότης μεμονωμένων περιοχῶν τῆς ζωῆς, δὲν ὑπάρχει τόπος εἰς τὸν ὁποῖον τὸ ἄτομον εἶνε δυνατὸν νὰ ἀποσυρθῆ, τόπος, εἰς τὸν ὁποῖον, ἀποσυρόμενον, δικαιούται τοῦτο νὰ ἀποδυθῆ ἢ νὰ ἀπομονωθῆ. Ἡ ὑπαγωγή τοῦ ἀτόμου ὑπὸ τὴν Πολιτείαν εἶνε μάλιστα τόσον ἀνεπιφύλακτος, ὥστε καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἢ χρησιμοποίησις τοῦ μετὰ τὴν ἐργασίαν χρόνου ρυθμίζεται ὑπὸ τοῦ κράτους, ἀφαιρουμένου ἀπὸ τὸ ἄτομον κατὰ μέγα μέρος τοῦ δικαιώματος, ὅπως διαθέτῃ ἐλευθέρως αὐτὰς ταύτας τὰς ὥρας τῆς ἀναπαύσεως.

Ἀποτέλεσμα τῆς ριζικῆς αὐτῆς πολιτικοποιήσεως εἶνε, ὅπως ἐτόνισεν ἤδη ὁ Mannheim (ἐνθ' ἄν.), τὸ φαινόμενον τὸ συνιστάμενον εἰς τὸ ὅτι τὰ πάντα εἰσέρχονται εἰς τὴν σφαιρὰν τῆς δημοσιότητος. Εἰς τὴν σφαιρὰν αὐτῆς εἰσέρχονται καὶ ἐκεῖνα ἀκόμη, τὰ ὅποια, ὡς ἰδιωτικά, δὲν ἦσαν τόσον ὁρατὰ καὶ δὲν ἐνδιέφερον ἄλλως τε τὴν ὁλότητα. Ἐξ ἄλλου ὁμως κατορθώνει τὸ ἄτομον ὡς μέλος τῆς μάζης νὰ δέχεται ἐπαδράσεις, αἱ ὅποια ἄλλοτε δὲν ἔφθανον μέχρις αὐτοῦ ὡς ἰδιωτικοῦ ἀτόμου. Ἡ μάζα, διὰ τῆς καταλλήλου κινητοποιήσεως τῶν λανθανόντων ἐνστίκτων, εἶνε δυνατὸν ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ διεγερθῆ. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἀποκτᾷ ἢ ψυχολογία τῶν μαζῶν, διὰ τὸν χειρισμὸν τῆς ὁποίας ἀρκοῦν αἱ κτυπηταὶ λέξεις καὶ αἱ ὑποβολαί, μεγάλην σημασίαν, καταφανῆς δὲ εἶνε καὶ ἡ μεγάλη εὐθύνη τῶν ἀνδρῶν τῶν τεταγμένων ἐκάστοτε νὰ ἐπηρεάσουν συνειδητῶς τὰ εὐκόλως καθοδηγούμενα ἐνστικτὰ τῶν εἰς μάζαν μεταβεβλημένων ἀνθρώπων. Οἱ κυβερνῶντες, βοηθούμενοι ὑπὸ τοῦ εἰς χεῖρας των μονοπωλιακῶς συγκεντρωθέντος μηχανισμοῦ τῆς προπαγάνδας, εἶνε εἰς θέσιν καὶ τὰ εἰς τὰς μάζας δρῶντα ἄλογα στοιχεῖα νὰ ἐκλογικεύσουν, ἀλλὰ καὶ τὸν Μακιαβελισμὸν νὰ στηρίξουν ἐπὶ τῶν καταλλήλων διὰ τῆς προπαγάνδας διεγειρομένων μαζῶν καὶ νὰ ἀναγάγουν τοῦτον εἰς καθολικὴν τῆς κοινωνίας ἀρχήν. Ἡ εἰκὼν τῆς μάζης εἰς τὰ «ὀλοκληρωτικά» κράτη εἶνε πράγματι δυνατὸν νὰ διαμορφωθῆ ἀναλόγως τῶν προσωπικῶν ἰδιοτήτων τῶν ἡγετῶν.

Ἐὰν δὲν κατώρθωσαν τὰ αὐταρχικὰ κράτη τῆς ἐποχῆς μας νὰ ἀντιταχθοῦν εἰς τὸν νόμον τῆς μάζης, τοῦτο δὲν σημαίνει, ὅτι πρέπει

νὰ ἀμφισβητηθῆ ὁ κατὰ βάσιν ἀντιφιλελεύθερος χαρακτήρ τῶν κρατῶν τούτων. Δημοκρατία καὶ Φιλελευθερισμὸς δὲν πρέπει μόνον ἐννοιολογικῶς καὶ θεωρητικῶς νὰ διαστέλλονται ἀπ' ἀλλήλων· αὐτὴ αὐτὴ ἢ ἐπίδρασις, ἣν ἤσκησεν ἡ ἰδεολογία των εἰς τὴν ἱστορίαν, ὑπῆρξε, παρὰ τὴν ἐπὶ αἰῶνας συνύφανσίν των, διάφορος (βλ. Leibholz Archives de Phil., ἐνθ. ἄν.). Ἡ σημερινὴ ἀκριβῶς ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποῖαν τὰ ὀλοκληρωτικὰ κράτη τῶν μαζῶν, παρὰ τὸν κεκηρυγμένον ἀντιφιλελευθερισμὸν των, ἐπικαλοῦνται πάντως ὑπὲρ ἑαυτῶν τὴν δημοκρατικὴν ἰδεολογίαν, μαρτυρεῖ τοῦλάχιστον περὶ τῆς δυνατότητος, ὅπως προσλάβῃ ἢ σπουδαία αὐτὴ διάκρισις πρακτικὴν σημασίαν.

Διὰ τὰ ὀλοκληρωτικὰ αὐταρχικὰ κράτη τὰ προσανατολισμένα εἰς τὰς μάζας—καὶ δὴ διὰ τὸν φασισμὸν καὶ τὸν μπολσεβικισμὸν—ὁ θανάσιμος ἐχθρὸς, ὁ «ἀντιδραστικός», ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ ἀφανισθῆ, εἶνε τὸ κοινωνικὸν ἐκεῖνο στρώμα, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευεν ὡς ὁ φορεὺς τοῦ φιλελευθερισμοῦ : πρὸ παντὸς λοιπὸν ἢ ἀστικὴ τάξις, ἔστω καὶ ἐὰν ἐμπνέεται αὐτὴ ὑπὸ συντηρητικῶν ἀπλῶς ἀρχῶν. Τοιοῦτοτρόπως ἀπορρίπτεται συγχρόνως καὶ ἡ ὑπὸ τῆς ἀστικῆς κοινωνίας προϋποτιθεμένη μορφὴ τῆς μορφώσεως, κηρύσσεται δὲ ὁ πόλεμος κατὰ τῆς κοινωνίας τῶν πεπαιδευμένων καὶ κατὰ τῶν πνευματικῶν τῆς στηριγμάτων. Καὶ δὲν εἶνε τυχαῖον π. χ. τὸ ὅτι ὁ φυλετικὸς ἀντισημιτισμὸς πλήττει ἀκριβῶς κατ' οὐσίαν τὴν ἄλλοτε πεπαιδευμένην καὶ εὐκατάστατον ἀστικὴν τάξιν, ὁ ὅποια, συμφώνως πρὸς τὴν ὅλην πνευματικὴν τῆς στάσιν, δὲν εἶχε πάντως κατ' ἀρχὴν ριζικῶς ἀντισημιτικὰς διαθέσεις.

Αὐτὸς οὗτος βεβαίως ὁ νέος κόσμος, ὁ ὁποῖος τίθεται ἀντιμέτωπος πρὸς τὸν ἀστικὸν ἰδιωτικὸν κόσμον, ἔχει, ἀναλόγως τῶν κοινωνικῶν αὐτοῦ βάσεων, ριζικῶς διάφορον εἰς τὰ διάφορα κράτη συγκρότησιν. Ὑπάρχουν μάλιστα καὶ οἱ θεωροῦντες τὰς φασιστικὰς π. χ. ἐπαναστάσεις ὡς τὴν «ἐπαναστατικὴν κίνησιν τῶν στερηθεισῶν πάσης κατοχῆς κατωτέρων μεσαίων τάξεων» (Egmarth, The new Germany 1936, σ. 10, 42). Καὶ εἶνε πάντως γεγονός, ὅτι τὰ σὺν τῷ χρόνῳ συνείδησιν τῆς κοινωνικῆς των θέσεως καὶ δυνάμεως ἀποκτήσαντα μικροαστικὰ στρώματα, ἀπολέσαντα μάλιστα διὰ διαφόρους λόγους καὶ κυρίως συνεπεῖα τῆς ἐκβάσεως τοῦ παγκοσμίου πολέμου,

συνεπεία του πληθωρισμού και της οικονομικής κρίσεως, την οικονομική των βάσιν και ασφάλειαν, ἐπίστευσαν ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἀγωνίας των ὅτι ὄφειλον νὰ ἐκδηλώσουν ἐνεργῶς τὴν ἀπαιτησὶν των, ὅπως ἠγηθοῦν τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Καὶ βέβαιον εἶνε ὅπως ὅποτε, ὅτι ὁ εὐρωπαϊκὸς φασισμὸς δὲν εἶνε, ὅπως πιστεύεται εἰς τοὺς μαρξιστικούς κύκλους, προῖδὸν κεφαλαιοκρατικόν. Γὰρ μεγαλοαστικά, κεφαλαιοκρατικά στρώματα συνηνώθησαν μὲ τὴν μεσαίαν τάξιν μόνον τότε, ὅταν εἶχε καταστῆ ὅπως ὅποτε βεβαία ἡ διάλυσις τοῦ φιλελευθέρου κράτους καὶ ὅταν εἶχεν ἐπίσης γίνεῖ καταφανὲς ὅτι, ὅπως καὶ ἡ ἀστική τάξις, οὕτω καὶ ἡ μεσαία τάξις ἀπεῖχε σημαντικῶς ἀπὸ τὸν κομμουνισμόν, ὁ ὁποῖος καὶ αὐτῆς τὴν ὑπόστασιν ἠπέλκει. Καὶ δὲν ἐχρειάσθη καὶν κατὰ τὸν ἀγῶνα τῆς πρὸς τὸν κομμουνισμόν νὰ παραδεχθῆ ἡ μεσαία τάξις τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἀστικῆς τάξεως. Ἡ ἀνωτέρω ἔνωσις συνέβη, ἂν καὶ ἡ μεσαία τάξις ἐξηκολούθησε τὸν ἀγῶνα τῆς κατὰ τῆς τεχνικῆς ἐκλογικεύσεως καὶ τῆς προόδου, κατὰ τῶν μεγάλων ἐμπορικῶν καταστημάτων, τῶν κεφαλαιοκρατικῶν συνασπισμῶν καὶ τῶν συνεταιρισμῶν καταναλώσεως, μὲ ἄλλας λέξεις, ἂν καὶ ἐξηκολούθησεν ἡ μεσαία τάξις νὰ διεκδικῆ κατὰ τὸ δυνατόν τὴν ἀναβίωσιν τῆς προκαπιταλιστικῆς οἰκονομίας.

* * *

Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἔχει ὅμως σημασίαν νὰ καταδειχθῆ ἐνταῦθα καὶ ἐν συνδυασμῷ πρὸς τ' ἀνωτέρω, εἶνε τοῦτο: ὅτι τὰ ὀλοκληρωτικὰ κράτη τῶν μαζῶν, καταπολεμοῦντα τὸν Φιλελευθερισμὸν παριστάνουν τὴν οὐσίαν του παραμορφωμένην, ὅταν ἰσχυρίζονται, ὅτι ὁ πολιτικὸς φιλελευθερισμὸς διέλυσε καὶ κατέστρεψε καὶ ὅτι μάλιστα κατ' ἀνάγκην καταστρέφει τὴν ζωὴν τῆς κοινότητος.

Ἀληθὲς εἶνε βεβαίως, ὅτι κατὰ τὴν περίοδον τοῦ κλασικοῦ φιλελευθερισμοῦ συνελαμβάνετο ἡ ἀτομικὴ ἀξία τῆς προσωπικότητος ὡς ἀξία προπολιτειακὴ καὶ ἀπεριόριστος καὶ ὅτι εἶχε περιορισθῆ τὸ δικαίωμα τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ κράτους, ἐπιτρεπομένης τῆς ἐπεμβάσεως μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ ἐξασφαλίζονται δι' αὐτῆς «τὰ φυσικὰ καὶ ἀπαράγραπτα δίκαια τοῦ ἀνθρώπου». Εἰς τὴν Γαλλίαν π. χ. καὶ εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας διετηρήθη μάλιστα ἐν μέρει ἡ ἰδέα αὕτη

περὶ τῆς αὐτοκυριάρχου καὶ κατ' ἀρχὴν ἀνεπιδέκτου παντὸς περιορισμοῦ φυσικῆς προσωπικότητος μέχρις αὐτοῦ τοῦ 20οῦ αἰῶνος. Ἄρκει νὰ λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τὰς ἀποφάσεις τοῦ Ἀνωτάτου Δικαστηρίου (τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν), τὸ ὁποῖον, ὁρμώμενον ἀπὸ τὰς κλασικὰς φιλελευθέρων ἰδέας, ἠκύρωσε κατ' αὐτὰς τὰς τελευταίας δεκαετίας σωρείαν νόμων κοινωνικῆς πολιτικῆς ὡς ἀσυμβιβάστων πρὸς ὄρισμένα θεμελιώδη ἄρθρα τοῦ ὁμοσπονδιακοῦ συντάγματος, ἐκήρυξε δὲ ὡς ἀντισυνταγματικὰ πρό τινος μόλις χρόνου ὀλοκληρὰ τμήματα τοῦ Νέου Συστήματος (New Deal), δηλαδή τῆς βιομηχανικῆς καὶ γεωργικῆς νομοθεσίας τοῦ προέδρου Roosevelt.

Μολαταῦτα ὅμως δὲν θὰ ἦτο ὁρθόν, ἐὰν ἐξαορακτοῦμεν τὴν ἐλευθερίαν ταύτην τοῦ πολιτικοῦ φιλελευθερισμοῦ ὡς ἰσοδυναμοῦσαν πρὸς ἀπόλυτον ἀνεξαρτησίαν, πρὸς ἀνεύθυνον καὶ ἀπεριόριστον αὐθαιρεσίαν καὶ πρὸς τὴν ἔλλειψιν παντὸς χαλινοῦ. Βεβαίως εἶνε δυνατόν καὶ ἡ φιλελευθέρων πολιτικὴ ἐλευθερία—ὅπως καὶ πᾶσα ἐλευθερία—νὰ ἐκφυλισθῆ εἰς ἀναρχίαν. Καὶ πράγματι νομίζομεν ὅτι ἡ εἰς τὴν σημερινὴν ἐποχὴν πολλαχῶς διαπιστουμένη κατάρρευσις τῶν φιλελευθέρων δημοκρατιῶν καὶ ἡ ἀποσύνθεσις τῶν πολιτικο-μεταφυσικῶν αὐτῶν θεμελιῶν ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὸ ὅτι ἐγένετο κατάχρησις τῆς κλασικῆς φιλελευθέρων ἐννοίας τῆς ἐλευθερίας καὶ ὡς ἐλευθερία ἐξελαμβάνετο ἀπλῶς ἡ ἔλλειψις παντὸς χαλινοῦ. Ἡ δυνατότης ὅμως αὕτη δὲν πρέπει νὰ γίνῃ ἀφορμὴ διὰ νὰ παρίδωμεν τὸ γεγονός ὅτι—ὅπως εἰς κάθε γνησίαν ἐλευθερίαν—οὕτω καὶ εἰς τὴν φιλελευθέρων πολιτικὴν ἐλευθερίαν ὑπὸ τὴν κλασικὴν αὐτῆς μορφήν ὑπάρχει κάποιος περιορισμὸς. Ἡ φιλελευθέρων πολιτικὴ ἐλευθερία δὲν εἶνε πράγματι ἀπεριόριστος, ἀναρχικὴ ἐλευθερία, δυναμένη ἐνδεχομένως νὰ στραφῆ καὶ ἐναντίον αὐτῆς ταύτης τῆς ἐλευθερίας, ἀλλ' εἶνε γνησία ἐλευθερία, εἶνε τουτέστι αὐτοπεριοριζομένη ἐλευθερία καὶ προϋποθέτει, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι ἡ ἐλευθερία τῆς ἐπιστήμης ἢ ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία, ἕνα δημιουργικὸν συμβιβασμὸν μεταξὺ ἐλευθερίας καὶ νόμου. Ἀκριβῶς δὲ ἐπειδὴ ἡ φιλελευθέρων πολιτικὴ ἐλευθερία προϋποθέτει αὐτοπεριορισμούς, διὰ τοῦτο εἶνε κατ' οὐσίαν ἐλευθερία «ἀριστοκρατική», καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶνε δυνατόν κατ' ἀρχὴν νὰ ἀνθήσῃ εἰμὴ ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει ἀκόμη τόπος διὰ τὴν ἀριστοκρατικὴν νοοτροπίαν.

Τὴν ἐλευθερίαν «εἶνε ἀνάγκη νὰ τὴν προφυλάσσωμεν μὲ μεγάλην ἐπιμέλειαν» (Φρειδερίκος ὁ μέγας) διότι ἄλλως «ὁ καθεὶς εἶνε δυνατόν νὰ τὴν ποδοπατήσῃ» (Ναπολέον). Ὁ Ruggiero, εἰς τὸ γνωστὸν του ἔργον περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ φιλελευθερισμοῦ ἐν Εὐρώπῃ, καθορίζει ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ὁρθῶς τὴν φιλελευθέραν πολιτικὴν ἐλευθερίαν, λέγων ὅτι αὕτη συνίσταται εἰς τὸ νὰ εἴμεθα κύριοι τοῦ ἑαυτοῦ μας, δηλαδὴ νὰ εἴμεθα ἐξηγητημένοι μόνον ὑπὸ τὴν ἐξῆς ἔννοιαν: ὅτι εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀναγκαστικῆς ἐξαρτήσεως ὑπεισέρχεται ἡ συνείδησις τοῦ καθήκοντος ἔναντι ἡμῶν αὐτῶν. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην ἡ ἐλευθερία σημαίνει «τὸ νὰ μεταφέρῃ τις τὴν πηγὴν τῆς ἐξουσίας καὶ τοῦ νόμου εἰς τὴν ἐσωτάτην οὐσίαν τοῦ ἰδίου ἑαυτοῦ πνεύματος» (σελ. 337 ἐπ.).

Ὁ ζητῶν νὰ ἀποκαλύψῃ καθαρῶς θεωρητικῶς τὰς πέραν παντὸς συμβιβασμοῦ δυναμένας νὰ προκύψουν συνεπείας τῆς θεμελιώδους φιλελευθέρας γραμμῆς δύναται βεβαίως νὰ εἴπῃ, ὅτι τὸ ἀτομιστικὸν σύστημα ἀξιών τοῦ φιλελευθερισμοῦ δὲν συμβάλλει εἰς τὴν σύστασιν ἰδίου τύπου πολιτικῆς ζωῆς καὶ ἰδίου κόσμου πολιτικο-μεταφυσικῶν ἀξιών. Ἄλλως ἐκφραζόμενον τὸ πρᾶγμα, ὁ θεωρητικὸς φιλελευθερισμὸς, ἀπὸ τῆς πρώτης του ιδεολογικῆς ἀρχῆς, ἔχων ἀτομιστικὴν καὶ οὐχὶ κοινωνικὴν κατεύθυνσιν καὶ τάσιν, δὲν συνιστᾷ γνησίαν μορφήν πολιτεύματος. Ὅπως καὶ εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἠθικῆς μὲ τὰς περὶ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ ἔννοιαις τῆς, οὕτω καὶ εἰς τὴν σφαῖραν τῆς πολιτικῆς ὁδηγεῖ ὁ θεωρητικὸς φιλελευθερισμὸς—ὅπως κατέδειξεν ὁ Kelsen—εἰς τὸν πολιτικὸν σχετικισμὸν. Πάντως ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ σχετικισμοῦ τούτου ἐξηγεῖται μόνον ἡ ἔναντι τῆς πολιτικῆς καὶ τοῦ κράτους πολλαπλῶς ἐκδηλωθεῖσα ἀρνητικὴ στάσις τοῦ Φιλελευθερισμοῦ, ἡ γνωστὴ τουτέστι κριτικὴ δρεῖσις του, δὲν ἐξηγεῖται ὅμως καὶ ἡ μεγάλη πολιτικὴ ἐπίδρασις, τὴν ὁποίαν πράγματι ἤσκησε κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας εἰς τὴν σφαῖραν τῆς πολιτικῆς ζωῆς.

Τὸ ἀληθὲς εἶνε, ὅτι ἡ ἀντικειμενικὴ ἱκανότης τοῦ φιλελευθερισμοῦ πρὸς πολιτικὴν δρεῖσιν ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι τὸ φιλελεύθερον σύστημα ἀξιών ἐξελέφθη εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ὡς ἀναφερόμενον εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν. Δὲν εἶνε τυχαῖον τὸ γεγονὸς, ὅτι εἰς τὴν ἱστορίαν τὸ φιλελεύθερον σύστημα ἀνεπτύχθη μόνον ἐκεῖ, ὅπου ὑπῆρχεν ἤδη καὶ πρὸ

τερον αὐτῆς ταύτης τῆς τυχόν διατηρηθείσης ἀνεξαρτήτου λειτουργίας τῆς δικαιοσύνης, μετεβλήθη λοιπὸν τοσοῦτω μᾶλλον, καθ' ὅσον ὡς ἀποκλειστικὸν ἀντικείμενον προστασίας ἰσχύει πλέον ἢ κοινότης.

Πλὴν τούτου ὅμως καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς νομιμότητος τῆς διοικήσεως δὲν ἀποτελεῖ πλέον φραγμὸν διὰ τοὺς διοικητικοὺς λειτουργοὺς διότι νόμος διὰ τὴν διοίκησιν, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἀστυνομίας, δὲν εἶνε πλέον σήμερον εἰ μὴ ἡ ἀπὸ μέρους τοῦ πολιτικοῦ ἡγέτου δοθεῖσα πολιτικὴ κατευθυντήριος γραμμὴ καὶ βάσις, ἢ, ὅπως τονίζεται εἰς τὴν ἐθνικοσοσιαλιστικὴν θεωρίαν περὶ πολιτείας, νόμος εἶνε «ἐντολή τις τοῦ ἡγέτου ζηταῦσα, ὅπως διαμορφωθῇ ἡ λαϊκὴ κοινότης συμφώνως πρὸς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῷ νόμῳ ἐκδηλωθεῖσαν θέλησιν» (Scheuner ἐν Frank, Deutsches Verwaltungsrecht 1937, σελ. 85). Κατὰ ταῦτα δὲν ἐπιτρέπεται μὲν εἰς τὸν διοικητικὸν ὑπάλληλον νὰ ἐνεργήσῃ ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἐν τῷ νόμῳ περιεχομένην ρητὴν ἐπιταγὴν, δὲν κωλύεται ὅμως ὁ ὑπάλληλος ὑπὸ τοῦ νόμου, ὅπως ἐνεργήσῃ καὶ ἐκτὸς τοῦ πλαισίου τοῦ νόμου κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν ἐφ' ὧν βασιίζεται τὸ ὀλοκληρωτικὸν κράτος. Τοῦναντίον μάλιστα ἔχει καθῆκον νὰ πράξῃ τοῦτο ἀφοῦ ἡ διοίκησις δὲν εἶνε πλέον χωρισμένη ἀπὸ τὰς λοιπὰς κρατικὰς λειτουργίας, ἀλλὰ ἀποτελεῖ τμῆμα συστατικὸν τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας, εἰς ἣν ὑπάγεται.

Τέλος ἀποτελοῦν τὰ μονοκομματικὰ κράτη, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ φιλελεύθερα κράτη, ἀπλᾶ καὶ καθαρὰ κράτη τοῦ νόμου, διότι κατὰ τὴν ἐκάστοτε ιδεολογίαν αὐτῶν ἡ κοινότης τοῦ δικαίου καὶ ἡ πολιτικὴ κοινότης συμπέπτουν ἀναγκαστικῶς κατὰ τὸ περιεχόμενον των καὶ δὲν εἶνε νοητὴ ἡ σύγκρουσις μεταξὺ νόμου καὶ δικαίου. Ἐκαστος νόμος, καὶ, πέραν τούτου, ἐκάστη πρᾶξις τῶν ἀνωτέρων πολιτικῶν ἀρχῶν—ἀδιάφορον, ἐὰν πρόκειται περὶ διατάγματος, περὶ ὑπουργικῆς πράξεως, περὶ πολιτικῆς διαταγῆς, περὶ ἐπεμβάσεως εἰς τὴν δικαιοσύνην—εἶνε, κατὰ τὰ ἀνωτέρω, ἀναγκαστικῶς «δίκαιον», καίτοι, ἐν τῇ πραγματικότητι, καὶ εἰς τὰ κράτη ταῦτα ἡ πολιτικὴ κοινότης καὶ ἡ κοινότης τοῦ δικαίου, παρὰ τὴν ἀμοιβαίαν πρὸς ἀλλήλας ἀναφορὰν των, εἶνε προσανατολισμέναι πρὸς διαφόρους βασικὰς ἀξίας.

Κατὰ τελευταῖον λόγον ὀφείλεται ἢ ἐν σχέσει πρὸς τὸν φιλελευθερισμὸν ἐντελῶς ἀντίθετος ἀξιολόγησις τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ἐλευθερίας, καὶ ἢ συνεπείᾳ τούτου ἐντελῶς διάφορος ὑπὸ ἀπόψεως ὀργανώσεως σύστασις τῶν ὀλοκληρωτικῶν κρατῶν, εἰς τὴν κατάρρευσιν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος θεμελιῶν τοῦ φιλελευθερισμοῦ εἰς τὰ κράτη ταῦτα. Μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι τὴν εὐθύνην διὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο δὲν φέρει, ὅπως τόσον συχνὰ ὑποστηρίζεται σήμερον, ὁ λογικὸς καὶ νοησιαρχικὸς χαρακτήρ τοῦ φιλελευθερισμοῦ. Ἡ ἀλήθεια εἶνε, ὅτι ὁ φιλελευθερισμὸς δὲν ἦτο κατ' ἀρχὰς διόλου ἕνας ἐστερημένος πίστεως ὀρθολογισμὸς. Τούναντίον μάλιστα, ὁ φιλελευθερισμὸς, ὅπως καὶ αἱ ἀπὸ ἀπόψεως ἱστορίας τοῦ πνεύματος προηγηθεῖσαι αὐτοῦ κινήσεις, δηλαδὴ ἡ ἀναγέννησις καὶ ἡ θρησκευτικὴ μεταρρύθμισις, ὁ διαφωτισμὸς καὶ τὸ φυσικὸν δίκαιον, διεπνέετο ἀπὸ μίαν ἐνθερμον καὶ αὐτόχρημα θρησκευτικὴν πίστιν ἐπὶ τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἀποστολήν. Μόνη ἄλλως τε αὐτὴ ἡ πίστις ἐξησφάλισε εἰς αὐτὸν τὴν ζωτικὴν αὐτοῦ δύναμιν καὶ τὴν κοσμοϊστορικὴν αὐτοῦ σημασίαν.

Ἡ κοσμοθεωρητικὴ ἀρχή, ἡ ὁποία ἐχρησίμευσεν ὡς τὸ στήριγμα αὐτοῦ τοῦ νέου καὶ εὐρυτάτου μεταφυσικοῦ συστήματος τοῦ Φιλελευθερισμοῦ, ἦτο ὁ Λόγος, διὰ τῆς θεοποιήσεως τοῦ ὁποίου ἐξεδηλώθη μία βαθεῖα συγχρονισμένη θρησκευτικότης. Ἐπιστεύθη συγκεκριμένως, ὅτι τῇ βοηθείᾳ τοῦ λυτρωθέντος ἀπὸ τὴν θρησκευτικὴν περισφιξίν Λόγου θὰ ἦτο δυνατόν νὰ αὐτονομηθῇ μετὰ τὰς μεγάλας φυσικοεπιστημονικὰς ἐφευρέσεις ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, πρὸς τὴν πίστιν δὲ ταύτην συνεδέθη καὶ ἡ ἐλπίς, ὅτι θὰ ἐπετυγχάνοντο εἰς ὅλας τὰς σφαίρας τῆς γνώσεως ἡ ἐξαγωγή πορισμάτων ἀπολύτως καταφανοῦς ὀρθότητος. Κατέληξαν μάλιστα οἱ ἄνθρωποι εἰς τὸ νὰ πιστεύσουν, ὅτι καταργουμένων ὅλων τῶν φραγμῶν καὶ ἀφιεμένου τοῦ λογικοῦ ἀτόμου ἀπολύτως ἐλευθέρου εἰς τὰς κινήσεις του, θὰ ἐξησφαλίζετο διὰ τοῦ ἐλευθέρου συναγωνισμοῦ τῶν ἀτομικῶν γνώμων εἰς ὅλας τὰς σφαίρας ἡ ὀρθὴ καὶ κατ' ἀκολουθίαν λογικὴ λύσις ὅλων τῶν προβλημάτων. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πνεύματος τούτου εὗρισκομεν π.χ. καὶ τὸν φιλελεύθερον ἀντιπροσωπευτικὸν κοινοβουλευτισμὸν βασιζόμενον ἐπὶ τῆς ἀντιλήψεως, καθ' ἣν ἡ προκαθορισμένη ἐν τῇ κοινότητι ἄρμο-

αὐτοῦ ἐκ παραδόσεως δεδομένον ἕνα πολιτικῶς στερεὸν καθιστῶς ἀπολύτων ἀξιῶν, ὅπου μὲ ἄλλας λέξεις ὑπῆρχε δεδομένη σταθερά τις περὶ τοῦ κόσμου πολιτικο—μεταφυσικὴ εἰκὼν, ἀπέναντι τῆς ὁποίας ὁ φιλελευθερισμὸς ἠσθάνθη δέσμευσίν τινα, ἀναγνωρίσας αὐτὴν ἐσωτερικῶς, χωρὶς νὰ ἐπιτρέψῃ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου συζήτησιν, ὡς καλῶς ὑφισταμένην. Δι' αὐτὸ ἀκριβῶς (καὶ φέρομεν τοῦτο ὡς παράδειγμα) γίνεται λόγος—καὶ δὴ οὐχὶ τυχαίως—μόνον καὶ μόνον περὶ φιλελευθέρων μοναρχιῶν, ποτε δὲ περὶ τοῦ πολιτικοῦ συστήματος τοῦ φιλελευθερισμοῦ, τὸ ὁποῖον δὲν εἶνε κἂν δυνατόν αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ νὰ ὑπάρξῃ.

Τοιουτοτρόπως προσλαμβάνουν τὰ φιλελεύθερα κράτη τὸν ἰδιάζοντα εἰς αὐτὰ θεμελιώδη συντηρητικὸν χαρακτήρα. Οὗτος ἐκδηλοῦται π.χ. εἰς τὸ «bon sens», ἰδιότητα, τὴν ὁποίαν ὁ Tocqueville, ὁμιλῶν περὶ τῆς Ἑλβετίας, ἐξαίρει ἐπαινετικῶς ὡς μετριάζουσαν τὴν δημοκρατίαν, ἐκδηλοῦται δ' ἐπίσης εἰς τὸ προσδιορίζον εἰδικῶς ὀλοκληρὸν τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῆς Γαλλίας βιοτικὸν ἰδεῶδες, τὸ ὁποῖον, προσανατολισμένον εἰς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου, εὗρισκει καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἀκόμη τὴν ζωηροτέραν μάλιστα ἴσως ἐκδήλωσίν του εἰς τὴν ἀκατάπαυστον τάσιν πρὸς τὴν ἀσφάλειαν τοῦ ἰδιώτου, πρὸς τὸν λογικὸν ὑπολογισμὸν καὶ πρὸς τὴν ὅσον τὸ δυνατόν μεγαλειτέραν προνοητικότητα. Ἐχει λεχθῆ μάλιστα, ὅτι ἡ ἀστικὴ αὕτη συντηρητικότης τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας βασιζέται ἀκριβῶς «ἐπ' αὐτῆς τῆς ὁμοιογενείας τοῦ ἀστικοῦ τρόπου τῆς ζωῆς εἰς τὴν γαλλικὴν κοινωνίαν» (Sieburg). Κἂν ἀνάλογον συμβαίνει καὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ὅπου ἡ συντηρητικὴ τάσις χρησιμοποιεῖ ἴσως ὡς τὸ σταθερώτερον στήριγμά της τὸν ἐνιαῖον κοινωνικὸν τύπον τοῦ gentleman, ἐνῶ ἐξ ἄλλου εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας ἡ συντηρητικὴ νοοτροπία ἐκδηλοῦται εἰς τὴν αὐτόχρημα ὀρθόδοξον πίστιν, τὴν ὁποίαν τρέφει ὁ πολίτης ἀπέναντι τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀνωτάτου Δικαστηρίου διαφυλασσομένου συντάγματος.

Ἡ αὕτη συντηρητικὴ πολιτικὴ νοοτροπία εἰς τὰ φιλελεύθερα κράτη ἐκδηλοῦται καὶ εἰς τὴν λίαν διαδεδομένην εἰς τοὺς κόλπους τῶν θεωρίαν, καθ' ἣν—ὅπως ἡ ἀφορῶσα τὴν μορφὴν τοῦ πολιτεύματος διάταξις τοῦ γαλλικοῦ συντάγματος—αἱ ἀρχαὶ ἐν γένει, αἱ οὐσιωδῶς ἀναφερόμεναι εἰς τὸ δημοκρατικὸν σύστημα τοῦ πολιτεύματος, εἶνε

ἀνεπίδεκτοι μεταβολῆς, δὲν εἶνε δηλαδὴ δυνατὸν οὔτε ἐπὶ τῇ βάσει νόμου ἀναθεωρητικοῦ τοῦ συντάγματος νὰ μεταρρυθμισθοῦν. Ἡ φιλελευθέρα δημοκρατία δὲν δύναται πράγματι νὰ ἀνεχθῆ ἄλλοιώσεις εἰς τὴν πολιτικὴν της οὐσίαν εἰ μὴ μόνον, ἐφ' ὅσον δὲν θίγονται εἰς τὴν ὑπόστασιν των αἱ στηρίζουσαι τὸ πολιτειακὸν σύστημα τῆς δημοκρατίας θεμελιώδεις λειτουργικαὶ ἀρχαὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος. Κατὰ ταῦτα εἰς δημοκρατίαν τινὰ δὲν ἐπιδέχεται μεταβολὴν ἢ διάταξις π. χ., καθ' ἣν ἡ λαϊκὴ κυριαρχία εἶνε ἀγαθόν, τὸ ὅποιον δὲν δικαιούται ὁ λαὸς νὰ ἀπολλοτριώσῃ καὶ ἀπὸ τοῦ ὁποίου δὲν δικαιούται νὰ παραιτηθῆ. Δικαίως ἐχαρακτήρισεν ὁ Schindler (σελ. 141 κ. ἑ.) τὴν ἔντονον αὐτὴν συντηρητικὴν πολιτειακὴν νοοτροπίαν, ἢ ὅποια ἀποτελεῖ διὰ τὸν τύπον αὐτὸν τῆς δημοκρατίας τὸ ἐλιξίριον τῆς ζωῆς, ὡς τὸ ἐξωπολιτειακὸν ἀκριβῶς στοιχεῖον, δι' οὗ ἐκδηλοῦται εἰς τοὺς κόλπους τῆς φιλελευθέρας δημοκρατίας ἢ ἀντίθεσις τοῦ κοινωνικοῦ στοιχείου πρὸς τὴν ἐξουσίαν τοῦ Νόμου, πρὸς τὴν πολιτείαν.

Διὰ τὸν ἐλεύθερον πολίτην καὶ διὰ τὸν ὑπὸ τὴν κλασικὴν ἔννοιαν φιλελεύθερον «*honniête homme*» προβάλλει κατὰ ταῦτα τὸ καθῆκον ἐφ' ὅσον κινεῖται εἰς τοὺς κόλπους τῆς πολιτικῆς κοινότητος, νὰ προσανατολίξῃ τὰς πράξεις του εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀρετῆς (τῆς *vertu*) καὶ νὰ ἀνάγῃ αὐτὰς εἰς πράξεις κατευθυνόμενας ἔσωθεν πρὸς τὴν δλότητα. Ἡ ἰδιάζουσα φιλελευθέρα δημοκρατικὴ συνείδησις γεννᾶται ἀκριβῶς μόνον κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην, καθ' ἣν ἀποφασίζουσιν τὰ φιλελεύθερα ἄτομα νὰ δικαιολογοῦν τὰς πράξεις των ἐν τῷ πνεύματι τοῦ θεμελιούσης τὴν συγκεκριμένην πολιτικὴν ὑπόστασιν τῆς κοινότητος κόσμου ἀξιών, παραδεχόμενα ὡς αὐτονοήτως δεσμευτικὴν τὴν συγκεκριμένην μεταφυσικὴν περὶ τοῦ κόσμου εἰκόνα, τὴν ὅποιαν ὑπαγορεύει ἡ δημοκρατία. Μὲ ἄλλας λέξεις ὁ φιλελευθερισμὸς συναντᾷ πολιτικῶς τὰ ἔσωτερικῶς ἀναγκαῖα ὄριά του εἰς τὴν μεταφυσικὴν καὶ εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ἐκάστοτε ἰσχυροῦσης συγκεκριμένης πολιτειακῆς μορφῆς.

Ὁ πολιτικὸς φιλελευθερισμὸς καὶ ἡ φιλελευθέρα πολιτικὴ ἐλευθερία—καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν κλασικὴν της μορφὴν—δὲν ὑπῆρξε κατὰ ταῦτα εἰς τὴν πολιτικὴν πραγματικότητα διαλυτικὸν τῆς κοινότητος στοιχεῖον. Θὰ ἦτο μάλιστα δυνατὸν νὰ ἰσχυρισθῶμεν μᾶλλον, τὸ

ἀντίθετον Ἡ ἱστορία δεικνύει ὅτι ἡ ἐπὶ τοῦ φιλελευθερισμοῦ βασιζομένη μοναρχία ἢ δημοκρατία εἶνε ἀκριβῶς ἐκείνη, ἢ ὅποια, μετὰ τὴν γαλλικὴν ἐπανάστασιν, προσέδωσεν ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα ἱστορικῶς συγκεκριμένην μορφήν εἰς τὸ ἐθνικὸν κράτος καὶ ἐπέτρεψεν εἰς τὸν λαὸν νὰ μεταβληθῆ, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν καθαρῶς ἔσωτερικῆς βιώσεως, εἰς ἔθνος, ὡθῆσε μὲ ἄλλας λέξεις τὸν λαὸν εἰς τὸ νὰ κατακτήσῃ τὴν ἀνωτάτην δυνατὴν πολιτικὴν μορφήν. Ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Γερμανία ὀφείλουσαν αὐτὴν ταύτην τὴν ἐθνικὴν των ἔνωσιν εἰς τὸν στενὸν δεσμόν, ὃ ὁποῖος συνήφθη μεταξὺ τοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ τῶν ἑνωτικῶν ἐθνικῶν τάσεων. Ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία τοῦ φιλελευθερισμοῦ ἠὔξησε καὶ ἐνεδυνάμωσεν—αὐτὴ εἶνε ἡ ἀλήθεια—τὰς πρὸς συγκέντρωσιν καὶ ἐνότητα στρεφομένας ἐθνικο-πολιτικὰς δυνάμεις· αὐτὴ πρῶτη κατέστησε δυνατὴν τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ ἐθνικοῦ συνόλου εἰς σύνολον κυρίαρχον καὶ αὐτόνομον, ὑποστᾶσα ὅμως τοιουτοτρόπως καὶ αὐτὴ (ἡ ἐλευθερία τοῦ φιλελευθερισμοῦ) τὸν περιορισμὸν της.

* * *

Εἰς τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα δέον νὰ προστεθῆ καὶ κᾶτι ἄλλο. Συμβαίνει νὰ λησμονεῖται πολὺ συχνὰ—ἰδίως εἰς τὴν σημερινὴν ἐποχὴν—ὅτι εἰς τὰ περισσότερα τῶν Κρατῶν, διαρκοῦντος ἤδη τοῦ 19ου αἰῶνος, εἶχε μεταβληθῆ ἡ κλασικὴ φιλελευθέρα ἀντίληψις περὶ τῶν ἐλευθεριῶν καὶ τῶν θεμελιωδῶν δικαιωμάτων. Οὕτω π. χ. τὰ θεμελιώδη δικαιώματα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ πρωσικοῦ συντάγματος τοῦ 1850 δὲν συνελήφθησαν πλέον ὡς κατ' ἀρχὴν ἀπεριόριστα ἀτομικὰ δικαιώματα, προκαλοῦντα κατὰ τὸν ἀστικὸν τρόπον ἀπόστασιν τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὸ κράτος, ἀλλὰ συνελήφθησαν μᾶλλον ὡς καθολικὴ τις ἀρχή, προϋποθέτουσα τὴν ἀστικὴν θεμελίωσιν τοῦ κράτους ὑπὸ τὸ πνεῦμα ἠθικῆς τινος δεσμεύσεως τοῦ ἀτόμου, ἐναντι τοῦ συνόλου (βλ. σχετικῶς Smend Bürger und Bourgeois im deutschen Staatsrecht, 1933).

Ἐκτὸς τούτου μάλιστα ὑπέστη καὶ γενικῶς—καὶ δὴ εἰς τὰ φιλελεύθερα κράτη—ριζικὴν κατὰ τὰς ἐπομένας δεκαετίας μεταβολὴν ἢ ἀντίληψις περὶ τοῦ κατ' ἀρχὴν θεμιτοῦ, ὡς καὶ περὶ τοῦ μέτρου τῆς κρατικῆς ἐπεμβάσεως εἰς τὴν σφαιρὰν τῆς προσωπικότητος. Αἱ δεκαετηρίδες αὗται ἐπεκύρωσαν ὡς ὀρθὴν τὴν θεωρίαν τοῦ Adolf Wag-

per, καθ' ἣν εἰς τὴν σφαῖραν τῆς πολιτικῆς, τῆς οἰκονομίας καὶ τοῦ ψυχικο-πνευματικοῦ πολιτισμοῦ «διατελοῦμεν ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ νόμου τῆς διαρκοῦς ἀξήσεως τῆς πολιτειακῆς δράσεως». Ἡ ἐξέλιξις αὕτη, ἡ ὁποία προκύπτει κατὰ μοιραίαν ἀνάγκην ἀπὸ τὴν «βιομηχανοποιηθεῖσαν ἐποχὴν μας» (βλ. σχετ. E. Kaufmann Règles générales du droit de la paix 1936, ἐν «Publications de l'Académie de Droit international 1936») ὁδηγεῖ σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τὸ νὰ ἐμφανίζονται αἱ πολιτειακαὶ ἐπεμβάσεις εἰς τὴν σφαῖραν τῆς προσωπικότητος οὐχὶ πλέον ὡς ἐξαιρέσεις, ἀλλ' ὡς ὑπὸ κανόνος ἐπιβαλλόμενοι περιορισμοί, ὡς περιορισμοὶ ἐδραιοῦντες τὰ πρωτεῖα τῆς ἐνιαίας ἐθνικῆς ὁλότητος. Ἡ ὑπαγωγή αὕτη τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας ὑπὸ τὴν στέγην τοῦ κράτους ἐκδηλοῦται ἰδιαιτέρως εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν λεγομένων «οἰκονομικῶν ἐλευθεριῶν», τὰς ὁποίας μάλιστα δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν σήμερον ὡς ἐπιβαρυνθείσας εἰς ὅλα τὰ φιλελεύθερα Κράτη ὑπὸ κοινωνικῆς τιμῆς ὑποθήκης.

Οὕτω π. χ. τὰ θεμελιώδη δίκαια τοῦ τόσον κατηγορηθέντος συντάγματος τῆς Βαϊμάρης τοῦ 1919 δὲν ἐθεωρήθησαν ὡς ὑποκειμενικὰ δημόσια δίκαια εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Georg Jellinek κατὰ κλασικὸν τρόπον ἀναπτυχθεῖσαν ἔννοιαν (System der subjektiven öffentlichen Rechte 1919), δὲν ἐθεωρήθησαν τουτέστιν ὡς δίκαια, δι' ὧν ἀσφαλίζεται ὑπὲρ τοῦ ἀτόμου καὶ ἀπέναντι τοῦ κράτους προσωπικὴ τις καὶ ἀπαραβίαστος σφαῖρα ἐλευθέρως ἐνεργείας (status negativus), ἀλλ' ἐθεωρήθησαν ὡς δίκαια ἐλευθερίας κοινωνικὰ καὶ προσδιορισμένα ὑπὸ τῆς κοινότητος. Καὶ οἱ ἐπὶ κυβερνήσεως Blum ἐν Γαλλίᾳ, ὑπὸ τοῦ Roosevelt δὲ ἐν ταῖς Ἠνωμέναις Πολιτεῖαις δημοσιευθέντες καὶ βαθεῖαν ἐπέμβασιν σημειοῦντες κοινωνικοὶ, δημοσιονομικοὶ καὶ οἰκονομικοὶ νόμοι, ἰδίᾳ τὸ «New Deal» τοῦ Roosevelt, δι' οὗ ἐπιδιώκεται ἡ ἐπιβολὴ τῆς διευθυνομένης οἰκονομίας εἰς τὰς Ἠνωμένας Πολιτείας (βλ. Einarth, Der New Deal 1936), ὅλοι αὐτοὶ οἱ νόμοι ἀποδεικνύουν καθαρὰ τὸ μέγεθος τῆς περιοχῆς, ἣν δύναται νὰ ὑποστῇ εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ κράτη τῆς κλασικῆς ἐλευθερίας ἢ σφαῖρα τῆς προσωπικότητος (κυρίως ἐφ' ὅσον σημειοῦται σύγκρουσις συμφερόντων), ὑποτασσομένης τῆς σφαίρας ταύτης, ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίου προεκτεινομένου εἰς τὸ μέλλον, εἰς τὸ συμφέρον τῆς ὁλότητος.

Βλέπομεν λοιπὸν, ὅτι «σχέδιον» καὶ «διευθυνομένη οἰκονομία» («economic planning») δὲν εἶνε ἔννοια σημαίνουσα ἀφ' ἑαυτῶν δικτατορίαν. Ἀντιθέτως μάλιστα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας αἱ φιλελεύθεροι δημοκρατικαὶ κοινωνίαι θὰ εἶνε δυνατόν ἕως νὰ ἐξασφαλίσουν καὶ ὡς πρὸς τὸ μέλλον τὸν χαρακτῆρα των καὶ θὰ εἶνε δυνατόν νὰ ἀποφύγουν τὴν ἐπίδρασιν τῶν σήμερον πολλαπλῶς διαδεδομένων ἀλόγων στοιχείων μόνον καὶ μόνον ἐὰν κατορθώσουν ν' ἀκολουθήσουν, ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ ἐκ παραδόσεως πολιτικοῦ τῶν συστήματος, ὠρισμένον τι καὶ σταθερὸν σχέδιον καὶ δὴ σχέδιον ἱκανὸν νὰ ἐλέγχη τὴν ἐλευθέραν δημιουργικὴν πρωτοβουλίαν καὶ νὰ ἀποτρέπη τὰς ἐκφυλιστικὰς παρεκκλίσεις ταύτης, ὑποβαλλομένης τῆς ἀρχῆς τοῦ «Laisser faire» (ὅπου τοῦτο εἶνε ἀναγκαῖον) ὑπὸ ἔλεγχον συνειδητόν.

Ὅποιος λοιπὸν θεωρεῖ καὶ σήμερον ἀκόμη (καὶ δὴ ὀρθῶς) τὰ θεμελιώδη δίκαια τῶν φιλελευθέρων συνταγμάτων ὡς τὸ συμβολικὸν καταστάλαγμα ὠρισμένου συστήματος ἀληθειῶν καὶ ἀξιῶν, συστήματος, διὰ τοῦ ὁποίου νομιμοποιεῖται τὸ περιεχόμενον τῶν φιλελευθέρων συνταγμάτων, ὅποιος ὁρᾶται ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ὀφείλει νὰ συλλάβῃ τὴν ἐλευθερίαν ὑπὸ τὴν ἐν τῷ πολιτειακῷ πλαισίῳ συντεταγμένην καὶ ἀπὸ τοῦ κλασικοῦ φιλελευθερισμοῦ ἀπομεμακρυσμένην ἔννοιάν της. Πάντως καὶ ἡ παρεμβατικὴ ἐξουσία τοῦ κράτους δὲν εἶνε ἀπεριόριστος. Μὲ ἄλλας λέξεις: αὕτη αὕτη ἡ συντεταγμένη ἐν τῷ πολιτειακῷ πλαισίῳ ἐλευθερία, ἡ ὁποία παρητήθη τοῦ προπολιτειακοῦ αὐτῆς χαρακτῆρος, ἔχει τὴν ἀξιοπρέπειάν της καὶ τὴν ἴδιαν αὐτοτελεῖ ἀξίαν της. Δι' αὐτὸ πρέπει καὶ εἰς τὸ πλαίσιον τοῦ πολιτικῶς φιλελευθέρου καθολικοῦ πολιτειακοῦ συστήματος νὰ προβάλλῃ ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία—χωρὶς νὰ βλάπτουν βεβαίως αἱ εἰς τινὰς περιπτώσεις προκύπτουσαι δυσχέρειαι περὶ τὴν θέσπισιν τῶν ὁρίων μεταξὺ κράτους καὶ ἀτόμου, χωρὶς νὰ βλάπτῃ δὲ ἐπίσης καὶ ἡ δυνατότης τῆς παροδικῆς ἀναστολῆς της—πρέπει, λέγομεν, ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία νὰ προβάλλῃ πάντοτε, συμφώνως πρὸς τὴν ὅλην φύσιν της, ὡς συγκεκριμένον καὶ συστατικὸν στοιχεῖον τοῦ ἱστορικῶς δεδομένου συστήματος τῶν γενικῶν ἐκπολιτιστικῶν ἀξιῶν. Ὅπου δὲν συμβαίνει τοῦτο, ὅπου δηλαδὴ δὲν ἀναγνωρίζεται ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ πολιτεύματος, παραπλεύρως εἰς

τήν κοινότητα και τὸ ἄτομον κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀξίαν, ἐκεῖ δὲν εὐρισκόμεθα ἐνώπιον κράτους φιλελευθέρου, ἐκεῖ ἔχει ἀρθῆ ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος περιεχομένου της.

Τὰ ὀλοκληρωτικὰ κράτη τοῦ αὐταρχικῶς ἱεραρχημένου τύπου χαρακτηρίζουν ἑαυτὰ ὀρθῶς ὡς ἀντιφιλελεύθερα. Τὰ κράτη ταῦτα δὲν ἀναγνωρίζουν πλέον τὸ ἄτομον ὡς συστατικὸν στοιχεῖον τοῦ ὑπ' αὐτῶν ὑποστηριζομένου συστήματος πολιτικῶν ἀξιῶν, ἀμφισβητοῦν δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὴν αὐτοτελή και ἰδίαν ἀξίαν τῆς ἐλευθερίας και δὴ εἰς τὰς σφαῖρας τῆς πολιτικῆς, τῆς οἰκονομικῆς και τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Κατ' ἀπόλυτον ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἔθνικόν φιλελευθέρων κράτος τοῦ 19ου αἰῶνος, τὰ κράτη ταῦτα δὲν ἐπιτρέπουν εἰς τὸ ἄτομον νὰ ἔχη κανένα αὐτοτελῆ χῶρον ζωῆς. Συμπτωματικῶς χαρακτηρίζει τὴν πολιτικὴν και νομικὴν θέσιν τοῦ ἀτόμου εἰς τοὺς κόλπους τῶν ὀλοκληρωτικῶν κρατῶν ἡ ἐν Ἰταλίᾳ συχνότατα μνημονευομένη φράσις τοῦ Μουσσολίνι : «Ὅλα χάριν τοῦ κράτους, τίποτε ἔξω ἀπὸ τὸ κράτος, τίποτε ἐναντίον τοῦ κράτους». Εἰς τὸ γενικὸν ἐπικρατικὸν συνέδριον τοῦ γερμανικοῦ ἔθνικοσοσιαλιστικοῦ κόμματος ἐν ἔτει 1936 ἐλέχθησαν ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα αἱ ἑξῆς φράσεις : «Ὁ ἄνθρωπος εἶνε εἰς ὄλας αὐτοῦ τὰς πράξεις ὃν ἀνήκον εἰς τὸ σύνολον, μόνον δὲ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἶνε δυνατὸν νὰ νοηθῆ. Ἐννοιολογικῶς καθορίζεται ἡ ὑπαρξίς του μόνον διὰ τοῦ γεγονότος, ὅτι διάγει κοινοτικὴν μετ' ἄλλων ζωὴν : ἡ ζωὴ του πραγματοποιεῖται μόνον ἐν τῇ κοινότητι. . . , ἡ ὁποία εἶνε ἡ μόνη πραγματικὴ σφαῖρα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου». Ἐξ αὐτοῦ συνάγεται, ὅτι «τὴν προσωπικὴν του ἐλευθερίαν κατέχει τὸ ἄτομον μόνον διὰ τῆς κοινότητος και δὲν δύναται εἰ μὴ ἐξ αὐτῆς νὰ τὴν ἀντλήσῃ» (Φράσις τοῦ διευθυντοῦ τοῦ τύπου τοῦ Γερμανικοῦ Κράτους Dietrich). «Τὸ ἄτομον εἶνε ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ κράτος ἀπολύτως συνυφασμένον πρὸς τὴν κοινότητα και δὴ κατὰ τρόπον, ὥστε παύει τὸ ἄτομον διὰ τὸ κράτος νὰ εἶνε ὃν ἀτομικὸν και δὲν εἶνε ἄλλο τι εἰ μὴ ὃν κοινωνικὸν» (Bonnard, Le Droit et l'État dans la doctrine national-socialiste 1936, σ. 42).

Οὕτω δικαιούμεθα νὰ ὀμιλήσωμεν περὶ τῆς «riconciliazione,

inserzione, unificazione» τοῦ ἀτόμου. Δ' αὐτὸ δὲν γεννᾶται πλέον ἡ ἀνάγκη, ὅπως προστατευθῆ τὸ ἄτομον χάριν τοῦ ἑαυτοῦ του, οὔτε ὑπάρχει πλέον λόγος νὰ ἰσχύουν τὰ δίκαια τῆς ἐλευθερίας και τὰ ὑποκειμενικὰ δημόσια δίκαια, τὰ ὁποία ἦτο δυνατόν ἐν δεδομένῃ στιγμῇ νὰ ἀντιπαραταχθοῦν κάπως εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ κράτους· δὲν ὑπάρχει δὲ λόγος νὰ ἰσχύουν τὰ δίκαια αὐτά, διότι τὸ ἄτομον προβάλλει μόνον ὡς μέλος τῆς κοινότητος, προσδιορίζεται μόνον ὑπ' αὐτῆς και ἔχει μόνον καθήκοντα. Διὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς λόγον δὲν ὑπάρχει πλέον εἰς τὰ ὀλοκληρωτικὰ κράτη—τοῦλάχιστον κατ' ἀρχὴν—ἰδιωτικὸν δίκαιον ἐλεύθερον ἀπὸ τὸ κράτος, καταργεῖται δὲ και ἡ ἰδιάζουσα εἰς τὰ φιλελεύθερα κράτη διάκρισις μεταξὺ δημοσίου και ἰδιωτικοῦ δικαίου.

Τὰ ἀνωτέρω βεβαίως δὲν σημαίνουν, ὅτι ἡ ὀλοκληρωτικὴ κατάληψις τοῦ ἀτόμου ὑπὸ τῆς κοινότητος ὀδηγεῖ κατ' ἀνάγκην εἰς τὸ νὰ μεταβάλλῃ τὸ ἄτομον εἰς μᾶζαν (ὅπως συμβαίνει τοῦτο εἰς τὴν μπολσεβικικὴν Ρωσσίαν). Οἱ βαθμοὶ τῆς ὀλοκληρωτικῆς καταλήψεως τοῦ ἀτόμου ποικίλλουν. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀντιλήψεως, ὅτι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐξυληρετεῖται ἡ κοινότης, χορηγεῖται εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἀτόμων—πάντως ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν ἑκασταχοῦ ἰσχυουσῶν πολιτικῶν ἀρχῶν—ὀρισμένον και οὐχὶ ἀσήμαντον πεδίον δράσεως εἰς τὴν σφαῖραν τῆς οἰκονομίας ἢ και εἰς ἄλλας κοινωνικὰς σφαῖρας. Εἰς τὴν φασιστικὴν ἰδεολογίαν μάλιστα ἀνήκει ἡ θεωρία, ὅτι διὰ τοῦ φασιστικοῦ πολιτικοῦ συστήματος «ἀναπτύσσονται αἱ πλαστικαὶ δυνάμεις και αἱ δημιουργικαὶ ἀξίαι τῆς προσωπικότητος» και ὅτι ἀκριβῶς μόνον κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν φιλελευθερισμὸν και πρὸς τὴν δῆθεν ἀφηρημένην και ἀχαλίνωτον ἐλευθερίαν τούτου ἐκδηλοῦται εἰς τοὺς κόλπους τοῦ φασιστικοῦ κράτους ἡ ἀληθινὴ ἐλευθερία πλήρως. Ἐπεχειρήθη μάλιστα νὰ δοθῆ εἰς τὴν ἰδεολογίαν αὐτὴν νέα ἐννοιολογικὴ μορφή, ἐπιδιωχθείσης τῆς ἀντικαταστάσεως τῆς θεωρίας περὶ τῶν ὑποκειμενικῶν δημοσίων δικαίων διὰ τῆς θεωρίας περὶ τοῦ δικαίου τοῦ βασιζομένου ἐπὶ τοῦ «συμπατριωτικοῦ» συνδέσμου (βλ. π. χ. Huber, Die Verfassung 1936, σ. 216)· τὸ δίκαιον τοῦτο—τὸ «συμπατριωτικὸν» εἶνε τὸ τεταγμένον νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν ἰδιότητα τῶν συμπατριωτῶν ὡς ὀργανικῶν μελῶν τῆς κοινότητος κατ' ὄλας αὐτῆς

τάς ἐκδηλώσεις (ἰδίᾳ δὲ εἰς τὴν σφαῖραν τῆς οἰκονομίας καὶ τοῦ ψυχικο-πνευματικοῦ πολιτισμοῦ).

Τὸ ὅτι ὅμως παραχωρεῖται εἰς τὸ ἄτομον ἡ ἰδιότης καὶ ἡ νομικὴ θέσις τοῦ λεγομένου «συμπατριώτου», δὲν πρέπει νὰ μᾶς παραπλανήσῃ καὶ νὰ ἀπομακρύνῃ τὰ βλέμματά μας ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἀποφασιστικὴ τομὴ εἰς τὴν σχέσιν τῆς κοινότητος πρὸς τὸ ἄτομον δὲν γίνεται μόνον πρὸς ἀναγνώρισιν τῶν πρωτεῶν τῆς κοινότητος (πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον συμβαίνει σήμερον καὶ εἰς τὰ φιλελεύθερα κράτη), ἀλλ' ὁδηγεῖ τέλος καὶ εἰς πλήρη ἄρσιν τοῦ ἀτόμου ἐν ὀνόματι τῆς κοινότητος. Αὐτοὶ οὗτοι οἱ ὑποστηρικταὶ τῆς θεωρίας περὶ τῆς «ὀργανικῆς θέσεως, ἣν καταλαμβάνει ὁ συμπατριώτης εἰς τὴν συγκεκριμένην τάξιν κοινότητός τινος», τονίζουσιν ἰδιαιτέρως, ὅτι αὐτὴ ἡ «συμπατριωτικὴ» νομικὴ θέσις ὑπάρχει μόνον χάριν τῆς κοινότητος, ὅτι ἀπ' αὐτῆς ἀκριβῶς ἀντλεῖ νόημα καὶ κατεύθυνσιν, οὐσίαν καὶ πάντα προσδιορισμόν, ὅτι τέλος πᾶν ὅ,τι δικαιοῦται ὁ συμπατριώτης ἀναφέρεται εἰς τὴν κοινότητα καὶ ἀποτελεῖ δικαίωμα συνυφασμένον πρὸς καθήκοντα. Δὲν τίθεται μὲ ἄλλας λέξεις ἐν ἀμφιβόλῳ ἡ θεμελιώδης ἄρσις τῆς αὐτοτελοῦς ἀξίας τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας. Ἡ περὶ τῆς ὁ λόγος ἄρσις εἶνε ἀκριβῶς τὸ σημαντικόν. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ πρόβλημα, εἴαν πρέπει τὸ ἄτομον νὰ ἔχῃ τὴν πιθανότητα νὰ ἀναπτύσῃ τὰς προσωπικὰς του ἱκανότητας μέχρις ὀρισμένου σημείου ἢ εἴαν πρέπει νὰ περιοχθῇ πλήρως εἰς τὴν κατάστασιν τῆς μάξης, τὸ πρόβλημα τοῦτο δὲν ἀφορᾷ κατὰ βάθος ἀποφάσεις θεμελιώδους λειτουργικῆς διὰ τὴν πολιτείαν σημασίας καὶ ἐκτάσεως κοσμοϊστορικῆς, ἀλλ' ἀφορᾷ τὴν σκοπιμότητα ἐν ὀνόματι τῆς ὁποίας εἶνε πάντοτε νοητὰ καὶ δυνατὰ οἰαδήποτε μέτρα.

* * *

Αὕτη ἡ θεμελιωδῶς διάφορος ἀξιαλόγησις τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς σφαίρας τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας ἀπὸ μέρους τῶν φιλελευθέρων δημοκρατιῶν καὶ τῶν ὀλοκληρωτικῶν κρατῶν αὐταρχικῶς-ἱεραρχημένου τύπου ἔχει ἀποφασιστικὴν σπουδαιότητα τόσον διὰ τὴν ὅλην συγκρότησιν τῆς πολιτικῆς ὀργανώσεως τῶν Κρατῶν ὅσον καὶ διὰ τὴν σύνθεσιν τῶν λειτουργικῶν αὐτῶν. Τὸ τοιοῦτον θὰ καταστήσωμεν καλ-

λίτερον ἀντιληπτὸν ἐπὶ συγκεκριμένων εὐαρίθμων μὲν ἀλλὰ διδακτικῶν παραδειγμάτων.

Ἐπειδὴ εἰς τὰ φιλελεύθερα κράτη αἱ ἀντιθέσεις αἱ ἐνδεχομένως ὑφιστάμεναι μεταξὺ τῆς κοινότητος καὶ τοῦ ἀτόμου ἔχουν ἀνάγκην ἐξομαλύνσεως, τὸ δὲ δικαίωμα ἐπεμβάσεως τοῦ Κράτους πρέπει νὰ εἶνε ἐκ τῶν προτέρων γνωστόν, παρίσταται εἰς τὰ κράτη ταῦτα ἡ ἀνάγκη νὰ διατυπώσουν τὸν θεμελιώδη νόμον τοῦ κράτους εἰς ἐπίσημον ἔγγραφον, τὸ ὁποῖον εἶνε ἀκριβῶς ὁ καταστατικὸς χάρτης. Καὶ εἶνε γνωστόν, ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν κρατῶν κέκτηνται τοιοῦτον ἐπίσημον ἔγγραφον ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν. Ἐπὶ πλέον εἰς πολλὰ κράτη ἀπολαύουν αἱ συνταγματικαὶ διατάξεις ἰδιαιτέρας ἠὲξημένης προστασίας, μὴ ἐπιτρεπομένης τῆς ἀναθεωρήσεώς των εἰ μὴ ὑπὸ προϋποθέσεις δυσχερεστέρας τῶν ἰσχυουσῶν διὰ τοὺς ἀπλοὺς νόμους.

Ἡ ἐσωτερικὴ αὕτη ἀνάγκη, ἡ ἐπιβάλλουσα ὅπως καταγράφονται αἱ θεμελιώδεις ἀρχαὶ τοῦ πολιτεύματος εἰς καταστατικὸν χάρτην καὶ ὅπως ὑποβάλλονται αἱ συνταγματικαὶ διατάξεις εἰς εἰδικὴν ἀναθεωρητικὴν διαδικασίαν, ἡ ἀνάγκη αὕτη καύει ὑφισταμένη, ὅταν τὸ ἄτομον τίθεται εἰς τὴν διάθεσιν τῆς κοινότητος. Μὲ ἄλλας λέξεις τὸ Σύνταγμα ὑπὸ τὴν τυπικὴν αὐτοῦ ἔννοιαν (ἀντιθέτως πρὸς τὸ οὐσιαστικῶς νοούμενον σύνταγμα, ἄνευ τοῦ ὁποίου οὐδὲν κράτος εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ) καθίσταται περιττόν. Δὲν εἶνε π. χ. τυχαῖον, ὅτι εἰς τὴν νεωτάτην γερμανικὴν νομοθεσίαν παρεμερίσθη ἡ ἄλλοτε προβλεπόμενη διὰ τὴν συνταγματικὴν ἀναθεώρησιν εἰδικὴ διαδικασία, ἐδηλώθη δὲ προσέτι, ὅτι δὲν εἶνε πολιτικῶς ἐπίκαιρος ἡ σκέψις περὶ νέου τινὸς γραπτοῦ καταστατικοῦ χάρτου. Καὶ εἴαν ἀκόμη πρόκειται νὰ ἀλλάξῃ ἡ γνώμη αὕτη εἰς τὸ μέλλον, τὸ γραπτὸν σύνταγμα, τὸ ὁποῖον θέλει τυχὸν καταρτισθῆ, θὰ ταχθῇ εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν ἄλλης καὶ πρωτοφανοῦς λειτουργίας. Ἡ σημασία του δὲν θὰ εἶνε συντακτικὴ, ἀλλὰ μόνον διαδηλωτικὴ, θὰ ἀρκεσθῇ δὲ εἰς τὸ νὰ σημάνη τὴν ὑπὸ πανηγυρικόν τινα τύπον συγκέντρωσιν τῶν κυριωτέρων θεμελιωτικῶν τῆς πολιτείας νόμων· τοῦτο συνέβη π. χ. ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ ἰταλικοῦ συνταγματικοῦ δικαίου, ὡς πρὸς ὀρισμένην αὐτοῦ σφαῖραν, διὰ τῆς «Carta del Lavoro».

Εἰς τὴν τάσιν, ὅπως ἀσφαλισθῇ κατὰ τὸ δυνατόν ἡ ἀτομικὴ ἐλευ-

θερία και ιδιοκτησία από επεμβάσεις σημειούσας κατάχρησιν εξουσίας, οφείλεται και το παραδεδομένο σύστημα διακρίσεως των εξουσιών, σύστημα, το οποίο χωρίζει την εκτελεστική λειτουργία (διοίκησιν και δικαιοσύνην) από την νομοθετικήν. Ὁ σκοπὸς τοῦ συστήματος αὐτοῦ ἔγκειται εἰς τοῦτο: εἰς τὸ νὰ δημιουργηθῇ, δι' ὀλοκλήρου σειρᾶς πολυπλόκων, ὀργανωτικῶς μηχανικῶν ἀντιρρόπων, πολιτικόν τι σύστημα ἰσοζυγίου πρὸς ὄφελος καὶ πρὸς προστασίαν τοῦ ἀτόμου. Καὶ κατεδείχθη τὸ σύστημα τοῦτο εἰς τὴν λειτουργίαν του κατ' ἐξοχὴν ἱκανὸν ἐν τῷ πλαισίῳ ἀκριβῶς τῆς συνταγματικῆς φιλελευθέρου μοναρχίας. Διὰ τοῦ γεγονότος, ὅτι κατὰ τὸν σχηματισμὸν τῆς πολιτικῆς βουλήσεως, ἰδίᾳ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς νομοθεσίας καὶ τοῦ καταρτισμοῦ τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἀπητήθη ἡ σύμπραξις πολλῶν ἀντιπροσωπευτικῶν καὶ εἰς ἀμοιβαῖον ἔλεγχον ὑποβεβλημένων ἀρχῶν, διὰ τοῦ γεγονότος αὐτοῦ ἦτο ἀρκούντως ἠσφαλισμένη ἡ ἀτομικὴ σφαῖρα ἐλευθερίας ἀπέναντι αὐθαιρέτων κρατικῶν ἐπεμβάσεων. Ἡ ἀσφάλεια ἦτο μάλιστα ἔτι μεγαλύτερα εἰς τὰ κράτη ἐκεῖνα, εἰς τὰ ὅποια αὐτὴ αὕτη ἡ νομοθεσία ἦτο διεσπασμένη διὰ τοῦ ἐπίσης μετριάστικῶς δοθέντος συστήματος τῶν δύο βουλῶν.

Καὶ ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶνε ἡ κατάστασις θεμελιωδῶς διάφορος εἰς τὰ μονοκομματικὰ κράτη τῆς ἐποχῆς μας. Διὰ τὰ κράτη αὐτὰ δὲν ἔχει κανένα πλεον νόημα ἡ κατὰ τὸ παραδεδομένον πνεῦμα διατήρησις τοῦ συστήματος τῆς διακρίσεως τῶν εξουσιῶν, ἀκόμη δ' ὀλιγώτερον τοῦ συστήματος τῶν δύο βουλῶν. Ὁλόκληρος ἡ ζωὴ τῆς πολιτείας, ὅλαι αἱ κατὰ μέρος λειτουργίαι καὶ ἀρμοδιότητες τοῦ κράτους καθορίζονται ὑπὸ τῆς βουλήσεως καὶ τῆς ἐνεργείας τῆς λεγομένης ἐξουσίας τοῦ Ἡγέτου. Αὕτη προσδιορίζει ἀπολύτως νομοθεσίαν, δικαιοσύνην καὶ διοίκησιν. Ὅλαι αἱ ἐξουσίαι, αἱ ὅποια ἦσαν ἄλλοτε ὑφ' ὠρισμένην, σχετικὴν πάντως, ἔννοιαν ἀνεξάρτητοι, πολιτικοποιοῦνται εἰς βαθμόν, ὃ ὅποιος ὑπῆρξε μέχρι τοῦδε ἄγνωστος. Ἐκ τοῦ νόμου ἀκριβῶς τούτου τῆς πολιτικῆς ὀλοκληρώσεως, νοουμένου ἐν τῇ ἀπεριορίστῳ αὐτοῦ ἐκδηλώσει, προκύπτει, τοῦλάχιστον κατ' οὐσίαν (ἐν Γερμανίᾳ μάλιστα καὶ κατὰ τύπους) ἡ λειτουργικὴ ἔνωσις τῶν σπουδαιότερων κρατικῶν λειτουργιῶν, τῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας.

Τέλος εἶνε φανερόν, ὅτι ἐν τῷ πλαισίῳ φιλελευθέρου τινὸς συνταγματικοῦ συστήματος αὐταὶ αὐταὶ αἱ εἰς τὸ κράτος τοῦ δικαίου ἀναφερόμεναι ἐγγυήσεις ἀποβλέπουν εἰς τὸν αὐτόν, ὅπως τὰ θεμελιώδη δίκαια καὶ ὅπως ἡ διάκρισις τῶν εξουσιῶν, σκοπόν, ἀποβλέπουν δηλαδὴ εἰς τὸ νὰ ἐξασφαλίσουν τὸν σεβασμὸν πρὸς τὴν ἀτομικὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀτομικὴν ιδιοκτησίαν. Εἰς τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος ἐγγυήσεις ἀνήκει κατὰ κύριον λόγον ἡ ἀνεξαρτησία τῆς διδαιουσύνης, ἡ ὑποτάσσουσα τὸν δικαστὴν μόνον ὑπὸ τὸν Νόμον, ὡς καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς νομιμότητος τῆς διοικήσεως, ἀρχὴ ἐξασφαλίζουσα τὸ κράτος τοῦ νόμου εἰς τὴν διοίκησιν καὶ ἀποκλείουσα τοιούτοτρόπως τὴν πιθανότητα αὐθαιρέτων ἐπεμβάσεων τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας. «Κανεὶς δὲν θὰ ὑποχρεωθῇ νὰ προβῇ εἰς πράξεις, τὰς ὁποίας δὲν ἐπιβάλλει ὁ νόμος, κανεὶς δὲν θὰ ὑποχρεωθῇ νὰ μὴ πράξῃ κῆτι, τὸ ὅποῖον ἐπιτρέπει ὁ νόμος» (Montesquieu). Εἰς τὰς ἐγγυήσεις, περὶ ὧν ἐνταῦθα ὁ λόγος, ὑπάγεται τέλος ἡ ἀνεξάρτητος διοικητικὴ δικαιοσύνη (ἐφ' ὅσον εἶνε αὕτη διακεκριμένη ἀπὸ τὰ τακτικὰ δικαστήρια). Ὑπὸ τῆς διοικητικῆς δικαιοσύνης ἐξετάζεται καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς νομιμότητος τῆς ἢ εἰς τοὺς νόμους ὑποταταγμένην δοῶσις τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν.

Ὅλαι αὐταὶ αἱ ἀρχαὶ προϋποθέτουν τὴν σύμπτωσιν μεταξὺ τυπικοῦ νόμου καὶ οὐσιαστικοῦ δικαίου. Δὲν ἔλεται ὁμως ἐκ τούτου, ὅτι τὸ φιλελεύθερον κράτος εἶνε — ὅπως ὑπάρχει περὶ αὐτοῦ ἡ πεπλανημένη ἰδέα — «κράτος νομοθεσίας» ἀπλῶς ἐπιφανειακὸν (κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ «ἀληθὲς κράτος δικαίου»). Τὰ προβλήματα τῆς νομιμότητος εἰς τὸ φιλελεύθερον κράτος δὲν εἶνε δυνατόν νὰ διακριθοῦν ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς λογικῆς, τῆς οὐσιαστικῆς συνεπειᾶς καὶ τῆς δικαιοσύνης. Ὅσάκις εἰς τὰ φιλελεύθερα κράτη κατέστη προβληματικὴ αὐτὴ ἡ αὐτονόητος θεωρουμένη ταυτότης μεταξὺ Νόμου (τυπικοῦ) καὶ Δικαίου (οὐσιαστικοῦ), ὁσάκις ἐσημειώθη δυναμικῶς ἡ διάστασις μεταξὺ τυπικῆς καὶ οὐσιαστικῆς ἐν τῷ δικαίῳ συνεπειᾶς, ἀπὸ τὴν διαπίστωσιν τῆς διαστάσεως αὐτῆς προέκυψε, καὶ εἶνε φυσικὸν νὰ προκύπτῃ πάντοτε κατ' ἀνάγκην, ἡ εὐρυνσις τῆς ἰσχύος τῶν ἀποβλεπόντων εἰς τὴν προστασίαν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ιδιοκτησίας τοῦ ἀτόμου οὐσιαστικῶν θεμελιωδῶν δικαίων. Τοῦτο συνέβη π. χ. εἰς τὴν περί-

πτωσιν τοῦ Συντάγματος τῆς Βαϊμάρης, τοῦ ὁποίου αἱ περὶ θεμελιωδῶν δικαίων διατάξεις ἐδέσμευσαν ὄχι μόνον κατὰ τὴν κλασικὴν φιλελευθέραν θεωρίαν, τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν διοίκησιν, ἀλλ' ἐν πολλοῖς καὶ αὐτὸν τὸν νομοθέτην. Προκειμένης τοιαύτης περιπτώσεως, συμβαίνει συνήθως νὰ ἀσφαλιζέται ἡ εὐρυνθεῖσα σφαῖρα, εἰς ἣν ἰσχύουν αἱ περὶ θεμελιωδῶν δικαίων διατάξεις, διὰ τινος γενικῆς ἢ εἰδικῆς ἐξεταστικῆς ἀρμοδιότητος τῶν δικαστηρίων. Τοῦτο συμβαίνει καὶ σήμερον ἀκόμη εἰς τὴν Ἑλβετίαν καὶ εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς.

Τέλος κράτη τινὰ φιλελεύθερα, διὰ νὰ προστατεύσουν κατὰ τὸ δυνατόν τὸ ἄτομον καὶ ἀπὸ τὰ δυναμικῶς ἄλογα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἰδιάζουσιν εἰς τὴν πολιτικὴν, ἐπεχείρησαν νὰ μειώσουν τὰς μεταξὺ πολιτικῆς καὶ δικαίου ὑφισταμένης διαστάσεις διὰ τῆς εἰσαγωγῆς εἰδικῆς συνταγματικῆς δωσιδικίας πρὸς προστασίαν τοῦ δικαίου, ἐπομένως δὲ καὶ τοῦ ἀτόμου.

Εἰς τὰ ὀλοκληρωτικὰ κράτη, ὧν ἡ πολιτικὴ σύστασις εἶνε ἀπλή, δὲν ὑπάρχει καμμία ἰδιαιτέρα ἀνάγκη προστασίας τοῦ ἀτόμου. Πρωτίως λοιπὸν περιτεύει παντὸς εἴδους πολιτικὴ δωσιδικία, διότι τοιαύτη τις δωσιδικία θὰ ἦτο ἀντίθετος πρὸς τὴν ἐκάστοτε ἄνευ ὕρων ἰσχύουσαν ἀρχὴν τῆς πολιτικῆς ὀλοκληρώσεως. Ἐπίσης περιτεύει πᾶσα συνταγματικὴ δωσιδικία, ὡς καὶ οἰονδήποτε δικαίωμα δικαστικοῦ ἐλέγχου ὃ ὁποῖος θὰ ἐξήταζε κατὰ πόσον οἱ νόμοι, ἢ τὰ διατάγματα εἶνε σύμφωνα πρὸς τὸ σύνταγμα. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ διοικητικὴ δικαιοσύνη ὑφίσταται ριζικὴν μεταβολὴν τοῦ χαρακτῆρος της, καὶ δὴ ὄχι μόνον διότι ἀφαιρεῖται ἀπ' αὐτῆς ὁ ἔλεγχος τῶν διοικητικῶν πράξεων, ἀλλὰ καὶ διότι δὲν ὑπάρχουν πλέον κατ' ἀρχὴν ἀντικειμενικὰ πολιτικὰ δικαιὰ ἄξια νὰ προστατευθοῦν ἐναντίον τῆς κρατικῆς ἐξουσίας. Ἐὰν λοιπὸν καὶ ἐφ' ὅσον ὑφίσταται κατ' ἀρχὴν εἰς τὰ ὀλοκληρωτικὰ κράτη (ὡς π.χ. εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ Ἰταλίαν) ἰδιαιτέρα διοικητικὴ δωσιδικία, τοῦτο συμβαίνει μόνον ἐπειδὴ εἶνε ἐνδεχόμενον «διὰ διοικητικῆς τινος πράξεως, συνεπείᾳ προσβολῆς τῶν συμφερόντων ἀτόμου τινός, νὰ διαταραχθῇ ταῦτοχρόνως ἡ λαϊκὴ τάξις» (λόγος τοῦ Ὑπουργοῦ Frick τῆ 23ῃ Ὀκτωβρίου 1936). Ἡ δικαιολογητικὴ βάση τῆς ἀπὸ μέρους τῆς διοικητικῆς δικαιοσύνης προστασίας, ὡς καὶ γενικώ-

νία θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐξασφαλισθῇ, εἰάν ἠδύναντο οἱ καθ' ἕνασιν ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ νὰ ἐξωτερικεύουν τὰς ἀτομικὰς τῶν γνώμας ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ἐλευθέρου ἀμίλλης διὰ τοῦ ἐλευθέρου λόγου καὶ διὰ τῆς δημιουργικῆς διαλογικῆς συζητήσεως ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς δημοσιότητος. Ἡ οἰκονομικὴ ἀρχὴ «laissez faire, laissez aller», ἀρχή, ἡ ὁποία περιφρονεῖ πᾶσαν κρατικὴν ἐπέμβασιν εἰς τὴν οἰκονομίαν καὶ θεωρεῖ τὸ ἀτομικὸν συμφέρον ὡς τὸ μόνον ἐλαττήριον καὶ ὡς τὸν μόνον ρυθμιστικὸν νόμον τῆς οἰκονομικῆς δράσεως, ἡ ἀρχὴ αὕτη προβάλλει μόνον ὡς ἐκδήλωσις (ἐκδήλωσις πάντως πολὺ σπουδαία) τῆς γενικῆς φιλελευθέρου νοοτροπίας, καθ' ἣν πρέπει τὰ πάντα νὰ ἀφίενται εἰς τὴν τύχην των, ὡς ἐκδήλωσις ἐπομένως τῆς πίστεως, ὅτι ἡ ἐπὶ τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος στηριζομένη οἰκονομία ἀποτελεῖ τὴν καλλιτέραν ἐγγύησιν διὰ τὴν λειτουργίαν τῶν οἰκονομικῶν νόμων.

Ὁ κλονισμὸς αὐτῆς τῆς εἰς τὸν διαφωτισμὸν ἀναγομένης μεταφυσικῆς τοῦ Λόγου, πρέπει νὰ ἀποδοθῇ ἀσφαλῶς εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ὁ κατ' ἀρχὰς πλήρης πίστεως ὀρθολογισμὸς δὲν κατώρθωσε νὰ δαμάσῃ τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα. Ὁ φιλελευθερισμὸς «ἔσπασε τὰ μοῦτρα του» κατὰ τελευταῖον λόγον εἰς τὴν πραγματικότητα. Ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ Λόγου ἀπὸ τὰ θεολογικὰ δεσμὰ δὲν κατέστησε τὴν ἀνθρωπότητα πράγματι ἐλευθέραν. Ἡ πίστις ἐπὶ τὴν δύναμιν καὶ ἐπὶ τὸν θρίαμβον τοῦ Λόγου δὲν ἀπέβαλεν ἀπὸ τὸν κόσμον τὸ γεγονός, ὅτι αὐτὸς οὗτος ὁ κόσμος — ἔστω καὶ εἰάν πρόκειται τοῦτο νὰ χαρακτηρισθῇ, ἐπαναλαμβανομένης τῆς φράσεως τοῦ Ἐράσμου, ὡς ὁ θρίαμβος τῆς μωρίας—δὲν ἀπαρτίξεται μόνον ἀπὸ λογικὴν, ὅτι μάλιστα ἡ λογικὴ δὲν κατέχει κίβιν τὴν πρώτην θέσιν. Ὅπως εἰς τὸν μεμονωμένον ἄνθρωπον προηγείται τοῦ «μυαλοῦ» ἡ θέλησις (Planck, Vom Wesen der Willensfreiheit 1936), οὕτω καὶ ἡ «volonté générale» κοινότητος τινος εἶνε βεβαίως δυνατόν νὰ ἐπηρεασθῇ, δὲν εἶνε ὅμως δυνατόν καὶ νὰ κυριαρχηθῇ ὑπὸ λογικῶν συλλογισμῶν. Κατὰ βάθος τὴν τελευταίαν λέξιν καὶ εἰς τὴν κοινοτικὴν ζωὴν ἔχει ἡ βούλησις, δηλαδὴ περισσότερον ἀπὸ τὴν λογικὴν τὸ συναίσθημα, ἢ διαίσθησις, τὸ πλῆθος τῶν ἀφελῶν ἀντιδράσεων.

Ἀφοῦ λοιπὸν ἐπρόκειτο διὰ τῆς διαρκῶς μεγαλειτέρας ἀναπτύξεως τῆς λογικῆς νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ πρόοδος, ἐπόμενον ἦτο νὰ συνυ-

φανθῆ πρὸς τὸν κλονισμόν τῆς πίστεως ἐπὶ τὴν λογικὴν ἢ διάλυσιν τῆς εἰς τὸν διαφωτισμὸν ἀναγομένης καὶ περὶ τὴν πρόοδον στρεφόμενης φιλελευθέρως μεταφυσικῆς. Ἡ πραγματικότητα ἔδειξεν, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἡ ἀπόλυτος «πρόοδος τοῦ Λόγου εἰς τὴν ἱστορίαν». Ὁ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας σημειούμενος βαθύτατος κοινωνικὸς μετασχηματισμὸς ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ πίστις ἐπὶ τὴν διαρκῆ διατήρησιν τοῦ λαοῦ κοῦ χαρακτήρος καὶ ἡ θεωρία περὶ τῆς ἐνότητος τοῦ λαϊκοῦ πνεύματος εἶνε θέσεις ἔξαιρετικὰ ἀμφισβητήσιμοι καὶ ὅτι δὲν δικαιούται τινὰ ὁμιλήσῃ μὲ κάποιαν βεβαιότητα εἰ μὴ—ὅπως ἐπεχείρησε νὰ εἴξῃ τοῦτο ὁ Mannheim (ἐνθ. ἀν.)—περὶ σχετικῆς τινος προόδου ἐν τῷ πλασίῳ ὠρισμένου τινὸς κοινωνικοῦ συστήματος.

Ἡ πραγματικότης τέλος κατέδειξεν ὅτι αἱ ἐλπίδες αἱ ὁποῖαι ἐστηρίχθησαν ἐπὶ τοῦ «Laisser faire, laisser aller, δὲν ἀπετέλουν παρὰ αὐταπάτας. Ἡ ἀνωτέρω ἀρχὴ ἐγένετο τελευταίως, εἰς τὴν οἰκονομίαν, ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ μονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ, ἡ πηγὴ τῆς οἰκονομικῆς ἀνελευθερίας. Ὑπὸ τὸ σύστημα τοῦτο δὲν εἶνε καθόλου πλέον εἰς θέσιν τὰ μεμονωμένα ἄτομα νὰ διαμορφώσουν τὰς πράξεις των ὑπὸ ἰδίαν εὐθύνην ἐν τῷ πνεύματι τοῦ ἐλευθέρου συναγωνισμοῦ, ἀλλ' ὡς μέλη τῶν πολυαρίθμων ἐπαγγελματικῶν ὀργανώσεων καὶ ὀργανισμῶν συμφερόντων εἶνε ἠναγκασμένα νὰ παραιτηθῶν, τοῦλάχιστον μερικῶς, τοῦ ἀτομικοῦ αὐτῶν συμφέροντος, νὰ ὑποταχθῶν εἰς τὰς ὁμαδικὰς ταύτας ἐνώσεις καὶ νὰ κανονίζουσι τὰς ἐνεργείας των ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀλληλεγγύης καὶ σωματικῶς. Ἡ ἀτομιστικὴ ὑψὲς τῆς κεφαλαιοκρατικῆς συστάσεως τῆς κοινωνίας μετεβλήθη οἷον εἰς μόνη τῆς ἐπὶ τὸ κολλεβιστικώτερον καὶ δὴ κατὰ τοῦτο, ὅτι τὴν θέσιν τῆς ἀτομιστικῆς ὀργανώσεως, τῆς στηριζομένης ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀτομικῆς εὐθύνης, κατέλαβεν ὁμαδική τις ὀργάνωσις βασιζομένη ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἱεραρχικῆς ὑπαγωγῆς καὶ τῆς ἀλληλεγγύης. Ὁ διαλεκτικὸς αὐτὸς μετασχηματισμὸς τῆς κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ φιλελευθερισμοῦ νοουμένης ἐλευθερίας ἐφθασε μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε τὸ ἀνώτατον αὐτῆς ὄριον—εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ φιλελεύθερα κράτη—θεωρεῖται σήμερον ὡς ἔξασφαλισζόμενον ἐκεῖ, ὅπου ἔχει σχετικῶς καλλίτερα ἐπιτύχη ὁ συμβιβασμὸς μεταξὺ πλήρους ἐλευθερίας καὶ ἀνελευθερίας, μὲ ἄλλας λέξεις ἐκεῖ, ὅπου ἡ προκληθεῖσα διὰ τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας ἀνελευθε-

ρία ἐξουδετεροῦται κάπως, ἐπὶ τῇ βάσει καθολικοῦ τινος σχεδίου, διὰ τῶν ρυθμιστικῶν ἐπεμβάσεων εἰς τὴν ἀτομικὴν σφαῖραν τῆς ἐλευθερίας. Σήμερον, ὅπως ἐλέχθη ἀνωτέρω, εἶνε ἀκριβῶς καὶ τὰ φιλελεύθερα κράτη ἠναγκασμένα νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν ἀρχὴν τοῦ «Laisser faire» καὶ νὰ ρυθμίσουν ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίου τὸν μεγάλον χώρον τῆς οἰκονομίας, ὃ ὁποῖος ἦτο εἰς τὸ κλασικὸν φιλελεύθερον κράτος ἐλεύθερος.

Κατὰ ταῦτα δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἀπορία ἀξιὸν τὸ ὅτι, κατὰ διαλεκτικὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν μέχρι τοῦδε πολιτικὴν πραγματικότητα, τὰ ὀλοκληρωτικὰ κράτη τῶν ἡμερῶν μας παρεχώρησαν ριζικῶς καὶ ἀπολύτως τὰ πρωτεῖα εἰς τοὺς ἀλόγους παράγοντας τῆς ζωῆς παραμεριζομένων τῶν λογικῶν στοιχείων. Ὁρθῶς ἐχαρακτηρίσθη, πρὸς σαφεστέραν διατύπωσιν τῆς καταστάσεως ταύτης, ὁ φασισμὸς καὶ ὁ ἐθνικοσοσιαλισμὸς ὡς «ἐπανάστασις τοῦ ἐνστικτοῦ ἐναντίον τῆς ὑπεροχῆς τοῦ νοῦ» (Ermarth, ἐνθ. ἀν., σ. 39). Ἡ περίοδος τῶν μύθων εἶνε ἐκείνη ἡ ὁποία συχνότατα περιφρονεῖ τὸν νοῦν ἐν γένει καὶ ζητεῖ νὰ ἀποσπάσῃ τοὺς ἀλόγους παράγοντας ἀπὸ τὴν συνύφανσιν των πρὸς τὰς καθολικὰς πνευματικὰς, λογικὰς συναρτήσεις. Ἡ φράσις τοῦ A. von Harnack (6. 3. 1930 πρὸς τὸν Johannes Müller), κατ' ἣν «ἔχομεν ἀνάγκην τοῦ νοῦ καὶ πρὸς συγκρότησιν τῆς πείρας τῆς ζωῆς, διὰ νὰ μὴ περιπέσωμεν εἰς φαντασιοπληξίαν καὶ πλάναν», ἡ φράσις αὕτη λησμονεῖται ἐξ ἴσου συχνά, ὅπως καὶ ἡ στοιχειώδης ἀλήθεια, ἡ διδάσκουσα, ὅτι καὶ ὁ νοῦς ἐδόθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Οὕτω ἀνάγεται ἐν πολλοῖς εἰς αὐτοσκοπὸν τὸ «δυναμικῶς ἄλογον», ὡς καὶ τὸ «ἠρωϊκῶς—ἀκτιβιστικῶς ζῆν», τὸ ὁποῖον εἶνε δυνατὸν κάλλιστα νὰ προτιμήσῃ τὴν βίαιαν λύσιν ἀπὸ τὸν λογικὸν διακανονισμόν. Τὸ σύνθημα εἶνε: «δὲν ἔχομεν ἀνάγκην ἀληθείας, μᾶς χρειάζεται δράσις». Οὕτω προβάλλει ἡ θεωρία τῆς Action française καὶ τοῦ φασισμοῦ—κινήματων, τὰ ὁποῖα ἀπαιτοῦν τὴν ἐκτὸς τοῦ νόμου ἄμεσον χρῆσιν τῆς βίας καὶ τὴν ἄμεσον δράσιν, ἐκθειάζουσι φανερὰ τὴν δημιουργικὴν καὶ ὡς ἐκ τούτου ἠθικὴν βίαν, θεωροῦν δὲ τὰς ἐνστικτώδεις ἀντιδράσεις ὡς τὰ ἀποφασιστικὰ εἰς τὴν ἱστορίαν βήματα—προβάλλει, λέγομεν, ἡ θεωρία τῆς action française καὶ τοῦ φασισμοῦ ὡς ἡ

έντονωτέρα ίσως άπάντησις εις την στρεφόμενην περι τὸ πρόβλημα τῆς προόδου φιλελευθέρων μεταφυσικῆν.

* * *

Ἡ προσφυγή αὕτη εις τὰ ἄλογα στοιχεία, εις τὰ συναισθήματα καὶ τοὺς μύθους, ὑποστηριζομένη ἰδεολογικῶς καὶ διὰ πολλαπλῶν παραπομπῶν καὶ ἀναφορῶν εις παραστάσεις καὶ θεσμοὺς τοῦ Μεσαίωνα καὶ τῆς Ἀρχαιότητος, δὲν πρέπει — ὅπως δὲν πρέπει καὶ ἡ μετὰ πάθος γενομένη κήρυξις τοῦ πολέμου κατὰ τοῦ φιλελευθερισμοῦ — νὰ μᾶς παραπλανήσῃ καὶ νὰ μᾶς κάμῃ νὰ παρίδωμεν, ὅτι καὶ τὰ ὀλοκληρωτικὰ κράτη τῆς ἐποχῆς μας δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀποφύγουν τελείως τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως καὶ δὴ αὐτῆς ταύτης τῆς παραδόσεως, τὴν ὁποίαν ἔχει διαμορφώσει ὁ πνευματικὸς κόσμος τοῦ Φιλελευθερισμοῦ. Δὲν εἶνε, συγκεκριμένως, τυχαῖον τὸ ὅτι ἡ εις τὰ ὀλοκληρωτικὰ κράτη σημειουμένη ἰσχυρὰ ἀνάγκη τῆς ὑπάρξεως πίστεως καὶ τῆς καλλιέργειας ὑψηλοτέρων τινῶν βιώσεων συνδέεται εις βαθμὸν διαρκῶς μεγαλείτερον πρὸς φαινόμενα, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εις τὴν σφαῖραν τῆς καθαρᾶς πραγματικότητος, ἐλλείποντος τοῦ ὑπερβατικοῦ προσανατολισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐχαρακτήριζε π. χ. τὸν Χριστιανισμὸν καὶ τὸν χριστιανικὸν Μεσαίωνα.

Μὲ ἰδιαιτέραν ζωηρότητα ἐκδηλοῦται τὸ ἀνωιέρω λεχθὲν ἐκεῖ, ὅπου ὁ εις τὸ κέντρον τῆς πολιτικῆς σκέψεως τοποθετούμενος λαὸς συλλαμβάνεται πρωταρχικῶς οὐχὶ κατὰ τρόπον πνευματικόν, ἀλλὰ κατὰ τρόπον ἀναφερόμενον εις τὴν φυλὴν καὶ εις τὸ αἷμα, κατὰ τρόπον συνυφαίνοντα τὸν λαὸν πρὸς τὴν ὕλην· ἔννοιαι, ὡς αἱ τοῦ λαϊκοῦ πνεύματος καὶ τῆς λαϊκῆς συνειδήσεως θεωροῦνται ὡς ἀπλᾶ παράγωγα τῆς νατουραλιστικῆς ἐννοίας τοῦ λαοῦ καὶ τῆς φυλῆς. Τὰ πρὸς τὴν γῆν συνδεόμενα δεδομένα τῆς φυλῆς καὶ ὁ ὑπὸ τῆς φυλῆς διαμορφούμενος λαὸς προβάλλουν, συμφώνως πρὸς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος πίστιν, ὡς καταστάσεις ἐγκαθιδρυθεῖσαι ἀμέσως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Κατ' ἀρχὴν βεβαίως ὑπὸ μορφὴν διάφορον καὶ ὁμῶς κατὰ τρόπον ὅμοιον περιεβλήθη καὶ ἐν Ρωσίᾳ τὸ φαινόμενον τῆς «κοινωνικῆς τάξεως», παρὰ τὴν ριζικὴν μηχανοποίησιν καὶ παρὰ τὸν ριζικὸν προσανατολισμὸν τῆς ὅλης ζωῆς εις τὴν ὕλην, μὲ κάποιαν μυθικῶς ὀυ-

θόδοξον ὀμαδικὴν πίστιν καὶ δὴ μὲ πίστιν, ἡ ὁποία ἔχει ἰδίαν λατρείαν καὶ ἰδίους τελετουργικοὺς τύπους λατρείας καὶ ἡ ὁποία παριστᾶ—κατ' ἄσιατικὸν βεβαίως τρόπον— εἶδος τι πολιτικοῦ ἀναπληρώματος τῆς θρησκείας.

Δι' αὐτῆς τῆς ποικιλοῦσης εις τὰς μορφάς της μυθικῆς θεοποιήσεως τῆς ὕλης συνεχίζεται κατὰ βάθος μόνον ἡ διαδικασία ἐκείνη τοῦ συγχρονισμοῦ, ἡ ὁποία, ἐγκαινιασθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως, ὑπὸ τῆς Μεταρρυθμίσεως καὶ τοῦ Οὐμανισμοῦ, ἀνεπτύχθη περαιτέρω ὑπὸ τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου καὶ εὔρε τὴν προσωρινὴν πληρότητά της πολιτικῶς εις τὴν Δημοκρατίαν, εις τὸν Ὁρθολογισμὸν καὶ κυρίως εις τὸν Φιλελευθερισμὸν τοῦ 19ου αἰῶνος.

Κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀφυπνιζομένης ἀστικῆς τάξεως, δηλαδή κατὰ τὸν 18ον καὶ 19ον αἰῶνα, δὲν εἶχε προκαλέσει ἀκόμη ἡ διαδικασία τοῦ συγχρονισμοῦ, ἡ σημειωθείσα μὲ τὴν χειραφέτησιν καὶ τὴν θεοποίησιν τῆς Λογικῆς, τὴν ἀπόλυτον πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν ρῆξιν. Αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι ἐχρησίμευσαν βεβαίως κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν, μέχρις ὀρισμένου τοῦλάχιστον σημείου, ὡς οἱ τόποι τῆς ἀντιδράσεως κατὰ τῶν δυνάμεων τοῦ Διαφωτισμοῦ, τοῦ Ὁρθολογισμοῦ καὶ τοῦ Οὐμανισμοῦ. Σημαντικώτερον ὅμως τούτου ὑπῆρξε τὸ γεγονός, ὅτι ἡ διανόησις καὶ αἱ τάσεις τοῦ Διαφωτισμοῦ ἐξηκολούθουν ἀκόμη συνδεόμεναι καὶ συναντώμεναι μὲ τὸν Χριστιανισμὸν εις τὴν θεωρίαν περὶ τῆς ἐνότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Αὕτη ἀκριβῶς ἡ θεμελιώδης θεωρία εἶνε ἐκείνη, ἡ ὁποία ἠμφισβητήθη καὶ διελύθη διὰ τοῦ ριζοσπαστικοῦ πλέον συγχρονισμοῦ τῶν ἡμερῶν μας, διὰ τοῦ διαρκοῦς μεγαλειτέρου προσανατολισμοῦ τῆς σκέψεως εις τὴν ὕλην καὶ διὰ τῆς θεοποιήσεως καθαρῶς ἐγκοσμίων φαινομένων, ὅπως εἶνε ἡ κοινωνικὴ τάξις, ἡ φυλὴ καὶ αἱ βιολογικῶς συλλαμβανόμεναι ἔννοιαι τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κράτους.

Δι' αὐτὸ ἀκριβῶς εἶνε ἐξαιρετικὰ δύσκολον νὰ καταλήξουν τὰ ὀλοκληρωτικὰ κράτη, τὰ ὁποῖα ἐξάγουν πέραν παντὸς συμβιβασμοῦ τὰ ἐκ τοῦ δόγματός των προκύπτοντα ἀποτελέσματα, εις διαρκῆ τινα συνεννόησιν μὲ τὰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας. Ἡ ἐκκλησία ὡς ὁ θεσμοφύλαξ τῆς θείας ἀποκαλύψεως, ἀπευθυνόμενη κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον πρὸς ὅλους τοὺς λαοὺς, πρὸς ὅλας τὰς φυλάς καὶ πρὸς ὅλας τὰς

τάξεις, δὲν εἶνε τυχαῖον, ὅτι εὐρίσκεται σήμερον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν πρὸς τὰς ἐγκοσμίους ἐξουσίας τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος κρατῶν. Δὲν δύναται ἡ ἐκκλησία νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὴν νέαν ἐγκόσμιον πίστιν καὶ πρὸς τὴν τάσιν, ὅπως μεταβλήθῃ π.χ. ὁ Χριστιανισμὸς εἰς θρησκευτὴν ὠρισμένου «λαοῦ» ἢ ὠρισμένης «τάξεως». Αἱ ἀντιθέσεις δὲ προσλαμβάνουν ἔτι ἐντονώτερον χαρακτῆρα ἐκ τοῦ λόγου, ὅτι ἡ ἐκκλησία ἔχει ὡς μίαν τῶν ἰδιαιτέρων τῆς ἀποστολῶν νὰ μεριμνήσῃ, προλειπνοῦσα τὴν πρὸς τὸν ἄλλον κόσμον ἄγουσαν ὁδόν, ὅπως αὐτὴ αὐτὴ ἢ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ζωῇ τελῇ ὑπὸ ἀρχῆς χριστιανικῆς. Ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία εἰσδύει εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ ἐγκόσμια. Οὕτω δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ καὶ ὁ καταμερισμὸς ἐκεῖνος τῶν ἀρμοδιοτήτων, ὁ ὁποῖος θὰ ἀνέθετεν εἰς μὲν τὸ κράτος τὴν ἀποστολήν, ὅπως μεριμνᾷ περὶ τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ τῶν ἐγκοσμίων, εἰς δὲ τὴν ἐκκλησίαν τὴν ἀποστολήν, ὅπως κηρύσσῃ ἀπλῶς τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ. Τοιαύτη τις προσπάθεια θὰ ἐβασίζετο ἐπὶ τῆς παραγνωρίσεως τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀποστολῆς τῆς ἐκκλησίας

* * *

Ἐπὶ τῆς παραγνωρίσεως τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀποστολῆς τῆς ἐκκλησίας ὡς μίαν τῶν ἰδιαιτέρων τῆς ἀποστολῶν νὰ μεριμνήσῃ, προλειπνοῦσα τὴν πρὸς τὸν ἄλλον κόσμον ἄγουσαν ὁδόν, ὅπως αὐτὴ αὐτὴ ἢ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ζωῇ τελῇ ὑπὸ ἀρχῆς χριστιανικῆς. Ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία εἰσδύει εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ ἐγκόσμια. Οὕτω δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ καὶ ὁ καταμερισμὸς ἐκεῖνος τῶν ἀρμοδιοτήτων, ὁ ὁποῖος θὰ ἀνέθετεν εἰς μὲν τὸ κράτος τὴν ἀποστολήν, ὅπως μεριμνᾷ περὶ τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ τῶν ἐγκοσμίων, εἰς δὲ τὴν ἐκκλησίαν τὴν ἀποστολήν, ὅπως κηρύσσῃ ἀπλῶς τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ. Τοιαύτη τις προσπάθεια θὰ ἐβασίζετο ἐπὶ τῆς παραγνωρίσεως τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀποστολῆς τῆς ἐκκλησίας

Ἐπὶ τῆς παραγνωρίσεως τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀποστολῆς τῆς ἐκκλησίας ὡς μίαν τῶν ἰδιαιτέρων τῆς ἀποστολῶν νὰ μεριμνήσῃ, προλειπνοῦσα τὴν πρὸς τὸν ἄλλον κόσμον ἄγουσαν ὁδόν, ὅπως αὐτὴ αὐτὴ ἢ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ζωῇ τελῇ ὑπὸ ἀρχῆς χριστιανικῆς. Ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία εἰσδύει εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ ἐγκόσμια. Οὕτω δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ καὶ ὁ καταμερισμὸς ἐκεῖνος τῶν ἀρμοδιοτήτων, ὁ ὁποῖος θὰ ἀνέθετεν εἰς μὲν τὸ κράτος τὴν ἀποστολήν, ὅπως μεριμνᾷ περὶ τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ τῶν ἐγκοσμίων, εἰς δὲ τὴν ἐκκλησίαν τὴν ἀποστολήν, ὅπως κηρύσσῃ ἀπλῶς τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ. Τοιαύτη τις προσπάθεια θὰ ἐβασίζετο ἐπὶ τῆς παραγνωρίσεως τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀποστολῆς τῆς ἐκκλησίας

Ἐπὶ τῆς παραγνωρίσεως τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀποστολῆς τῆς ἐκκλησίας ὡς μίαν τῶν ἰδιαιτέρων τῆς ἀποστολῶν νὰ μεριμνήσῃ, προλειπνοῦσα τὴν πρὸς τὸν ἄλλον κόσμον ἄγουσαν ὁδόν, ὅπως αὐτὴ αὐτὴ ἢ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ζωῇ τελῇ ὑπὸ ἀρχῆς χριστιανικῆς. Ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία εἰσδύει εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ ἐγκόσμια. Οὕτω δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ καὶ ὁ καταμερισμὸς ἐκεῖνος τῶν ἀρμοδιοτήτων, ὁ ὁποῖος θὰ ἀνέθετεν εἰς μὲν τὸ κράτος τὴν ἀποστολήν, ὅπως μεριμνᾷ περὶ τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ τῶν ἐγκοσμίων, εἰς δὲ τὴν ἐκκλησίαν τὴν ἀποστολήν, ὅπως κηρύσσῃ ἀπλῶς τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ. Τοιαύτη τις προσπάθεια θὰ ἐβασίζετο ἐπὶ τῆς παραγνωρίσεως τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀποστολῆς τῆς ἐκκλησίας

Ἐπὶ τῆς παραγνωρίσεως τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀποστολῆς τῆς ἐκκλησίας ὡς μίαν τῶν ἰδιαιτέρων τῆς ἀποστολῶν νὰ μεριμνήσῃ, προλειπνοῦσα τὴν πρὸς τὸν ἄλλον κόσμον ἄγουσαν ὁδόν, ὅπως αὐτὴ αὐτὴ ἢ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ζωῇ τελῇ ὑπὸ ἀρχῆς χριστιανικῆς. Ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία εἰσδύει εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ ἐγκόσμια. Οὕτω δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ καὶ ὁ καταμερισμὸς ἐκεῖνος τῶν ἀρμοδιοτήτων, ὁ ὁποῖος θὰ ἀνέθετεν εἰς μὲν τὸ κράτος τὴν ἀποστολήν, ὅπως μεριμνᾷ περὶ τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ τῶν ἐγκοσμίων, εἰς δὲ τὴν ἐκκλησίαν τὴν ἀποστολήν, ὅπως κηρύσσῃ ἀπλῶς τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ. Τοιαύτη τις προσπάθεια θὰ ἐβασίζετο ἐπὶ τῆς παραγνωρίσεως τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀποστολῆς τῆς ἐκκλησίας

Οὕτω π.χ. ὡς δίκαιον δὲν προβάλλει πλέον, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς, ὅτι ἀνταποκρίνεται ἀντικειμενικῶς εἰς τὴν δικαιοσύνην, ἀλλὰ δίκαιον εἶνε «ὅ,τι ὠφελεῖ τὴν λαϊκὴν κοινότητα» καὶ ἄδικον πᾶν ὅ,τι βλάπτει αὐτήν. Καὶ αὐτὴν ὅμως τὴν θέσιν προητοίμασε πνευματικῶς ὁ Φιλελευθερισμὸς καὶ δὴ κατὰ τοῦτο, ὅτι εἰς τὸ τελευταῖον καὶ ἐν μέρει ἄπιστον πλέον στάδιόν του ἐσχετικοποίησεν εἰς μεγάλην κλίμακα καὶ ἀποσυνέθεσε τὰς οὐσιαστικὰς ἀξίας τῶν αὐτονόμων περιοχῶν τῆς ζωῆς. Τὸ δλοκληρωτικὸν καὶ καθ' ἑαυτὸ ἀντιφιλελεύθερον κράτος συνεχίζει ἀπλῶς μέχρι τῶν ἄκρων τὴν τακτικὴν αὐτὴν τοῦ Φιλελευθερισμοῦ, ἀποκλείει πᾶσαν ἄλλην δυνατὴν ἀπάντησιν, ἀνάγει εἰς ἀπόλυτον κῦρος μίαν ἀπλῶς τῶν δυνατῶν λύσεων, τὰς ὁποίας ἔδωκεν εἰς τὰ προβλήματα ἢ εἰς τὸν σχετικισμὸν καταλήξασα φιλελευθέρῃ περιόδῳ.

Τὸ ἀνωτέρω εἶνε δυνατόν ἐπὶ τῇ βάσει ὠρισμένου τινὸς παραδείγματος νὰ καταστῇ σαφές: ἡ οὐσιαστικὴ ἀξία, εἰς τὴν ὁποίαν προσανατολίζεται κάθε ἐπιστημονικὴ προσπάθεια εἶνε ἡ ἀξία τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἀντικειμενικότητος. Ἐναντιοβλήτων βεβαίως εἶνε, ὅτι αἱ ἔννοιαι αὗται ἐμφανίζονται σήμερον ὑπὸ μορφὴν προβληματικωτέραν ἐκεῖνης, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐβλεπεν αὐτὰ ὁ πιστὸς τοῦ Διαφωτισμοῦ. Οὕτω π.χ. γνωρίζομεν, ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν μας, καθ' ἣν τὸ πνεῦμα βλέπει ἀπέναντί του ἕνα θεμελιώδη ἀνασχηματισμὸν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἀναγκάζεται νὰ προσανατολισθῇ καὶ ἡ σκέψις τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν εἰς τὴν ἐμπειρικὴν πραγματικότητα. Ἐξ ἄλλου ἡ ἀπαίτησις αὐτὴ δὲν εἶνε καὶ ἀπολύτως νέα. Αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἐρασμου ἡ ἀπαίτησις ἦτο «νὰ ἀντιῶμεν τὴν ἔκφρασίν μας ἀπὸ τὰ πράγματα καὶ νὰ ἀποδίδωμεν μεγαλειτέραν σημασίαν εἰς τὸ νὰ περιγράψωμεν τὰ πράγματα παρὰ εἰς τὸ νὰ ἀποκαλύπτωμεν τὸ πνεῦμα μας». Πάντως ὁ ἐκ νέου τὴν συνείδησιν κατακτῆσας διανοητικὸς ρεαλισμὸς καθιστᾷ τὴν ἐπιστήμην πάλιν ἱκανὴν νὰ πλησιάσῃ τὴν πραγματικότητα, συνδέει δὲ ταύτην πρὸς τὴν ζωὴν.

Τοιοῦτοτρόπως γίνεται ἡ σκέψις ταῦτοχρόνως περισσότερον συγκεκριμένη καὶ ἀτομικὴ. Τοῦτο ὅμως δὲν πρέπει πάντως νὰ μᾶς ἐπιτρέψῃ εἰς τὸ νὰ καταλήξωμεν—ὅπως τὸ ἀπαιτεῖ σήμερον ἐν πολλοῖς τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς—εἰς τὸ ἀντίθετον ἄκρον, παραβλέποντες, χάριν

ένος αποκλειστικῶς συγκεκριμένου καὶ ἀτομικοῦ τρόπου τοῦ διανοεῖσθαι, τὰς γενικὰς λογικὰς συναρτήσεις καὶ τοὺς γενικοὺς τῆς συνειδήσεως προσδιορισμούς. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον χρειάζεται, εἶνε νὰ συνδεθῆ ἀκριβῶς τὸ συγκεκριμένον ἀτομικὸν διανοεῖσθαι πρὸς τὸ ἀφηρημένως γενικόν. Ἡ συγκεκριμένη ἀνάλυσις καὶ σύλληψις τῆς ἱστορίας τῶν κρατῶν ὡς ἀφ' ἑαυτῶν πραγματοποιουμένων συγκεκριμένων λαϊκῶν ἀτομικοτήτων εἶνε ἐξ ἴσου ἀνεπαρκής, ὅπως ἡ ἀντίθετος προσπάθεια ἢ ἀποβλέπουσα εἰς τὸ νὰ παρουσιάσῃ τὰ κράτη αποκλειστικῶς ὡς τὰ προϊόντα καθολικῶν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν πνευματικῶν ἰδεῶν ἢ λογικῶν συγκροτημάτων.

Ἐπίσης γνωρίζομεν σήμερον, ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ σκέψις, κυρίως μάλιστα ἡ συγκεκριμένη, ἀτομικὴ καὶ εἰς τὴν ἐμπειρίαν προσανατολισμένη σκέψις, δὲν εἶνε δυνατὴ ἄνευ «προϋποθέσεων» καὶ ἄνευ ὀρισμένης συνειδητῶς ἀξιολογούσης τὰ πράγματα στάσεως. Ἀντιθέτως πάντως πρὸς τὰ συνήθως δοξαζόμενα, αἱ ἀναγκαῖαι αὐταὶ ἀξιολογήσεις δὲν ἐξάγονται ἀπὸ τὴν ὑποκειμενικότητα τοῦ ἐρευνητοῦ, ἀλλ' ἀπὸ αὐτὰ ταῦτα τὰ πράγματα. Ἐξ ἄλλου αἱ εἰς τὰ πράγματα προσανατολισμένα—ἂν καὶ κατ' ἀρχὰς διαισθητικῶς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ συγκροτούμενα—ἀξιολογήσεις πρέπει κατὰ τὸ δυνατόν νὰ ἀποδεικνύονται ὡς ὀρθαί. «Ἡ ἐπανειλημμένη ἐφαρμογὴ τῆς μεθόδου τῆς παραβολῆς καὶ τῆς διορθώσεως τὰ σφάλματα ἀναλύσεως, ἡ ἐλευθέρω ἀποδοχὴ ὄλων τῶν δυνατοτήτων καὶ ἡ προθυμία τινός, ὅπως μεταδιδάσκαται διὰ τῆς περαιτέρω ἀναπτύξεως, αὐτὰ ὅλα παρέχουν τὴν ἐγγύησιν, ὅτι τὸ διὰ τῆς διαισθήσεως συλληφθὲν ὑποβάλλεται εἰς διαρκῶς ἀκριβέστερον ἔλεγχον» (Mannheim, ἐνθ. ἀν., σ. 203).

Εἶνε φανερόν, ὅτι, οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, κατέστη ἡ παραδεδομένη ἔννοια τῆς ἐπιστήμης προβληματικωτέρα καὶ πλουσιωτέρα εἰς ἀντιθέσεις. Εὐρεθεῖς ὁ ἀπορρίψας πᾶσαν πίστιν Φιλελευθερισμὸς ἐνώπιον αὐτῆς τῆς εὐθυνθείσης πλέον εἰκόνης τῆς ἐπιστήμης ἐθεώρησε ὑπὸ τὸ κράτος τῆς συγχύσεώς του ἀναγκαῖον νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἀμφιβολίαν του ὡς πρὸς τὰς παραδεδομένας βάσεις τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως, ὡς πρὸς τὴν ἀλήθειαν δηλαδὴ καὶ τὴν ἀντικειμενικότητα, ὡς πρὸς τὴν ἀπεριόριστον καὶ καθολικὴν ἰσχὺν τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων ἐν γένει. Τὰ παραδοθέντα καὶ πάλιν εἰς τὴν πίστιν

ὀλοκληρωτικὰ κράτη συνεχίζουν ἀκριβῶς τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν, σχετικοποιοῦντα αὐτὴν ταύτην τὴν ἐπιστήμην κατὰ τὰς ἐπιταγὰς τῆς ἐκάστοτε κρατούσης ἰδεολογίας. «Δὲν ἀναγνωρίζομεν καμμίαν ἀλήθειαν χάριν τῆς ἀληθείας, καμμίαν ἐπιστήμην χάριν τῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἀλήθεια παραμένει βεβαίως ἡ ὁδὸς καὶ ὁ διαμορφωτικὸς νόμος τῆς ἐπιστήμης. Ὁ σκοπὸς τῆς ὁμῶς εἶνε ἡ διαμόρφωσις τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς λαϊκῆς τάξεως τῆς ζωῆς ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ φυσικοῦ νόμου τῆς κοινότητος. Ἡ ἐπιστήμη ἔχει ἐπομένως τὰς ῥίζας τῆς εἰς τὴν κοσμοθεωρίαν» (ταῦτα εἶπεν ἐν σχέσει πρὸς τὰ γερμανικὰ πράγματα ὁ Krieck εἰς προγραμματικὸν λόγον ἀναφερόμενον εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἀντικειμενικότητος τῆς ἐπιστήμης. Βλ. «Das nationalsozialistische Deutschland und die Wissenschaft» 1936, σ. 28). Ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ἀντικειμενικότης ἀναγνωρίζονται οὕτω μόνον ὡς μέσα πρὸς ἐπίτευξιν σκοποῦ κειμένου ἐκτὸς τῆς ἐπιστήμης καὶ προσανατολισμένου εἰς πίστιν. Ἀπὸ τοῦ σημείου αὐτοῦ δὲν χωρίζεται εἰ μὴ μόνον δι' ἑνὸς βήματος ἢ ἀπόφασις, ὅπως σχετικοποιηθῆ καθαρὰ καὶ φανερὰ ἡ ἐπιστήμη, προεκτεινομένων ἀναδρομικῶς εἰς τὸ παρελθὸν τῶν σημερινῶν ὑποκειμενικῶν πόθων, πόθων, οἱ ὁποῖοι ἀνταποκρίνονται ἴσως εἰς τὰ στιγμιαῖα ἰδεώδη τῆς σήμερον, δὲν ἀνταποκρίνονται ὁμῶς εἰς τὰς πραγματικὰς ἱστορικὰς καταστάσεις τοῦ παρελθόντος. Ἐπίσης εἶνε δυνατόν κάλλιστα ὁ ὀρμώμενος ἐκ τῆς ἀνωτέρω θέσεως νὰ ἀπαιτήσῃ, ὅπως καὶ αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι καὶ οἱ καθ' ἕκαστον κλάδοι αὐτῶν ἀνασηματίσθω ὑπὸ τὸ πνεῦμα ὀρισμένης ἰδεολογίας.

Τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἀντικειμενικότητα χρησιμοποιεῖ βεβαίως ἰδεολογικῶς καὶ αὐτὴ ἡ λεγομένη κοσμοθεωρητικὴ ἐπιστήμη, τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς θεωρούντων τὴν ἐκάστοτε κοσμοθεωρίαν, εἰς ἣν ἀναφέρεται ἡ ἐπιστήμη, ὡς τὴν προϋπόθεσιν τῆς ἐπιστήμης. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο θεωρεῖται π. χ. ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς νέας γερμανικῆς κοσμοθεωρίας «ἡ ἀναγνώρισις τοῦ ὑποχρεωτικοῦ προσανατολισμοῦ τῆς ἐπιστήμης εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ (φιλετικῶς νοουμένου) λαοῦ ὡς πιστοποίησις ἀπλοῦ γεγονότος καὶ ὡς ἡ ἀπαραίτητος προϋπόθεσις τῆς ἐπιστήμης» (βλ. Rust, ἐθν., ἀν. σ. 19). Ἐδῶ παραβλέπεται ὁμῶς τὸ γεγονός, ὅτι καὶ αἱ προϋποθέσεις τῆς ἐπιστήμης—καὶ ἐὰν ἀκόμη

ἔπρεπε νὰ συλλαμβάνωνται μὲ τὴν διαίσθησιν — ἔχουν ἀνάγκην νὰ ὑποβάλουν ἐκ τῶν ὑστέρων εἰς κριτικὸν ἐπιστημονικὸν ἔλεγχον τὴν περιεχομένην εἰς αὐτὰς ἀντικειμενικὴν ἀλήθειαν. Τοῦτο δὲ εἶνε ἀναγκαῖον τοσοῦτω μᾶλλον, καθ' ὅσον εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος προϋποθέσεων πρόκειται περὶ φαινομένων ἀναγομένων εἰς τὴν ἐμπειρικὴν πραγματικότητα, πρόκειται δηλαδὴ περὶ φαινομένων τὰ ὅποια, παρὰ τὴν δογματικὴν των διαπίστωσιν, εἶνε ἀφ' ἑαυτῶν σταθμητὰ καὶ ἐπιδεκτικὰ ἐλέγχου, τῆς ἐποχῆς μας—ἐποχῆς προσδεδεμένης εἰς τὴν πραγματικότητα—οὔσης ἠναγκασμένης ἀργὰ ἢ γρήγορα νὰ ἀναζητήσῃ τὴν πραγματικὴν ἀξίαν τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος προϋποθέσεων.

* * *

Πόσον ἰσχυρὰ εἶνε ἡ ἐπίδρασις τῆς διανοήσεως τοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ εἰς αὐτὰ ἀκόμη τὰ κράτη, τὰ ὅποια ζητοῦν μὲ πολλὴν καὶ ἀγνωστον εἰς τὸν ρωσικὸν μπολσεβικισμόν δαπάνην ἐνεργείας νὰ σβύσουν κατὰ τὸ δυνατόν πλήρως τὴν πολιτικὴν φιλελευθέρην παράδοσιν τοῦ 19ου αἰῶνος, τοῦτο εἶνε δυνατόν νὰ φανῇ ἴσως κατὰ τὸν ζωηρότερον τρόπον εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ πολιτικολογικὴν σκέψιν. Κατὰ τὴν ἐθνικοσοσιαλιστικὴν π. χ. ἀντίληψιν ἀφρητήρια τῆς πολιτικῆς σκέψεως δὲν εἶνε ἡ πολιτεία, ἀλλὰ τὸ φαινόμενον τοῦ λαοῦ. Ἡ πολιτεία δὲν εὐρίσκεται πλέον εἰς τὸ κέντρον τῆς πολιτικῆς σκέψεως. Τοῦτο εἶνε διὰ τὴν παραδεδομένην πρωσικὴν γερμανικὴν πολιτικὴν θεωρίαν (διὰ τὴν θεωρίαν π. χ. ἐνὸς Φρειδερίκου τοῦ Μεγάλου, ἐνὸς Ἐγγέλου ἢ ἐνὸς Μπίσμαρκ) ἀπολύτως νέον ὡς πρὸς τὸ ἔξῃς σημεῖον : ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ λαοῦ, ἀντιθέτως πρὸς τὰ φαινόμενα τοῦ κράτους καὶ τοῦ ἔθνους, εἶχε μείνει εἰς τὸ πλαίσιον τῆς παραδεδομένης θεωρίας συγκεκαλυμμένη. Ἦδη κατὰ τὴν νέαν γερμανικὴν θεωρίαν, ἡ ὅποια εἶνε δυνατόν νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἀναγομένη εἰς ἀνδρας, ὡς ὁ Stein, ὁ Scharnhorst, ὁ Arndt καὶ ὁ Herder (βλ. σχετικῶς Ullmann, Das neunzehnte Jahrhundert, 1936), αἱ ἔννοιαι τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κράτους προβάλλουν κατὰ τρόπον ἐμφανίζοντα κατ' οὐσίαν τὸ κράτος ὡς μέσον καὶ τὸν λαὸν ὡς τὸν σκοπὸν. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο τονίζει ὁ Ἡγέτης τοῦ Τρίτου Ράιχ τὰ ἀκόλουθα : «Ἡ θεμε-

λιώδης ἀλήθεια εἶνε ἡ ἔξῃς : ὅτι τὸ κράτος δὲν παριστᾷ σκοπὸν, ἀλλὰ μέσον», «τὸ κράτος εἶνε ἀπλοῦν μέσον ἐξυπηρετοῦν ὄρισμένον σκοπὸν. Ὁ σκοπὸς ἔγκειται εἰς τὴν διατήρησιν καὶ προαγωγὴν μιᾶς κοινότητος φυσικῶς καὶ ψυχικῶς ὁμοιογενῶν ὄντων». Εἰς τὸν λόγον τοῦ τῆς 30ῆς Ἰανουαρίου 1937 εἶπεν ὁ Χίτλερ : «Ὁ λαὸς εἶνε τὸ πρωταρχικὸν στοιχεῖον. Κόμμα, κράτος, στρατός, οἰκονομία, δικαιοσύνη καὶ οὕτω καθ' ἔξῃς, αὐτὰ ὅλα εἶνε δευτερεύοντα φαινόμενα τεταγμένα νὰ ἐξυπηρετήσουν τὸν σκοπὸν τῆς διατηρήσεως τοῦ λαοῦ τούτου». Ὁ λαὸς λοιπὸν εἶνε—κατὰ τὸ πνεῦμα π. χ. τοῦ Herder, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ἀναπτυσσομένην τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος οὐχὶ εἰς τοὺς κόλπους τῶν κρατῶν, ἀλλ' εἰς τοὺς κόλπους τῶν λαῶν—ὁ λαὸς εἶνε τὸ πρωταρχικὸν δεδομένον τῆς πολιτικῆς πραγματικότητος, εἶνε ἡ μόνη καὶ πρωταρχικὴ ἀξία. Τὸν λαὸν δὲν δημιουργεῖ ἡ πολιτεία, ἀλλ' ὁ λαὸς ἀντιθέτως δημιουργεῖ ἐκ τῶν κόλπων τοῦ τὴν πολιτείαν, εἶνε ὁ φορεὺς καὶ ἡ οὐσία τοῦ κράτους. Λαμβανομένου δὲ ὑπ' ὄψιν, ὅτι, κατὰ τὴν ἐθνικοσοσιαλιστικὴν θεωρίαν, εἶνε τὸ κόμμα ἢ ἡ κίνησις «ὁ φορεὺς τῆς πολιτικῆς βουλήσεως τοῦ ἔθνους» (λόγος τοῦ Χίτλερ τῆς 13-7-1934), λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν, ὅτι τὸ κόμμα «παριστᾷ τὴν ὄρατὴν ἐνσάρκωσιν τῆς καθολικῆς ἐνότητος τοῦ λαοῦ», τὸ κόμμα εἶνε ἐπομένως ἐν τῇ πράξει, ὡς ἡ πολιτικὴ ὀργάνωσις τοῦ λαοῦ, τὸ κατὰ τελευταῖον λόγον ἀρμόδιον, ὅπως ἐποπτεύῃ τὴν πολιτείαν. Τοιοῦτοτρόπως ἐμφανίζεται τὸ κόμμα ὡς ἡ πολιτικῶς ἀνωτάτη ἀρχή.

Αὕτη ἡ πολιτικὴ θεωρία, ἡ συλλαμβάνουσα τὸ κράτος ὡς ἀπλοῦν ὄργανον, κατάγεται ἀπὸ τὸν Φιλελευθερισμόν. Ἀκριβῶς εἰς τὰ βλέμματα τοῦ θεωρητικοῦ, ξένου πρὸς τὴν πολιτείαν, ριζοσπαστικοῦ Φιλελευθερισμοῦ προέβαλλε τὸ κράτος ἀπλῶς καὶ μόνον ὡς τεχνητόν, νεκρὸν ἐργαλεῖον καὶ δὴ κατ' ἀρχὰς ὡς ἀπλοῦν μέσον πρὸς προστασίαν τῶν ἀτόμων ἀπέναντι τῆς κοινότητος καὶ πρὸς διατήρησιν τῆς ἐξωτερικῆς τάξεως τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Καὶ κατὰ τὸν Μαρξισμόν χρησιμεύει τὸ αὐτὸ κατασκευάσμα τοῦ Φιλελευθερισμοῦ διὰ νὰ στηρίξῃ διὰ τῆς ἐξουσίας τὰ ἐκάστοτε ἐπικρατοῦντα ταξικὰ καὶ κοινωνικὰ συμφέροντα. Ὁ Στάλιν διδάσκει : «Τὸ κράτος εἶνε ἡ μηχανή, ἡ χρησιμεύουσα διὰ τὴν καταπίεσιν τῆς ἀστικῆς τάξεως». Ὁρμώμενοι ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ κράτους, πρέπει νὰ εἴπωμεν (ἐν σχέσει πρὸς

τὴν Γερμανίαν), ὅτι τὴν θέσιν τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνικῆς τάξεως κατέλαβεν ἓνα νέον ὑποκείμενον, τουτέστιν ὁ φυλετικῶς προσδιορισμένος, κατ' οὐσίαν μάλιστα μόνον ἀντισημειτικῶς τοποθετημένος λαός, ὁ ὁποῖος καλεῖται νὰ δαμάσῃ τὸ ἐργαλεῖον, τὸ ὁποῖον λέγεται κράτος, νὰ ἀποτελέσῃ δὲ τὸν φορέα αὐτοῦ.

Ὁ Ἰταλικὸς φασισμὸς δὲν υἱοθέτησεν αὐτὴν τὴν θεωρίαν τοῦ κράτους ὡς ἀπλοῦ ἐργαλείου. Ἀναφερόμενος εἰς τὸν Ἑγελον, θεωρεῖ ὁ φασισμὸς τὴν πολιτείαν ὡς καθαρῶς πνευματικὴν δημιουργίαν καὶ περιβάλλει ταύτην μὲ λάμπριν αὐτόχρημα μυθικῶς συμβολικὴν. Δι' αὐτὸ προβάλλει αὐτὸ τοῦτο τὸ ἔθνος ὡς παραγόμενον ὑπὸ τῆς ιδέας τοῦ κράτους. «Τὸ ἔθνος δημιουργεῖται ἀπὸ τὸ κράτος, τὸ ὁποῖον (κράτος) δίδει εἰς τὸν ἔχοντα συνείδησιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἠθικῆς ἐνότητος λαὸν βούλησιν καὶ ἐπομένως τὴν πραγματικὴν του ὑπαρξιν» (Mussolini, Der Faschismus 1933, σ. 7). Συνέπεια τούτου εἶνε, ὅτι ἐν Ἰταλίᾳ δὲν δεσπόζει τοῦ κράτους τὸ κόμμα, ἀλλὰ ἀντιστρόφως τὸ κράτος δεσπόζει τοῦ κόμματος. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο σημειοῦται εἰς τὸ καταστατικὸν τοῦ κόμματος ἡ φράσις: «Τὸ ἐθνικοφασιστικὸν κόμμα εἶνε μιὰ πολιτοφυλακὴ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κράτους». Ὁ Μουσσολίνι ἐχαράκτηρισε κάποτε τὸ κόμμα ὡς τὸ «σπουδαιότερον ὄργανον τοῦ καθεστώτος». Πρὸς τὴν πολιτικὴν ταύτην θεωρίαν συμφωνεῖ ἀκριβῶς τὸ γεγονός, ὅτι τὸ Μέγα Συμβούλιον τοῦ Φασισμοῦ (τὸ Gran Consiglio) εἶνε ἀπὸ ἀπόψεως ὀργανώσεως τοποθετημένον κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὸ πλαίσιον τοῦ κράτους, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον εἰς τοὺς κόλπους τοῦ κόμματος.

Ἡ ἐπιχειρηθεῖσα εἰς τὴν παροῦσαν πραγματείαν ἀνάπτυξις ἀρκεῖ διὰ νὰ δείξῃ, ὅτι τὰ δλοκληρωτικὰ κράτη τοῦ 20ου αἰῶνος —χωρὶς τοῦτο νὰ παραβλάπτῃ τὰς διαφορὰς εἰς τὰς λεπτομερεῖας ἐθνικὰς ιδιοτυπίας—ἔχουν τὸ ἕξῃς κοινόν ὄχι μόνον δὲν κατορθώνουν νὰ ἀποφύγουν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Νόμου τῆς Δημοκρατίας καὶ τῆς Μάζης, ἀλλὰ δὲν κατορθώνουν προσέτι, παρὰ τὴν ἔντονον ἀντιφιλελευθέραν μεταφυσικὴν των καὶ παρὰ τὸ ἀντιφιλελευθέρων ὀργανωτικὸν οἰκοδόμημά των, νὰ ἀπορρίψουν πλήρως τὴν πνευματικὴν φιλελευθέραν κληρονομίαν τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἀντιθέτως μάλιστα τὰ δλοκληρωτικὰ κράτη —ἀδιάφορον, ἐὰν συνειδητῶς ἢ ἀσυνειδητῶς—μένουν συνυφασμένα εἰς πολλὰς αὐτῶν ἐκδηλώσεις πρὸς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος κληρονομίαν.

(Ἐκ τοῦ γερμανικοῦ
κατὰ μετάφρασιν Κ.)

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΚΑΝΤ¹⁾

Υ Π Ο

N. ΚΟΡΚΟΦΙΓΚΑ

Ἐκατὸ καὶ περισσότερα χρόνια, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ πρωτοεῖδαν τὸ φῶς τὰ ὑψηλότερα δημιουργήματα τοῦ Κάντ, τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα δὲν εἶχε κατορθώσει νὰ συλλάβῃ τὸ βαθύτερον καὶ τὸ ἀληθινὸ νόημα τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίας. Ὁ ἴδιος ὁ Κάντ εἶχε εἰπῆ, πὼς ἡ ἐποχὴ τῆς φιλοσοφίας του θ' ἀρχίσῃ ὕστερα ἀπὸ ἓνα αἰῶνα ἀπὸ τὸ θάνατό του. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ ἔργου τοῦ Κάντ ξεκινώντας ἀπὸ τὴν κριτικὴν τοῦ καθαροῦ λόγου, μὴν κατορθώνοντας νὰ ἰδῆ τὴν θέσιν τῆς κριτικῆς αὐτῆς μέσα στὸ ὅλο ἔργο τοῦ Κάντ καὶ παίρνοντάς τὴν ὡς τὸ κύριο ἔργο τοῦ συστήματός του καὶ τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Καντιανισμοῦ ἔβλεπε μιὰ σύγκρουση τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ μὲ τὴν ἠθικὴν του φιλοσοφίαν, μιὰ ἀντίθεση τῶν ἐπιστημονικῶν θεωριῶν καὶ τῶν ἠθικο-θρησκευτικῶν πεποιθήσεων τοῦ Κάντ κι' ἓνα ἀδιαπέραστο διαχωρισμὸν μέσα στὸ ὅλο ἔργο του. Ἔτσι ὁ Κάντ γιὰ ἓνα σχεδὸν αἰῶνα ἐθεωρήθη, καὶ θεωρεῖται ἀκόμα καὶ σήμερον ἀπὸ πολλοὺς, ὡς ἓνας μεγάλος γνωσιοθεωρητικὸς φιλόσοφος, ποὺ μὲ τὸν κριτικισμόν του ἐθεμελίωσε τὴν ἐπιστήμην τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ἐγκρέμιζε ὅμως τὴν μεταφυσικὴν, ὡς γνώσιν τοῦ ὑπεραισθητοῦ, καὶ μαζὺ μὲ τὴν μεταφυσικὴν καὶ ὅλες τὶς μεταφυσικὰς ἐλπίδες τῆς ἀνθρωπότητος.

Μὲ τὸ πνεῦμα αὐτὸ ὁ μέγας Γερμανὸς φιλόσοφος Hegel στὰ 1812 στὸν Πρόλογον τῆς Λογικῆς του ἔγραφε: «Ἡ φιλοσοφία τοῦ Κάντ ἀφῆσε δίχως μεταφυσικὴν ἕνα πολιτισμένον ἔθνος, ὅπως ἡ Γερμανία, ποὺ ἦταν πάντα ἡ κοιτίδα τῆς μεταφυσικῆς. Ὁ Κάντ ὑψωσε μεγαλό-

1) Τὸ ἀνωτέρω δημοσιευόμενον ἄρθρον ἀπετέλεσε τὸ θέμα μιᾶς (τῆς τρίτης) ἐκ τῶν τριῶν διαλέξεων τοῦ συγγραφέως εἰς τὸν φιλολογικὸν σύλλογον «Ὁ Ἀσκρατος» περὶ τῆς ζωῆς, τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ.

πρεπο και θαυμαστό τὸ ναὸ τῆς ἐπιστήμης, δίχως ὅμως ἱερό». Μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα καὶ ὁ λυρικός ποιητὴς τῆς Γερμανίας Heine ἐχαρακτήριζε τὸν Κάντ ὡς καταστροφέα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ Ῥοβεσπιέρο τῆς φιλοσοφίας ποὺ ἐκαρατόμησε τὸ θεό.

Ἄλλ' ἡ ἐρμηνεία αὐτῆ τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίας, ποὺ βλέπει στὸν Κάντ ἕνα θεμελιωτὴ τῆς ἐπιστήμης, ἀλλ' ἕνα καταλυτὴ τῆς μεταφυσικῆς, ὀφείλεται σὲ τελεία παρανόηση τῆς ὅλης πνευματικῆς δημιουργίας τοῦ Κάντ. Καὶ ἡ παρανόηση αὐτῆ ἔχει τὶς ῥίζες της στ' ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Κάντ δὲν ἐνορᾶται ὡς ἕνα ἐνιαῖο ὄργανικὸ σύνολο καὶ στὴ φυσικὴ καὶ ὄργανικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ἐνότητά, ἀλλὰ κομματιαστιά. Ὅταν δὲν κατανοηθῆ βαθειὰ ἡ κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου καὶ ἡ κεντρικὴ τῆς θεωρίας, ἡ θεωρία τοῦ ὑπερβατικοῦ ἢ κριτικοῦ ἰδεαλισμοῦ, ὅταν ἡ κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου δὲν κοιταχθῆ ὡς μέρος τοῦ ὅλου συστήματος τοῦ Κάντ, ἀλλ' ὡς ἕνα αὐτοτελὲς καὶ ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὶς δυὸ ἄλλες κριτικὲς ἔργα, ἡ παρανόηση τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίας εἶναι μοιραία καὶ ἀναπόφευκτη καὶ ὁ Καντιανισμὸς θὰ θεωρηθῆ κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο, εἴτε ὡς ὑποκειμενικὸς ἰδεαλισμὸς, ὅπως τὸν πῆραν ὁ Fichte καὶ ὁ Schopenhauer, εἴτε ὡς φαινομενισμὸς, σκεπτικισμὸς, σολιψισμὸς καὶ δὲν ξέρω τί ἄλλο. Μὲ τὸ νόημα αὐτὸ φυσικὸ θὰ ἦναι ὁ Κάντ νὰ θεωρηθῆ ὡς σκεπτικιστὴς, ὡς ἀρνητὴς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ καταλυτὴς τῆς μεταφυσικῆς.

Ἄλλ' ἡ φιλοσοφία τοῦ Κάντ, στὸ βαθύτερο καὶ ἀληθινὸ νόημά της, δὲν εἶναι οὔτε ὑποκειμενισμὸς, οὔτε φαινομενισμὸς, οὔτε σκεπτικισμὸς, ἀλλὰ μόνον ἀπόλυτος καὶ ἀντικειμενικὸς μεταφυσικὸς καὶ ἠθικὸς ἰδεαλισμὸς. Ὁ Κάντ δὲν εἶναι πνεῦμα ἀρνητικὸ, πνεῦμα ἀνατροπῆς καὶ χαλασμοῦ, ἀλλὰ δημιουργὸς καὶ μόνον δημιουργός, μεταφυσικὸς καὶ μόνον μεταφυσικὸς, θεμελιωτὴς τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς σὲ τελεία ἁρμονία μὲ τὴν ἐπιστήμη. Ὁ ἴδιος ὁ Κάντ ὀνομάζει ὅλο τὸ ἔργο του «Μεταφυσικὴ» καὶ τὸ διαίρει σὲ δυὸ μεγάλα μέρη, τὴ Μεταφυσικὴ τῆς φύσεως ἢ θεωρητικὴ φιλοσοφία καὶ τὴ Μεταφυσικὴ τῶν ἠθῶν ἢ ἠθικὴ φιλοσοφία. Ἀλλὰ τὸ ἔργο, ποὺ δὲ μᾶς ἀφήνει καμμιὰ ἀπολύτως ἀμφιβολία γιὰ τὸ βαθύτερο νόημα καὶ τὴ μεταφυσικὴ οὐσία τῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ εἶναι τὸ ἔργο του «Οἱ πρόοδοι τῆς μεταφυσικῆς ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Leibniz καὶ τοῦ Wolff». Στὸ ἔργο του αὐτὸ ὁ Κάντ

γράφει «ἡ μεταφυσικὴ εἶναι ἕνα τέλειο σύνολο καὶ δὲν πρέπει ποτὲ νὰ προσβλέπεται κομματιαστιά, ὅπως ἡ Μαθηματικὴ καὶ ἡ Φυσικὴ ἐπιστήμη». Ἐπίσης στὸ αὐτὸ ἔργο τονίζει «Ἡ μεταφυσικὴ εἶναι ἐπιστήμη, ποὺ ἀπ' τὴ γνώση τοῦ αἰσθητοῦ μὲ τὸν καθαρὸ λόγον ὑψώνεται στὴ γνώση τοῦ ὑπεραισθητοῦ. Τὸ ὑπεραισθητὸ εἶναι ὁ ὑπέριστατος σκοπὸς τῆς μεταφυσικῆς. Ἡ ὑπερβατικὴ φιλοσοφία (ὡς ὑπερβατικὴ χαρακτηρίζεται ὁ Κάντ τὴ δική του φιλοσοφία) ἔχει ὡς σκοπὸ νὰ θεμελιώσῃ μὲ μεταφυσικὴ, ποὺ σκοπὸς της ἐξ ἄλλου, ὡς ὑπέριστατος σκοπὸς τοῦ καθαροῦ λόγου, εἶναι νὰ ξεπεράσῃ τὰ ὅρια τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου καὶ νὰ ὑψωθῆ στὸν κόσμον τοῦ ὑπεραισθητοῦ». Ἐπίσης στὴν εἰσαγωγὴ τῆς Λογικῆς του ὁ Κάντ γράφει «Ἡ μεταφυσικὴ εἶναι ἡ καθαρὰ ἀληθινὴ φιλοσοφία», καὶ στὰ Προλεγόμενα «Ἡ μεταφυσικὴ εἶναι τὸ ἀγαπημένο παιδί τοῦ πνεύματος». Ἐπίσης σὲ γράμμα του στὸ φίλο του φιλόσοφο Mendelssohn ὁ Κάντ γράφει «Ἡ μεταφυσικὴ εἶναι τὸ ἀληθινὸ καὶ τὸ αἰώνιο ἀγαθὸ τοῦ ἀνθρώπινου γένους».

Ὁ βαθύτερος συνεκὼς σκοπὸς τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίας, μὲ τὰ ἴδια τὰ λόγια τοῦ Κάντ, εἶναι καθαρὰ μεταφυσικὸς καὶ τὸ ἔργο του ἀποβλέπει «ἀπ' τὴ γνώση τοῦ αἰσθητοῦ μὲ τὸν καθαρὸ λόγον νὰ ὑψωθῆ στὴ γνώση τοῦ ὑπεραισθητοῦ». Ἀντικείμενο τῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ εἶναι μόνον ἡ μεταφυσικὴ θέση τοῦ ἀνθρώπου μὲς στὸ σύμπαν καὶ τὶς μεταφυσικὲς σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν κόσμον καὶ τὴν πρώτη ἀρχὴ τοῦ κόσμου. εἶχε ὡς ἀντικείμενο τὸ ἀριστούργημα τοῦ Κάντ, ποὺ ἔγραφε στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του καὶ δυστυχῶς γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα ἔμεινε ἀτέλειωτο, τὸ ἔργο του «Ὁ θεός, ὁ κόσμος καὶ ὁ ἄνθρωπος». Ἡ οὐσία τῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ εἶναι ἡ τάση καὶ ἡ ὁρμὴ πρὸς τὸν οὐρανὸ τοῦ ὑπερβατικοῦ καὶ τοῦ μεταφυσικοῦ.

Γιὰ νὰ συλλάβουμε τὸ βαθύτερο νόημα τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίας καὶ τὴ μεταφυσικὴ τῆς οὐσίας πρέπει νὰ ἰδοῦμε ὅλο τὸ ἔργο τοῦ Κάντ ὡς μιὰ ἀρχιτεκτονικὴ δημιουργία καὶ τὰ δύο μεγάλα μέρη της, τὴ θεωρητικὴ καὶ τὴν ἠθικὴ φιλοσοφία, ὡς δυὸ μέρη ἐνὸς ἐνιαίου ὄργανικοῦ συνόλου.

Σκοπὸς μας θὰ εἶναι νὰ δείξουμε τὴν ἐσωτερικὴ ἐνότητα καὶ τὴ μεταφυσικὴ οὐσία ὅλης τῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ. Μὲ τὸ σκοπὸ αὐτὸ θὰ ἐξετάσουμε μόνον σὲ γενικὲς γραμμὲς τὶς γενικὲς ἀρχὲς καὶ τὰ

γενικά συμπεράσματα τῆς θεωρητικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ.

Τὸ κύριο ἔργο τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ εἶναι ἡ κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου. Ἡ πρώτη αὐτῆ κριτικὴ τοῦ Κάντ, ὅπως ὁ ἴδιος τονίζει στὸ κεφάλαιο «Ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου», εἶναι μιὰ κριτικὴ εἰσαγωγὴ στὸ ὄλο φιλοσοφικὸ σύστημά του, τὸ σύστημα τοῦ καθαροῦ λόγου, ὅπως ὁ ἴδιος τὸ χαρακτηρίζει. Ἡ κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου, τονίζει ὁ ἴδιος ὁ Κάντ, δὲν εἶναι κριτικὴ βιβλίων ἢ φιλοσοφικῶν συστημάτων, οὔτε κριτικὴ τῶν ὄντων τοῦ κόσμου. Ἡ κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου εἶναι, κατὰ τὸν Κάντ, μόνο ἡ κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου, δηλαδή ἡ κριτικὴ τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος ποὺ γνωρίζει τὸν κόσμο καὶ κρίνει τὰ ὄντα τοῦ κόσμου a priori σύμφωνα μὲ τίς καθαρὲς καὶ ἀπόλυτες, καθολικὲς καὶ ἀναγκαῖες ἀρχὲς καὶ γνώσεις του τελείως καὶ ἀπολύτως ἀνεξάρτητα ἀπὸ τίς αἰσθήσεις καὶ τὸν αἰσθητὸ κόσμο, μ' ἓνα λόγο τὴν ἐμπειρία.

Ἡ κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου περιέχει τὴ γνωσιοθεωρία τοῦ Κάντ καὶ εἶναι ἡ κριτικὴ ἔρευνα τοῦ προβλήματος τῆς ἀνθρώπινης γνώσεως, ἡ κριτικὴ τῶν γνωστικῶν δυνάμεων καὶ ἰκανοτήτων τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ, ἡ κριτικὴ ἔρευνα τῶν πηγῶν καὶ τῶν ὁρίων τοῦ γνωστικοῦ μας, τοῦ κύρους καὶ τῆς ἀντικειμενικῆς ἀξίας τῶν γνώσεών μας. Μ' ἄλλους λόγους ἡ κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου ἐξετάζει κριτικά, ὡς ποὺ μπορεῖ νὰ φτάσῃ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα στὴ γνώση τοῦ κόσμου, τί μπορεῖ νὰ γνωρίσῃ ἀπὸ τὸ μυστήριο τῆς δημιουργίας καὶ τῆς ζωῆς μας καὶ ἂν ἔχῃ τὴ δύναμη νὰ θεμελιώσῃ μιὰ μὲ ἀπόλυτη κριτικὴ καὶ ἀποδεικτικὴ βεβαιότητα καὶ μὲ καθολικὸ καὶ παγκόσμιον κῦρος γνώση τοῦ κόσμου, δηλαδή ἂν ἔχῃ τὴ δύναμη νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἐπιστήμη τοῦ κόσμου ὡς ἀπόλυτη καὶ ὄχι σχετικὴ.

Ἀπὸ τὸ γενικὸ αὐτὸ χαρακτηρισμὸ τῆς κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου βλέπουμε, ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Κάντ θεμελιώνεται ἐπάνω στὸ νοολογισμὸ καὶ στὸν κριτικισμὸ.

Καὶ πρῶτα—πρῶτα σχετικὰ μὲ τὸ νοολογισμὸ. Ὁ Κάντ ὡς κέντρο τῆς φιλοσοφίας του ὑψώνει τὸν καθαρὸ λόγον. Ὁ καθαρὸς λόγος, στὸ νόημα τοῦ Κάντ, εἶναι τὸ ἀπόλυτο πνεῦμα, τὸ πνεῦμα ὡς καθαρὴ ἐσωτερικὴ πνευματικὴ αὐτενέργεια καὶ δημιουργικὴ δύναμη ποὺ ἐνεργεῖ ἐντε-

λῶς ἀνεξάρτητα ἀπὸ τίς αἰσθήσεις καὶ τὴν ἐμπειρία, μ' ἓνα λόγο ἀπὸ τὸν αἰσθητὸ κόσμο καὶ τὴ φύση. Τὸ πνεῦμα ὁ Κάντ δὲ βλέπει, ὅπως ὁ ἐμπειρισμὸς καὶ ὁ ὕλισμὸς, ὡς παθητικὸ ὄργανο, ποὺ ἀντικαθρεφτίζει μόνο τὸν αἰσθητὸ κόσμο καὶ εἶναι καθρέφτης τῶν αἰσθητικῶν μας εἰκόνων καὶ παραστάσεων ἀπ' τὴ φύση. Τὸ πνεῦμα, στὰ μάτια τοῦ Κάντ, εἶναι ἄπειρη δύναμη δημιουργίας, ποὺ ἐνεργεῖ ἀπολύτως ἀνεξάρτητα ἀπ' τὴ φύση. Κατὰ τὸν Κάντ ἡ φύση εἶναι ὄργανο τοῦ πνεύματος καὶ ὄχι τὸ πνεῦμα ὄργανο τῆς φύσεως. Τὸ πνεῦμα γιὰ τὸν Κάντ εἶναι ὁ παγκόσμιος νομοθέτης, ποὺ νομοθετεῖ τοὺς καθολικοὺς καὶ ἀναγκαίους, παγκόσμιους καὶ αἰώνιους νόμους τοῦ φυσικοῦ σύμπαντος καὶ τοὺς ἠθικοὺς νόμους τοῦ ἠθικοῦ σύμπαντος. Στὴ θεωρία αὐτῆ τοῦ πνεύματος φανερῶνεται ὅλη ἡ κοσμοϊστορικὴ ἐπανάσταση τοῦ Κάντ στὴ νεώτερη φιλοσοφία. Ὁ Κάντ εἶναι ὁ Κοπέρνικος τῆς φιλοσοφίας. Ἐνῶ ἡ προκαντιανὴ φιλοσοφία ἔβλεπε τὸν κόσμο κοσμοκεντρικά, ὁ Κάντ βλέπει τὸν κόσμο πνευματοκεντρικά. Κατὰ τὴν προκαντιανὴ φιλοσοφία τὸ πνεῦμα στρέφεται γύρω ἀπ' τὸν κόσμο καὶ ὄχι ὁ κόσμος γύρω ἀπ' τὸ πνεῦμα. Ἀντίθετα κατὰ τὴν Καντιανὴ φιλοσοφία ὁ κόσμος στρέφεται γύρω ἀπ' τὸ πνεῦμα καὶ ὄχι τὸ πνεῦμα γύρω ἀπ' τὸν κόσμο. Ὅπως ὁ Κοπέρνικος στὴν ἀστρονομία ἀνέτρεψε τὸ σύστημα τῆς κοσμολογικῆς θεωρίας τοῦ φυσικοῦ σύμπαντος ἔτσι καὶ ὁ Κάντ στὴ φιλοσοφία ἀνέτρεψε τὸ σύστημα τῆς φιλοσοφικῆς θεωρίας καὶ τῆς πνευματικῆς ἐποπτείας ὅλου τοῦ κόσμου, τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ σύμπαντος. Καὶ στὴν πνευματικὴ αὐτὴ ἐπανάσταση ἐθεμελίωσε ὁ Κάντ ὅλη τὴ φιλοσοφία του, γιατί κατὰ τὴ γενικὴ του φιλοσοφικὴ κοσμοθεωρία μόνο ἐὰν ὡς κέντρο τῆς πνευματικῆς ἐνοράσεως τοῦ κόσμου καὶ τῆς φιλοσοφίας ὑψωθῇ τὸ πνεῦμα, εἶναι δυνατὸ νὰ ὑπάρξῃ ἀπόλυτη γνώση τοῦ κόσμου καὶ νὰ θεμελιωθῇ ἡ ἐπιστήμη. Σκοπὸς συνεπῶς τῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ, σύμφωνα μὲ τὰ ἴδια τὰ λόγια τοῦ θεμελιωτῆ της, εἶναι ἡ θεμελίωση μιᾶς καθαρῆς καὶ a priori μὲ καθολικὸ καὶ παγκόσμιον κῦρος γνώσεως τοῦ κόσμου, μ' ἄλλους λόγους ἡ θεμελίωση τῆς ἐπιστήμης ὡς ἀπόλυτης ἐπιστήμης τοῦ κόσμου. Τὸ σκοπὸ καὶ τὸ νοολογικὸ χαρακτῆρα τῆς φιλοσοφίας του καὶ τὴν ὅλη φιλοσοφικὴ του ἐπανάσταση ὁ Κάντ τονίζει στὸν πρόλογο τῆς δεύτερης ἐκδόσεως τῆς κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου.

Ἐπίσης ὁ Κάντ θεμελιώνει τὴ φιλοσοφία ἐπάνω στὸν κριτικισμό. Στὸν αὐτὸ πρόλογο ὁ Κάντ ἀναπτύσσει τοὺς λόγους ποὺ ἐπιβάλλουν τὴ θεμελίωση τῆς φιλοσοφίας στὸν κριτικισμό. Καὶ οἱ λόγοι αὐτοὶ εἶναι οἱ ἴδιοι λόγοι, ποὺ ἐπιβάλλουν τὴν πνευματικὴ ἐπανάσταση ποὺ ἀναπτύξαμε ἤδη, δηλαδή οἱ λόγοι νὰ θεμελιωθῇ ἡ ἐπιστήμη τοῦ κόσμου μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα καὶ πανανθρώπινο κι' αἰώνιο κῦρος. Σκοπὸς τοῦ πνεύματος καὶ τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἀπόλυτη πνευματικὴ λύτρωση τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκεῖνο ποὺ λυτρώνει, κατὰ τὸν Κάντ, τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία στὴν ἔρευνα τῶν μεγάλων προβλημάτων τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἀπόλυτη πνευματικὴ βεβαιότητα, δηλαδή ἡ ἀπόλυτη ἐπιστημονικὴ γνώση καὶ ἀλήθεια. Τὴν ἀπόλυτη ὅμως γνώση καὶ βεβαιότητα, κατὰ τὸν Κάντ, δίνει στὸν ἀνθρώπο μόνο ὁ κριτικὸς νοῦς. Πρὶν ἀπὸ τὸν Κάντ ἡ φιλοσοφία ἦταν δογματικὴ καὶ ὄχι κριτικὴ. Ἀλλ' ἡ δογματικὴ φιλοσοφία, κατὰ τὸν Κάντ, δὲν μπορεῖ νὰ λυτρώσῃ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα ἀπὸ τὴν ἀμφιβολίαν ποὺ ἔχει στὰ μεγάλα προβλήματα τῆς ζωῆς καὶ τὸ ἀφήνει μέσα σὲ χάος ὁποριῶν καὶ ἀγωνίας· ἡ ἀμφιβολία ἐξ ἄλλου ὁδηγεῖ τὸ πνεῦμα στὸ σκεπτικισμό καὶ ὁ σκεπτικισμὸς στὸν ὕλισμό, στὸν ἀθεϊσμό, στὴν ἀπιστία καὶ στὴν ἀθηρησκεία. Συνεπῶς ἡ ῥιζικὴ αἰτία τοῦ κακοῦ τοῦ σκεπτικισμοῦ καὶ τοῦ ὕλισμοῦ, κατὰ τὸν Κάντ, εἶναι ὁ δογματισμὸς στὴ φιλοσοφικὴ σκέψη τοῦ κόσμου. Ἄν θέλουμε, λέει ὁ Κάντ, νὰ λυτρωθῇ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα ἀπὸ τὴν ἀμφιβολία καὶ τὸ σκεπτικισμό καὶ τὴν καταστρεπτικώτατες στὴ ζωὴ τοῦ κόσμου ὕλιστικὲς καὶ ἀθεϊστικὲς συνέπειές του, ἕνας μόνο ὑπάρχει τρόπος, ἡ κριτικὴ μέθοδος στὴ φιλοσοφικὴ ἔρευνα τῶν πνευματικῶν προβλημάτων τοῦ κόσμου καὶ ὁ δρόμος τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας. Καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ Κάντ ἐμφανίζεται ἀπὸ τὸ θεμελιωτὴ της στὸ βαθύτερο σκοπὸ της ὡς λύτρωση μὲ τὸν κριτικισμό ἀπὸ τὸ σκεπτικισμό, τὸν ὕλισμό, τὸν ἀθεϊσμό, τὴν ἀπιστία, τὴν ἀθηρησκεία καὶ τὸ μοιρολατριισμό, καὶ ὡς θεμελίωση τῆς μεταφυσικῆς, τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς ἐπάνω σὲ ἀσάλευτα ἐπιστημονικὰ καὶ κριτικὰ βάρη.

Θὰ περιοριστοῦμε ἐξ ἀνάγκης σὲ μιὰ γενικώτατη ἐπισκόπηση τῆς κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου.

Ἡ κεντρικὴ θεωρία καὶ τὸ γενικὸ συμπέρασμα ὅλης τῆς κριτικῆς

τοῦ καθαροῦ λόγου εἶναι ἡ θεωρία τοῦ ὑπερβατικοῦ ἢ κριτικοῦ γνωσιοθεωρητικοῦ ἰδεαλισμοῦ, κατὰ τὴν ἴδια τὴν ὀρολογία τοῦ Κάντ. Ἐπάνω στὸν γνωσιολογικὸ κριτικὸ ἰδεαλισμὸ τοῦ Κάντ θεμελιώνει τὸν ἀπόλυτο ἰδεαλισμὸ τῆς μεταφυσικῆς του καὶ τῆς ἠθικῆς του. Ἡ θέση αὐτὴ τοῦ κριτικοῦ ἰδεαλισμοῦ στὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ μᾶς ἐπιβάλλει νὰ ἐξετάσουμε κάπως πλατύτερα καὶ μὲ ὅλη τὴ δυνατὴ συντομία τὴ θεωρία αὐτή. Ἡ θεωρία τοῦ κριτικοῦ ἰδεαλισμοῦ διακρίνει ἀπὸ γνωσιοθεωρητικὴ ἄποψη δυὸ κόσμους, τὸν αἰσθητὸ καὶ τὸν ὑπεραισθητὸ ἢ νοητὸ κόσμο, τὸ φυσικὸ κόσμο τῶν αἰσθητῶν ὄντων ἢ φαινομένων καὶ τὸ μεταφυσικὸ κόσμο τῶν ὑπεραισθητῶν ἢ ὑπερβατικῶν ὄντων ἢ νοητῶν οὐσιῶν. Κατὰ τὴ θεωρία αὐτὴ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα, ὅταν στὴν προσπάθειά του νὰ γνωρίσῃ τὸν κόσμο ἐφαρμόζεται σ' αὐτὸ ὀλίγελα *practi* καὶ γνωρίζῃ τὸν κόσμο ἀπολύτως ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν αἰσθήσεις καὶ τὴν ἐμπειρία, γνωρίζῃ τὸν κόσμο μόνο ὡς αἰσθητὸ κόσμο φυσικῶν φαινομένων. Ὁ ὑπεραισθητὸς κόσμος τῶν καθαρῶν ὄντων ἢ νοουμένων εἶναι ὑπερβατικὸς καὶ ἀσύλληπτος γιὰ τὸ θεωρητικὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα. Τὰ ἀντικείμενα τοῦ φυσικοῦ καὶ ὄρατοῦ κόσμου ποὺ μᾶς περιβάλλει, κατὰ τὸν Κάντ, γνωρίζουμε ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας ὄχι ὅπως εἶναι αὐτὰ καθ'αυτὰ, στὸ βάθος τους καὶ στὴν ἀληθινὴ τους οὐσία, ἀλλὰ μόνο ὡς φαινόμενα, δηλαδή ὅπως μᾶς φαίνονται καὶ τὰ αἰστανόμαστε καὶ παθανόμαστε ἀπ' αὐτὰ. Ἡ οὐσία τῶν κοσμικῶν ὄντων, κατὰ τὸν Κάντ, εἶναι ἀδύνατο νὰ γνωρισθῇ καὶ νὰ συλληφθῇ ἀπὸ τὸν καθαρὸ θεωρητικὸ λόγο. Ἡ θεωρία αὐτὴ τοῦ γνωσιοθεωρητικοῦ ὑπερβατικοῦ ἰδεαλισμοῦ βγαίνει, κατὰ τὸν Κάντ, ἀπὸ τὴν κριτικὴ ἀνάλυση κι' ἔρευνα τῆς ἀνθρώπινης γνώσεως. Ἡ κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου εἶναι ἡ πιὸ βαθειὰ καὶ πιὸ ἀποκαλυπτικὴ κριτικὴ ἀνάλυση, ποὺ εἶδε ὁ κόσμος, ὅλης τῆς πνευματικῆς λειτουργίας τοῦ ἀνθρώπου.

Κατὰ τὰ γενικὰ πορίσματα τῆς κριτικῆς αὐτῆς ἔρευνας τοῦ Κάντ οἱ γνωστικὲς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος εἶναι τρεῖς, ἡ αἰσθητικότητα, ἡ διάνοια καὶ ὁ λόγος ἢ λογισμὸς. Μὲ τὴν αἰσθητικότητα αἰστανόμαστε τὸν κόσμο, μὲ τὴν διάνοια σκεπτόμαστε τὸν κόσμο, μὲ τὸν λογισμὸ συστηματοποιοῦμε τὴν σκέψιν μας καὶ ὀργανώνουμε τὴν κοσμι-

κές γνώσεις μας. Ἡ αἰσθητικότητα μᾶς δίνει τὶς αἰσθητικὲς ἐντυπώσεις ἢ ἐνοράσεις μας ἀπὸ τὸν αἰσθητὸ κόσμο, ἢ διάνοια μᾶς δίνει τὶς ἐννοίες ἢ διανοητικὲς γνώσεις τῶν ἀντικειμένων τοῦ κόσμου καὶ τὸ λογικὸ τὶς ἰδέες ἢ λογικὲς συνθέσεις τῶν διανοητικῶν γνώσεων.

Στὸ μεγάλο γνωσιοθεωρητικὸ πρόβλημα, ποὺ ἀπασχολεῖ τὴ φιλοσοφικὴ σκέψη τοῦ κόσμου ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ ποὺ φανερώθηκε τὸ φιλοσοφικὸ πνεῦμα στὸν κόσμο, τὸ πρόβλημα τῶν πηγῶν τῆς ἀνθρώπινης γνώσεως, πρὶν ἀπ' τὸν Κάντ εἶχαν ἀναπτυχθῆ δυὸ συστήματα, ὁ νοολογισμὸς τοῦ Παρμενίδη, Ἀναξαγόρα, Δημοκρίτου, Σωκράτη, Πλάτωνος, Descartes, Leibniz, καὶ ὁ ἐμπειρισμὸς τῶν ἀρχαίων σοφιστῶν καὶ στὰ νεώτερα χρόνια ὅλης τῆς Ἀγγλικῆς φιλοσοφίας. Κατὰ τὸ νοολογισμὸ πηγὴ τῆς γνώσεως εἶναι μόνον τὸ πνεῦμα τελείως ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὴν ἐμπειρία. Κατὰ τὸν ἐμπειρισμὸ πηγὴ τῆς γνώσεως εἶναι ἡ ἐμπειρία, δηλαδὴ οἱ αἰσθήσεις. Ὁ νοολογισμὸς ὀδηγεῖ στὸν ἰδεαλισμὸ, ὁ ἐμπειρισμὸς στὸν ὕλισμό. Ὁ κριτικισμὸς τοῦ Κάντ χαράσσει ἓνα καινούριον δρόμο. Κατὰ τὸν Κάντ ἡ ἀνθρώπινη γνώση δὲν εἶναι ἀπλή, ἀλλὰ σύνθετη ἀπὸ δυὸ στοιχεῖα, τὴν ὕλη καὶ τὴ μορφὴ μὲ τὴν ὀρολογία του. Μορφὴ, στὸ νόημα τοῦ Κάντ, εἶναι τὸ καθαρὸ a priori πνευματικὸ στοιχεῖο, ποὺ εἶναι τελείως ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις καὶ τὴν ἐμπειρία. Ὑλὴ εἶναι τὸ καθαρὸ a posteriori αἰσθητικὸ καὶ ἐμπειρικὸ στοιχεῖο. Συνεπῶς κατὰ τὸν κριτικισμὸ τοῦ Κάντ ἡ ἀνθρώπινη γνώση δὲν ἔχει μιὰ πηγὴ, τὸ πνεῦμα ἢ τὸν αἰσθητὸ κόσμο, ἀλλὰ δύο πηγές, καὶ τὸν αἰσθητὸ κόσμο καὶ τὸ πνεῦμα. Τὸ πνεῦμα, κατὰ τὸν Κάντ, δὲν εἶναι παθητικὸ ὄργανο, ὅπως δέχεται ὁ ἐμπειρισμὸς, ἀλλὰ καθαρὴ αὐτενέργεια καὶ δημιουργικὴ δύναμη, ἡ ὁποία ὅμως ἐφαρμόζεται μόνον μέσα στὸν αἰσθητὸ κόσμον ἢ ἀκριβέστερα μόνον στὰ γνωστικά μας στοιχεῖα ποὺ μᾶς δίνει ὁ αἰσθητὸς κόσμος.

Στὴν κριτικὴ ἔρευνά του τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ ὁ Κάντ ἀναλύει καὶ τὶς τρεῖς γνωστικὲς μας δυνάμεις καὶ πρῶτα - πρῶτα τὴν αἰσθητικότητα. Ἡ αἰσθητικότητα εἶναι ἡ πηγὴ τῆς καθαρῆς a priori αἰσθητικῆς γνώσεως τοῦ κόσμου. Ἡ αἰσθητικὴ γνώση μας εἶναι σύνθετη ἀπὸ δύο στοιχεῖα, ἀπὸ τὴν αἰσθητικὴ ὕλη, δηλαδὴ τὶς πρῶτες ἀμεσες αἰσθητικὲς μας ἐντυπώσεις ἢ παραστάσεις ἀπὸ τὸν αἰσθητὸ κόσμον ἢ τὰ

αἰσθήματα, καὶ ἀπὸ τὴν αἰσθητικὴ μορφή, δηλαδὴ τὰ καθαρὰ πνευματικὰ στοιχεῖα τῆς αἰσθητικῆς γνώσεως, τὶς καθαρὲς ἐνοράσεις τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Ὁ χώρος καὶ ὁ χρόνος, κατὰ τὸν Κάντ, δὲν ἔχουν ἀντικειμενικὴ ὕπαρξη, ἀλλ' εἶναι μόνον πνευματικὲς συνθετικὲς μορφές τῶν αἰσθητικῶν μας ἐντυπώσεων καὶ ἐνοράσεων ἀπὸ τὸν κόσμον, ποὺ ὑπάγουν τὰ πολλὰ καὶ διάφορα αἰσθήματά μας στὴν ἐνότητα τῆς γνωστικῆς συνείδησής μας.

Τὰ ὄρια τῶρα τῆς αἰσθητικότητας εἶναι τὰ ὄρια τῶν πρώτων αἰσθητικῶν μας ἐντυπώσεων, τὰ ὄρια τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, γιατί τὰ καθαρὰ πνευματικὰ στοιχεῖα τῆς αἰσθητικότητας, δηλαδὴ ὁ χώρος καὶ ὁ χρόνος, ἐφαρμόζονται μόνον στὰ αἰσθητικὰ καὶ ἐμπειρικὰ γνωστικά μας στοιχεῖα ποὺ μᾶς δίνει ὁ αἰσθητὸς κόσμος. Συνεπῶς μὲ τὴν αἰσθητικότητα γνωρίζουμε τὸν κόσμον μέσα στὸ χωρὸ καὶ τὸ χρόνο μόνον ὡς αἰσθητὸ κόσμον ἢ κόσμον φαινομένων.

Ἀλλὰ καὶ ἡ διάνοια μᾶς γνωρίζει τὸν κόσμον, κατὰ τὸν Κάντ, ἐπίσης ὡς αἰσθητὸ κόσμον φαινομένων. Καὶ ἡ διάνοια εἶναι σύνθεση ὕλης καὶ μορφῆς. Ὑλὴ τῆς διάνοιας εἶναι οἱ αἰσθητικὲς ἐνοράσεις ἢ αἰσθητικὲς γνώσεις τῶν ἀντικειμένων τοῦ κόσμου, ποὺ μᾶς δίνει ἡ αἰσθητικότητα. Μορφὴ τῆς διάνοιας εἶναι οἱ καθαρὲς a priori ἐννοίες τῆς διάνοιας ἢ κατηγορίες. Ἀπ' τὴ σύνθεση αὐτῆ τῶν αἰσθητικῶν ἐνοράσεων καὶ τῶν καθαρῶν ἐνοιῶν βγαίνει ἡ τελεία γνώση, ἡ διανοητικὴ μας γνώση τοῦ κόσμου. Γιὰ νὰ διανοηθοῦμε ἢ σκεφτοῦμε τὸν κόσμον, κατὰ τὸν Κάντ, εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητα καὶ τὰ δύο στοιχεῖα, καὶ οἱ αἰσθητικὲς ἐνοράσεις καὶ οἱ καθαρὲς ἐννοίες, καὶ δίχως καὶ τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα εἶναι ὅπως διόλου ἀδύνατο νὰ συλλάβουμε καὶ γνωρίσουμε τὸν κόσμον. Τὴ βαθύτατη αὐτὴ καὶ σημαντικώτατη γνωσιολογικὴ του θεωρία ὁ Κάντ ἐκφράζει στὴν κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου (Ἐπερβατικὴ Λογικὴ) μὲ τὰ λόγια αὐτά: «Δίχως τὴν αἰσθητικὴν δὲ μᾶς δίνεται κανένα ἀντικείμενον καὶ δίχως τὴν διάνοιαν δὲν μπορούμε νὰ σκεφτοῦμε τὸν κόσμον. Σκέψαις δίχως περιεχόμενον (ἐνοράσεις) εἶναι ἄδεις, ἐνοράσεις δίχως ἐννοίας εἶναι τυφλές. Ἡ διάνοια δὲν μπορεῖ νὰ αἰστανθῆ τὸν κόσμον καὶ οἱ αἰσθήσεις δὲν μποροῦν νὰ σκεφτοῦν τίποτα».

Ἡ διάνοια εἶναι καθαρὴ συνθετικὴ δύναμη τῶν αἰσθητικῶν ἐνο-

ράσεων και τῶν καθαρῶν ἐννοιῶν. Ἡ σύνθεση ὅμως αὐτὴ γίνεται μόνο σύμφωνα με τις καθαρὲς καθολικὲς και ἀναγκαῖες ἀρχὲς τῆς διάνοιας ἢ φυσικοὺς νόμους. Οἱ φυσικοὶ νόμοι, κατὰ τὸν Κάντ, δὲν εἶναι ἐμπειρικοί, ἀλλ' ὑπερβατικοὶ και καθαρὰ πνευματικοί. Τοὺς νόμους στὸν κόσμον, κατὰ τὸν Κάντ, δίνει τὸ πνεῦμα και ὄχι ἡ φύση. Αὐτὴ εἶναι ἡ μεγάλη φιλοσοφικὴ ἐπανάσταση τοῦ Κάντ, γιὰ τὴν ὁποία μιλήσαμε ἤδη. Τὰ ὅρια τώρα τῆς διανοητικῆς γνώσεως τοῦ κόσμου εἶναι τὰ ὅρια τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, γιατί τὰ καθαρὰ πνευματικὰ στοιχεῖα τῆς διανοητικῆς γνώσεως, δηλαδή οἱ καθαρὲς ἔννοιες και οἱ καθαρὲς a priori ἀρχὲς τῆς διάνοιας, ἐφαρμόζονται μόνο στὶς αἰσθητικὲς μας ἐντυπώσεις ἢ ἐνοράσεις πὸν μᾶς δίνει ὁ αἰσθητὸς κόσμος. Ἡ διάνοια, κατὰ τὸν Κάντ, δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ ἡ διανοητικὴ ἐπεξεργασία τῶν αἰσθητικῶν ἐνοράσεων, συνεπῶς τὰ ὅριά της εἶναι τὰ ὅρια τῶν ἐνοράσεων αὐτῶν, δηλαδή τὰ ὅρια τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου τῶν φαινομένων.

Ἡ τρίτη γνωστικὴ μας δύναμη, ὁ λόγος, εἶναι δύναμη καθαρὰ συλλογιστικὴ. Ὁ λόγος σύμφωνα με τοὺς νόμους τῆς λογικῆς ἀπ' ὠρισμένες γνωστὲς ἀρχὲς ὑψώνεται σὲ ἄλλες καθολικώτερες και ὑψηλότερες ἀρχὲς. Ὁ λογισμὸς συνθέτει τις διανοητικὲς μας γνώσεις και ὑπάγει τὸ μερικὸ και σχετικὸ στὸ καθολικὸ και τὸ ἀπόλυτο. Ὁ λόγος εἶναι ἡ πηγὴ τῶν λογικῶν συνθέσεων τῶν διανοητικῶν μας γνώσεων, ἡ πηγὴ τῶν ιδεῶν. Εἶναι ἀνάγκη ὅμως νὰ παρατηρηθῆ, ὅτι οἱ ιδέες τοῦ λόγου εἶναι μόνο καθαρὴ μορφή τοῦ πνεύματος και ὄχι σύνθεση ὕλης και μορφῆς, ἀπλὲς ἀναλυτικὲς κρίσεις και ὄχι συνθετικὲς κρίσεις a priori. Στὶς ιδέες τοῦ λόγου δὲν ἀνταποκρίνονται ἄμεσα ἀντικείμενα, εἴτε τοῦ αἰσθητοῦ, εἴτε τοῦ ὑπεραισθητοῦ κόσμου. Συνεπῶς οἱ ιδέες δὲν εἶναι οὔτε γνώσεις τοῦ αἰσθητοῦ, οὔτε γνώσεις τοῦ ὑπεραισθητοῦ, ἀλλ' εἶναι μόνο λογικὲς συνθέσεις τῶν διανοητικῶν μας γνώσεων τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Οἱ ιδέες μας ἀπλῶς συστηματοποιοῦν τις γνώσεις μας και θέτουν τὴν τάξη και τὴν ἁρμονία στὸ γνωστικὸ μας κόσμον και σ' ὄλο τὸν κόσμον, συνεπῶς δὲν εἶναι οὐσιαστικὲς και ὑπερβατικὲς ἀρχὲς τῶν ἔντων ὡς καθ'αυτὸ ὄντων τοῦ ὑπεραισθητοῦ κόσμου, ἀλλ' εἶναι μόνο κανονιστικὲς ἀρχὲς τοῦ πνεύματος στὴν ἐφαρμογὴ του μέσα στὸν κόσμον τοῦ αἰσθητοῦ, δη-

λαδή νομοθετικὲς ἀρχὲς στὴ ζωὴ τοῦ κόσμου. Μ' αὐτὸ τὸ νόημα ὁ λόγος δὲν εἶναι γνωστικὸ ὄργανο τοῦ ὑπεραισθητοῦ κόσμου, ὅπως δεχόταν ἡ προκαντιανὴ δογματικὴ φιλοσοφία, ἀλλ' ἓνας παγκόσμιος νομοθέτης πὸν νομοθετεῖ τοὺς παγκόσμιους κι' αἰώνιους νόμους τῆς ζωῆς ὄλου τοῦ κόσμου. Συνεπῶς ὁ λόγος δὲ γνωρίζει τὰ ὄντα ὡς ὄντως ὄντα, ἀλλὰ μόνο ὀργανώνει πνευματικὰ τὴ ζωὴ μας.

Γενικὸ λοιπὸν συμπέρασμα τῆς κριτικῆς ἐρευνας και τῶν τριῶν γνωστικῶν μας δυνάμεων εἶναι, ὅτι τὰ ὅρια τῆς θεωρητικῆς μας γνώσεως ἐκτείνονται μόνο μέσα στὸν αἰσθητὸ κόσμον και ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας γνωρίζουμε τὰ ἀντικείμενα τοῦ κόσμου μόνο ὡς φαινόμενα και ὄχι ὡς καθ'αυτὸ ὄντα.

Σχετικὰ ὅμως με τὸ γενικὸ αὐτὸ συμπέρασμα τῆς κριτικῆς τοῦ καθαρῶν λόγου εἶναι ἀνάγκη νὰ ξεκαθαρισθῆ, ὅτι ὁ κριτικὸς ἰδεαλισμὸς τοῦ Κάντ δὲν ἀρνιέται τὴν ἀντικειμενικὴ ὑπαρξὴ τοῦ κόσμου. Κατὰ τὸν Κάντ τὸ «φαινόμενο» στὴ φιλοσοφία του δὲν εἶναι «φαινομενικότητα», κᾶτι σὰν ὄνειρο, φαντασία και illusion, κᾶτι σὰν τὴν Ἰνδικὴ Maya. Τὸ «φαινόμενο», κατὰ τὸν Κάντ, εἶναι ἀπολύτως πραγματικὸ και ὁ φυσικὸς κόσμος τῶν φαινομένων ὑπάρχει με ἀπόλυτη ἀντικειμενικότητα, τὸ θεωρητικὸ ὅμως πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸν γνωρίζει μόνο ὡς αἰσθητὸ κόσμον φαινομένων. Ἐπίσης κατὰ τὸν Κάντ, ὑπάρχει ἀπόλυτα και ἀντικειμενικὰ ὁ ὑπεραισθητὸς ἢ νοητὸς κόσμος, γιατί ἂν δὲν ὑπῆρχε ὁ κόσμος αὐτὸς τῶν νοουμένων δὲ θὰ ὑπῆρχε οὔτε ὁ αἰσθητὸς κόσμος τῶν φαινομένων. Τὰ φαινόμενα εἶναι οἱ αἰσθητὲς μορφὲς και τὰ αἰσθητὰ σύμβολα τῶν νοουμένων. Και τὰ σύμβολα αὐτὰ δίνουν στὴ γνωστικὴ συνείδησή μας μόνο τὰ νοούμενα με τὸ πέρασμά τους ἀπ' αὐτὴ. Δίχως τὸ νοούμενο δὲν ὑπάρχει και τὸ φαινόμενο.

Συνεπῶς ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ με τὴν κεντρικὴ θεωρία της τοῦ κριτικοῦ ἰδεαλισμοῦ στὸ αἰώνιο πρόβλημα τῆς ὑπάρξεως ἑνὸς ἄλλου ὑπεραισθητοῦ κόσμου ἀπαντᾷ καταφατικά, νὰ ὑπάρχει ἓνας ἄλλος κόσμος ὑπεραισθητῶν και νοητῶν οὐσιῶν. Ὁ καθαρὸς θεωρητικὸς λόγος μᾶς βεβαιώνει, ὄχι δογματικά, ἀλλὰ κριτικὰ και με ἀπόλυτη ἐπιστημονικὴ βεβαιότητα, ὅτι ὑπάρχει στὴν πραγματικότητα ὁ ὑπεραισθητὸς κόσμος, γιατί δίχως τὸν ὑπεραισθητὸ κόσμον δὲν ὑπάρ-

χει οὔτε ὁ αἰσθητὸς κόσμος. Ὁ ὑπεραισθητὸς κόσμος εἶναι ἡ ὑπερβατική βία, ἀρχὴ καὶ αἰτία τοῦ αἰσθητοῦ φυσικοῦ κόσμου.

Ὁ καθαρὸς θεωρητικὸς λόγος βεβαιώνει ἀπόλυτα καὶ κριτικά, ὅτι ὑπάρχει ὁ ὑπεραισθητὸς κόσμος, ἐκεῖνο ὅμως ποῦ δὲν μπορεῖ νὰ βεβαιώσει ὁ θεωρητικὸς λόγος εἶναι τὸ πῶς ὑπάρχει ὁ ὑπεραισθητὸς κόσμος. Ὁ θεωρητικὸς λοιπὸν λόγος στὴν προσπάθειά του νὰ γνωρίσῃ τὸν κόσμο βεβαιώνει τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ὑπεραισθητοῦ κόσμου, ἀδυνατεῖ ὅμως νὰ γνωρίσῃ θετικὰ καὶ νὰ προσδιορίσῃ τὴν οὐσίαν τοῦ ὑπεραισθητοῦ κόσμου.

Ἄλλ' ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ δὲ σταματᾷ ὡς ἐδῶ, προχωρεῖ ἀκόμα περισσότερο καὶ μᾶς δίνει μιὰ ἀρνητικὴ ἔννοια τοῦ ὑπεραισθητοῦ κόσμου. Ὁ θεωρητικὸς λόγος δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς δώσῃ μιὰ θετικὴ ἔννοια τοῦ ὑπεραισθητοῦ κόσμου, γιατί δὲν ἔχει πνευματικὰς ἐνοράσεις τοῦ νοητοῦ κόσμου, ἔχει ὅμως τὴ δύναμιν νὰ μᾶς δώσῃ μιὰ ἀρνητικὴ ἔννοια τῆς οὐσίας τοῦ ὑπεραισθητοῦ. Ὁ θεωρητικὸς λόγος δὲν μπορεῖ νὰ βεβαιώσῃ θετικὰ πῶς εἶναι ὁ ὑπεραισθητὸς κόσμος, ἔχει ὅμως τὴ δύναμιν νὰ βεβαιώσῃ, ὅτι ὁ ὑπεραισθητὸς κόσμος δὲν εἶναι αἰσθητὸς κόσμος καὶ συνεπῶς εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸ φυσικὸ αἰσθητὸ κόσμο καὶ συνεπῶς ἀνεξάρτητος ἀπ' αὐτό. Καὶ ἐπειδὴ μέσα στὸ φυσικὸ κόσμο εἶναι ἀπόλυτο τὸ κράτος τῆς φυσικῆς ἀνάγκης, ὁ ὑπεραισθητὸς μεταφυσικὸς κόσμος εἶναι ὁ κόσμος τῆς ἐλευθερίας σὲ ἀρνητικὴ ἔννοια, ὡς ἀνεξαρτησίας ἀπὸ τὴ φυσικὴ ἀναγκαιότητα. Ὁ θεωρητικὸς λόγος δὲ μᾶς δίνει μιὰ θετικὴ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας, γιατί ἡ ἐλευθερία εἶναι ὑπερβατικὴ οὐσία τοῦ ὑπεραισθητοῦ κόσμου καὶ συνεπῶς ὁ θεωρητικὸς λόγος δὲν μπορεῖ νὰ γνωρίσῃ θετικὰ τὴν ἐλευθερία, γιατί δὲν ἔχει πνευματικὰς ἐνοράσεις τοῦ ὑπεραισθητοῦ κόσμου. Ἡ γνώση τοῦ νοητοῦ κόσμου προϋποθέτει πνευματικὰς ἐνοράσεις τοῦ κόσμου αὐτοῦ τῶν πνευματικῶν ἢ νοητῶν οὐσιῶν, τὸ ἀνθρώπινο ὅμως πνεῦμα ἔχει μόνον αἰσθητικὰς ἐνοράσεις τοῦ αἰσθητοῦ φυσικοῦ κόσμου. Πνευματικὰς ἐνοράσεις τοῦ νοητοῦ κόσμου, κατὰ τὸν Κάντ, ἔχει μόνον ὁ ἀπόλυτος καὶ ἀρχέτυπος νοῦς, ὁ θεός.

Ἡ θεωρητικὴ συνεπῶς φιλοσοφία τοῦ Κάντ ξανοίγει τὸ δρόμον πρὸς τὴ λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς πνευματικότητας τοῦ κόσμου. Ἡ ἀρνητικὴ λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς ἐλευθε-

ρίας, ὡς ἀνεξαρτησίας ἀπὸ τὴ φυσικὴ ἀναγκαιότητα, ξανοίγει τὸ δρόμον σὲ μιὰ δυνατὴ ὀριστικὴ λύσιν τοῦ προβλήματος αὐτοῦ καὶ προπαρασκευάζει κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὸ ἔργο τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας καὶ θεολογίας τοῦ Κάντ.

Στὰ προβλήματα τοῦ θεοῦ, τῆς ἀθανασίας καὶ τῆς ἐλευθερίας, στὸ θετικὸν νόημα, ὁ θεωρητικὸς λόγος, κατὰ τὸν Κάντ, δὲν μπορεῖ νὰ δώσῃ καμμιά θετικὴ ἀπάντησιν. Ὁ θεωρητικὸς λόγος δὲν ἔχει τὴ γνωστικὴ δύναμιν, οὔτε νὰ βεβαιώσῃ, ἀλλ' οὔτε καὶ νὰ ἀρνηθῇ, τὴν ὑπαρξὴν τοῦ θεοῦ, τῆς ἀθανασίας καὶ τῆς ὑπερβατικῆς ἐλευθερίας.

Ἡ κριτικὴ αὐτὴ τοῦ Κάντ τοῦ θεωρητικοῦ λόγου δὲν ικανοποιεῖ βέβαια ἀπόλυτα τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα, ἔχει ὅμως τὸ καλὸ ὅτι συντρίβει τὸν ὕλισμόν. Κατὰ τὴν κριτικὴν αὐτὴν τοῦ Κάντ ὁ ὕλισμός δὲν μπορεῖ νὰ σταθῇ ὡς κοσμοθεωρία, ὡς ἀρνήσιν τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀθανασίας καὶ τοῦ θεοῦ, γιατί ὁ θεωρητικὸς λόγος δὲν μπορεῖ, οὔτε νὰ βεβαιώσῃ, ἀλλ' οὔτε καὶ νὰ ἀρνηθῇ τὴν ἀθανασία, τὸ θεὸν καὶ τὴν ἐλευθερία. Ἡ ἐλευθερία, ἡ ἀθανασία καὶ ὁ θεὸς εἶναι οὐσίαι τοῦ νοητοῦ κόσμου, τίς ὁποῖες δὲν μπορεῖ νὰ γνωρίσῃ θετικὰ καὶ ἐνορατικὰ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα· τίς οὐσίαι αὐτὲς ἐνορᾷ καὶ γνωρίζει μόνον ὁ θεός. Μὲ τὴν κριτικὴν τοῦ λοιποῦ ὁ Κάντ συντρίβει καὶ τὸ θετικὸν καὶ τὸν ἀρνητικὸν δογματισμόν, καὶ τὸ δογματικὸν ἰδεαλισμόν καὶ τὸ δογματικὸν ὕλισμόν.

Ἄλλ' ἐκεῖνο ποῦ ὁ Κάντ μᾶς ὀρνιέται μὲ τὸ θεωρητικὸν λόγον, — καὶ αὐτὸ εἶναι ἡ θετικὴ ἔννοια τῆς οὐσίας τοῦ ὑπεραισθητοῦ κόσμου, — μᾶς τὸ δίνει μὲ τὸν πῶς θαυμαστὸν καὶ φωτεινὸν τρόπον μὲ τὸν ἠθικὸν λόγον.

Ὁ δεῦτερος κόσμος τῆς φιλοσοφικῆς δημιουργίας τοῦ Κάντ εἶναι ὁ κόσμος τῆς ἠθικῆς τοῦ φιλοσοφίας. Ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ, θέτει καὶ ἐρευνᾷ κριτικὰ τὸ ἠθικὸν πρόβλημα τοῦ κόσμου. Στὸ πῶς ὅμως τοῦ καθαρῶν ἠθικῶν λόγων τὸ πνεῦμα τοῦ Κάντ ὑψώνεται στοὺς κόσμους τῆς μεταφυσικῆς ὡς ὑπερβατικῆς φιλοσοφίας, στὸ ἀπόλυτον νόημα, ὡς ἀναγκαίαν γνώσεως τοῦ ὑπεραισθητοῦ, καὶ λύει τὸ αἰώνιον μεταφυσικὸν πρόβλημα τοῦ κόσμου σύμφωνα μὲ τοὺς αἰώνιους παλμοὺς τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Τὸ ἠθικὸν πρόβλημα τῆς ζωῆς ὁ Κάντ ἐρευνᾷ σὲ τελείαν καὶ ἀπόλυτην ἐνότητα μὲ τὸ μεταφυσικὸν πρόβλημα

τοῦ κόσμου στὶς Ἀρχές τῆς Μεταφυσικῆς τῶν Ἠθῶν καὶ στὴν Κριτική τοῦ πραχτικοῦ λόγου.

Οἱ Α. Μ. Η. εἶναι ἡ κριτικὴ ἔρευνα τοῦ ἠθικοῦ προβλήματος καὶ ἡ κριτικὴ θεμελίωση τῆς ἠθικῆς. Στὸ ἔργο αὐτὸ καὶ στὰ δύο πρῶτα μέρη του ὁ Κάντ ἐρευνᾷ τὸ ἠθικὸ πρόβλημα μὲ τὴν ἀναλυτικὴ μέθοδο. Μὲ τὴν ἀνάλυση τῶν κοινῶν ἠθικῶν ἐννοιῶν ὁ Κάντ ὑψώνεται στὴν ὑπέρτατη ἀρχὴ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, στὴν ἐλευθερία. Καὶ πρῶτα-πρῶτα ὁ Κάντ ἀναλύει τὴν ἀγαθὴ θέληση. Οἱ Α. Μ. Η. ἀρχίζουν μὲ τὰ περίφημα λόγια «*Ἄπ' ὅλα τὰ πράγματα, πὸν ἡ ἀνθρώπινη διάνοια μπορεῖ νὰ συλλάβῃ μέσα στὸν κόσμο καὶ γενικὰ ἔξω ἀπ' τὸν κόσμο δὲν ὑπάρχει τίποτ' ἄλλο πὸν νὰ μπορῇ νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ ἀπόλυτο καὶ δίχως κανένα περιορισμὸ ἀγαθό, παρὰ μόνο ἡ ἀγαθὴ θέληση*».

Ἀναλύοντας ὁ Κάντ τὴν ἀγαθὴ θέληση βρίσκει, πὸς τὸ βαθύτερο περιεχόμενό της εἶναι ἡ ἐκτέλεση τοῦ ἀπολύτου ἠθικοῦ χρέους τελείως ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν αἰσθητικότητα καὶ τὴ φύση. Ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ ἠθικοῦ χρέους ὁ Κάντ ὑψώνεται ἀναλυτικὰ στὶς ἐννοιες τῆς ἀπολύτης κατηγορικῆς προσταγῆς, τῆς ἠθικῆς προσωπικότητας, τῆς ἠθικῆς αὐτονομίας καὶ τῆς ἐλευθερίας.

Τὸ γενικὸ συσπέρασμα τῆς Μεταφυσικῆς τῶν Ἠθῶν εἶναι, ὅτι ἡ ὑπέρτατη ἀρχὴ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου εἶναι ἡ ἐλευθερία. Ἡ ἐλευθερία εἶναι ὁ ἀναγκαῖος οὐσιαστικὸς ὅρος τοῦ ἀπολύτου καὶ παγκοσμίου ἠθικοῦ νόμου. Δίχως τὴν πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἐλευθερία δὲν ὑπάρχει ἠθικὸς νόμος καὶ ἠθικὸς κόσμος. «*Μιὰ ἐλεύθερη θέληση, καὶ μιὰ θέληση κάτω ἀπὸ ἠθικοὺς νόμους, κατὰ τὸν Κάντ, εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτό*».

Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ τῆς ἀπολύτης πνευματικῆς ἐνότητας καὶ ταυτότητας τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τῆς ἐλευθερίας εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς βασικότερες καὶ ὑψηλότερες ἀρχές ὅλης τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίας καὶ μιὰ ἀπὸ τίς ὑψηλότερες κατακτήσεις τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος.

Στὶς Α.Μ.Η. ὁ Κάντ θέτει τὸ ἠθικὸ πρόβλημα ἀναλυτικὰ καὶ προπαρασκευάζει τὴν ὀριστικὴ λύση του, πὸν δίνει στὴν κριτικὴ τοῦ πραχτικοῦ λόγου. Ἡ Κρ. τ. πρ. λ. εἶναι τὸ εὐαγγέλιο τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἠθικῆς θεολογίας τοῦ Κάντ. Στὴν κριτικὴ αὐτὴ

ὁ Κάντ θέτει καὶ λύει ὀριστικὰ τὸ ἠθικὸ πρόβλημα καὶ μαζὺ μ' αὐτὸ καὶ τὸ μεταφυσικὸ πρόβλημα. Στὴν Κρ. τ. πρ. λ. ὁ Κάντ θέτει τὸ πρόβλημα τοῦ κόσμου ὡς ἡ θ ι κ ο μ ε τ α φ υ σ ι κ ὸ πρόβλημα καὶ ἀποκαλύπτει τὴν ἡ θ ι κ ῆ καὶ μ ε τ α φ υ σ ι κ ῆ οὐσία τοῦ κόσμου.

Στὴ Μεταφυσικὴ τῶν Ἠθῶν ὁ Κάντ ἐρευνᾷ τὸ ἠθικὸ πρόβλημα μόνο ἀπὸ τὴ λογικὴ του ἀποψη. Ἐκεῖ ὁ καθαρὸς ἠθικὸς λόγος ἐξετάζεται μόνο ὡς καθαρὴ μορφή καὶ ὄχι στὴ σχέση του μὲ τὸν κόσμο. Τὸ φιλοσοφικὸ ὅμως πρόβλημα τοῦ κόσμου, στὰ μάτια τοῦ Κάντ, δὲν εἶναι στὸ βάθος τοῦ πρόβλημα Γενικῆς λογικῆς, ἀλλὰ πρόβλημα συνθέσεως τῆς μορφῆς καὶ τῆς ὕλης τοῦ πνεύματος, δηλαδὴ ἐφαρμογῆς τοῦ πνεύματος μέσα στὸν κόσμο καὶ στὴν πραγματικὴ ζωὴ τοῦ κόσμου. Ἡ Μεταφυσικὴ τῶν Ἠθῶν ἀναλυτικὰ ἀποδείχνει, ὅτι, ἐὰν ὑπάρχη στὸν κόσμο ἀπόλυτος ἠθικὸς νόμος, ὡς καθολικὸς καὶ ἀναγκαῖος, ὄχι ὡς ἐμπειρικὴ ἀρχή, ἀλλ' ὡς ἀρχὴ τοῦ καθαρῶ λόγου, ὑπάρχει μὲ ἀπόλυτη ἀναγκαιότητα καὶ ἡ ἐλευθερία, δὲ λύει ὅμως τὸ πρόβλημα ἀπὸ τὴν πραγματικὴ του ἀποψη, ἐὰν ὑπάρχη στὴν πραγματικότητα ἠθικὸς νόμος καὶ συνεπῶς ἐλευθερία. Μ' ἄλλους λόγους στὴ Μεταφυσικὴ τῶν Ἠθῶν ὁ ἠθικὸς νόμος καὶ ἡ ἐλευθερία ἐξετάζονται μόνο ὡς ἀπλῆς ἰδέες τοῦ καθαρῶ λόγου.

Τὸ ἠθικὸ πρόβλημα ἀπὸ τὴν πραγματικὴ του ἀποψη σ' ὅλο τὸ βάθος του τίθεται μόνο στὴν κριτικὴ τοῦ πραχτικοῦ λόγου. Τὸ ἐρώτημα πὸν θέτει ἡ Κρ. τ. πρ. λ. εἶναι τὸ ἐρώτημα, ἐὰν ὁ ἠθικὸς νόμος καὶ ἡ ἐλευθερία ὡς ἀπόλυτες ἀρχές τοῦ καθαρῶ λόγου ἔχουν ἀντικειμενικὴ ὑπαρξὴ μέσα στὴν πραγματικὴ ζωὴ τοῦ κόσμου. Μ' ἄλλα λόγια, ἐὰν ὁ καθαρὸς ἠθικὸς λόγος, ὡς πηγὴ ἀπολύτων πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν ἀρχῶν, προσδιορίζῃ τὴν ἠθικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου μὲσ' στὸν κόσμο.

Καὶ στὴν ἠθικὴ φιλοσοφία ὁ Κάντ διακρίνει μορφή καὶ ὕλη. Ἡ ὕλη εἶναι ὁ κόσμος τῶν ἀντικειμένων τῆς θέλησῆς μας, ὁ φυσικὸς κόσμος τῶν ἐνοτήτων καὶ τῶν παθῶν, τῶν ὑποκειμενικῶν σκοπῶν καὶ τῶν ὕλικῶν συμφερόντων. Μορφή εἶναι τὸ καθαρὸ πνευματικὸ στοιχεῖο, πὸν ἐνεργεῖ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν κόσμο τῶν αἰσθητικῶν ὀρμῶν καὶ τῶν παθῶν καὶ προσδιορίζει τὴν ἀνθρώπινη θέληση σύμφωνα μόνο μὲ τίς ἀρχές τοῦ καθαρῶ λόγου. Μὲ δύο λόγια ὕλη

είναι ή φύση και μορφή τὸ πνεῦμα, ὁ καθαρὸς ἠθικὸς λόγος. Τὸ μεγάλο πρόβλημα τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας εἶναι τὸ πρόβλημα, ποῖο ἀπ' τὰ δυὸ αὐτὰ στοιχεῖα, τὴν αἰσθητικότητα καὶ τὸ πνεῦμα, προσδιορίζει τὴν ἀνθρώπινη θέληση στὴν ἠθικὴ τῆς ἐνέργεια καὶ ζωὴ. Ὅταν ἐπικρατῇ τὸ πρῶτο στοιχεῖο, ἡ ὕλη - φύση, δὲν ὑπάρχει ἠθικὴ αὐτονομία - ἐλευθερία, ἀλλ' ἐτερονομία - ἐξαναγκασμός. Ὁ ἄνθρωπος στὴν περίπτωση αὐτὴ δὲν εἶναι ἐλεύθερος ἀλλ' ὑποτάσσεται στὴ φύση. Ὅταν ὅμως ἐπικρατῇ ἡ μορφή - τὸ πνεῦμα ὑπάρχει ἠθικὴ αὐτονομία καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος.

Τὸ ἠθικὸ συνεπῶς πρόβλημα ὁ Κάντ θέτει ὡς πρόβλημα ἐλευθερίας. Τὸ κύριο ἐρώτημα τῆς ἠθικῆς του φιλοσοφίας εἶναι τὸ ἐρώτημα, ἂν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος στὴ ζωὴ του, ἂν δηλαδὴ ἡ θέλησή του εἶναι ἐλεύθερη νὰ προσδιορίσῃ τὸν ἑαυτὸ τῆς καὶ ἂν συνεπῶς ὁ ἄνθρωπος μπορῇ νὰ εἶναι δημιουργὸς τῆς ζωῆς του.

Ὁ Κάντ λύει ὀριστικὰ τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας σύμφωνα μὲ τοὺς πόθους τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς. Ὁ ἄνθρωπος ὡς πνευματικὸ ὄν, κατὰ τὸν Κάντ, εἶναι ἐλεύθερος καὶ δημιουργεῖ τὴ ζωὴ του. Ἡ σκέψη τοῦ Κάντ προχωρεῖ στὴν ἀπόδειξη τῆς ἐλευθερίας ὡς ἐξῆς. Τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα δὲν μπορεῖ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας νὰ μᾶς δώσῃ μιὰ θετικὴ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας, ὡς οὐσίας τοῦ νοητοῦ κόσμου. Ἀλλ' ἂν τὸ ἀνθρώπινο θεωρητικὸ πνεῦμα δὲ γνωρίζῃ θετικὰ τὸ νοητὸ κόσμον, ἔχει ὅμως τὴ δύναμη νὰ ἰδῇ καὶ νὰ συλλάβῃ μὲ ἀπόλυτη κριτικὴ βεβαιότητα τὴν ἠθικὴ οὐσία τοῦ κόσμου. Ὁ ἠθικὸς νόμος, ὡς καθολικὸς καὶ ἀναγκαῖος, ὡς μιὰ ἀπόλυτη ἀρχὴ τοῦ καθαροῦ λόγου μὲ καθολικὴ ἀξία καὶ παγκόσμιον κύρος γιὰ ὅλον τὸν κόσμον, κατὰ τὸν Κάντ, εἶναι ὁ αἰώνιος νόμος ὅλης τῆς δημιουργίας καὶ ὅλης τῆς ζωῆς. Ὁ κόσμος, στὰ μάτια τοῦ Κάντ, στὸ βάθος του εἶναι ἠθικός. Ἡ οὐσία τοῦ κόσμου εἶναι πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ. Ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι παγκόσμιος καὶ αἰώνιος. Ἡ ἠθικὴ συνείδηση εἶναι ἡ βεβαιότητα τῆς ἀντικειμενικῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀπολύτου ἠθικοῦ νόμου ὡς ἀρχῆς τοῦ καθαροῦ λόγου. Ἡ ἠθικὴ συνείδηση εἶναι ἡ ἀπόλυτη ἠθικὴ πραγματικότητα καὶ ἀλήθεια, μὲ τὰ ἴδια τὰ λόγια τοῦ Κάντ, «ὁ ἥλιος τοῦ σύμπαντος».

Μὲ παραδείγματα βγαλμένα ἀπὸ τὴν ἠθικὴ ζωὴ τοῦ κόσμου ὁ Κάντ

ἀποδείχνει στὴ δεύτερη κριτικὴ του τὴν ἠθικὴ συνείδηση ὡς ἀπόλυτη ἠθικὴ πραγματικότητα. Ἡ ἠθικὴ συνείδηση εἶναι, κατὰ τὸν ὄρο τοῦ Κάντ, «ἓνα πραγματικὸ πνευματικὸ γεγονός» (Eein factum der Vernunft). Ὁ ἠθικὸς νόμος ὑπάρχει ἀπόλυτα μὲς στὸν κόσμον καὶ τὴν ἀκατάλυτη, παγκόσμια καὶ αἰώνια δύναμή του ὁ ἄνθρωπος ἀναγνωρίζει στὰ βάθη τῆς ψυχῆς του προπάντων ὅταν τὸν παραβιάξῃ.

Ὑστερ' ἀπὸ τὴν ἀπόδειξη τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἡ σκέψη τοῦ Κάντ ὑψώνεται στὰ ἀναγκαῖα συμπεράσματα τῆς ἀλήθειας αὐτῆς ὡς ἐξῆς. Στὴ Μεταφυσικὴ του τῶν Ἡθῶν ὁ Κάντ ἀπέδειξε τὴν ἀπόλυτη ἐνότητα καὶ ταυτότητα τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τῆς ἐλευθερίας. Συνεπῶς, ἐφ' ὅσον ἡ ἠθικὴ συνείδηση μᾶς ἀποκαλύπτει τὴν ἀντικειμενικὴ ὑπαρξὴ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ταυτόχρονα μᾶς ἀποκαλύπτει καὶ τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἠθικὴ συνείδηση ὡς τελεία βεβαιότητα τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος τοῦ ἠθικοῦ νόμου εἶναι καὶ τελεία βεβαιότητα τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος τῆς ἐλευθερίας, γιὰτὶ δίχως ἐλευθερία δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ ἠθικὸς νόμος. Ἡ ἐλευθερία ὅμως ἐδῶ, στὸν κύκλον τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας, δὲν εἶναι σὲ ἀρνητικὴ, ἀλλὰ σὲ θετικὴ ἔννοια, γιὰτὶ, ἂν καὶ ὑπερβατικὴ οὐσία τοῦ ὑπεραισθητοῦ κόσμου καὶ ἀόρατη καὶ ἀσύλληπτη ἀπὸ τὸ θεωρητικὸν λόγο, ἀποκαλύπτεται μὲ τὸν ἠθικὸν νόμον ὡς πνευματικὴ αἰτιότητα καὶ θετικὴ δημιουργικὴ δύναμη τῆς ἠθικῆς ζωῆς τοῦ κόσμου. Μὲ τὸν παγκόσμιον ἠθικὸν νόμον ἡ ὑπερβατικὴ ἐλευθερία ἀποδείχεται ὡς πνευματικὴ ἀρχὴ τῆς ζωῆς ὅλου τοῦ κόσμου.

Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ κατορθῶναι ὁ Κάντ ν' ἀποδείξῃ ἀ priori τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα τῆς ὑπερβατικῆς ἐλευθερίας. Καὶ στὴν ἀπόδειξη αὐτὴ ὁ Κάντ ὑψώνεται μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐνότητος τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἐνότητα τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τῆς ἐλευθερίας εἶναι ὁ βράχος, ἐπάνω στὸν ὁποῖον οἰκοδομεῖται ὁλόκληρον τὸ πνευματικὸ οἰκοδόμημα τοῦ Κάντ.

Μὲ τὴν ἀπόδειξη τῆς πραγματικότητος τῆς ἐλευθερίας ξανοίγεται τώρα διάπλατα ὁ δρόμος στὴ μείαφυσικὴ σκέψη τοῦ Κάντ πρὸς τὸν οὐρανὸν τῆς ἠθικῆς του θεολογίας. Ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας, κατὰ τὸν Κάντ, συνδέεται ἐσωτερικὰ μὲ ἀπόλυτη πνευματικὴ ἀναγκαιότητα μὲ τὶς ἔννοιες τῆς ἀθανασίας καὶ τοῦ θεοῦ. Συνεπῶς μὲ τὴν ἀντικει-

μενική πραγματικότητα τῆς ἐλευθερίας ἀποκτοῦν ἀντικειμενική πραγματικότητα καὶ οἱ ἔννοιες τῆς ἀθανασίας καὶ τοῦ θεοῦ.

Στὸ θεῖο φῶς τοῦ καθαρῶ ἠθικοῦ λόγου ὁ Κάντ ἐνορᾷ τὴ ζωὴ ὡς ἀπειρὴ ἠθικὴ πρόοδος καὶ ἀνάβαση στὸ ἀπόλυτο, στὸ ἠθικὸ ἀπειρο, στὸ θεό. Ὑπέροχος καὶ θεῖος σκοπὸς τῆς ζωῆς, στὰ μάτια του, εἶναι ἡ πραγματοποίηση μέσα στὸν κόσμον τοῦ ὑπερτάτου καὶ ἀπολύτου τῆς ζωῆς ἀγαθοῦ, ὡς ἀρμονίας τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς πνευματικῆς εὐτυχίας τοῦ ἠθικοῦ ὄντος, δηλαδὴ ὁ θρίαμβος τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τοῦ δικαίου, ὁ θρίαμβος τῆς ἀρετῆς. Ἡ πραγματοποίηση ὅμως στὸν κόσμον τοῦ ὑπερτάτου ἀγαθοῦ τῆς ζωῆς προϋποθέτει τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς τοῦ ἠθικοῦ ὄντος. Γιατί, πῶς μπορεῖ νὰ ἴσῃ ἡ ζωὴ ἀπειρὴ ἠθικὴ πρόοδος καὶ ἡ ἀρετὴ αἰώνιος ἠρωϊκὸς ἀγώνας τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ φυσικοῦ δίχως τὴν αἰωνιότητα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ὡς πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ ὄντος καὶ δίχως τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς του; Συνεπῶς εἶναι ἀναγκαῖα ἡ ἀθανασία τῆς ἠθικῆς προσωπικότητος καὶ τῆς ψυχῆς. Ὁ ἠθικὸς κόσμος εἶναι ἀπειρος καὶ οἱ νόμοι τοῦ ἠθικοῦ σύμπαντος εἶναι αἰώνιοι! Ὁ παγκόσμιος κ' αἰώνιος ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλει τὴν αἰωνιότητα τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Ἡ ἀθανασία εἶναι ὁ ἀναγκαῖος ὄρος τοῦ ἀπολύτου ἀγαθοῦ, ὡς ἀναγκαῖου ἀντικειμένου τῆς θελήσεως τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ ὄντος.

Ἐπίσης ὑπάρχει μὲ ἀπόλυτη πνευματικὴ ἀναγκαιότητα ὁ θεός, γιατί δίχως τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς ὑπερτάτου πνευματικοῦ ὄντος εἶναι τελείως ἀδύνατο νὰ πραγματοποιηθῇ μέσα στὸν κόσμον τὸ ὑπέροχο καὶ ἀπόλυτο ἀγαθὸ καὶ νὰ ἐπιβληθῇ τὸ κράτος τοῦ ἠθικοῦ νόμου μέσ' στὸ σύμπαν. Ὑπάρχει, κατὰ τὸν Κάντ, ἠθικὸς νόμος μέσ' στὸν κόσμον. Συνεπῶς ὑπάρχει μὲ ἀπόλυτη ἀναγκαιότητα καὶ ὁ νομοθέτης τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ὁ θεός, γιατί δίχως νομοθέτη δὲν ὑπάρχει καὶ νόμος. Ἡ πνευματικὴ ἐνότητα τοῦ κόσμου καὶ ἡ ἠθικὴ ἀρμονία τοῦ σύμπαντος ἐπιβάλλει μὲ ἀπόλυτη πνευματικὴ ἀναγκαιότητα τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς ὑπέροχης μέσ' στὸν κόσμον βουλήσεως, ποὺ εἶναι ἀπόλυτη σοφία, ἀπόλυτη ἠθικὴ τελειότητα καὶ ἀγαθότητα.

Τὴν ἀλήθεια αὐτὴ ὁ Κάντ τονίζει στὴν Κριτικὴ τοῦ καθαρῶ λόγου στὸ κεφάλαιο «Ὁ κανόνας τοῦ καθαρῶ Λόγου» μ' αὐτὰ τὰ

λόγια. «Ἡ ἠθικὴ θεολογία ἔχει τὸ ξεχωριστὸ πλεονέκτημα καὶ τὴν ὑπεροχὴν ἐπάνω ἀπὸ τὴ θεωρητικὴ θεολογία νὰ ὀδηγῇ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα μὲ βεβαιότητα στὴν ἔννοια ἑνὸς μοναδικοῦ ὑπερτάτου καὶ ἀπολύτου πνευματικοῦ ὄντος, ἐνῶ ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ μᾶς ὑψώσῃ μὲ τὶς ἀντικειμενικὰς ἀρχὰς τῆς στὴν ἔννοια αὐτὴ καὶ νὰ μᾶς πείσῃ γιὰ τὴν ἀλήθειαν τῆς. Πραγματικὰ δὲν μποροῦμε ποτέ, ὅσο ψηλὰ καὶ ἂν ὑψωθῇ ὁ θεωρητικὸς λόγος, νὰ βροῦμε, οὔτε στὴν ὑπερβατικὴ, οὔτε στὴ φυσικὴ θεολογία, κανένα σοβαρὸ λόγο καὶ καμμιὰ ἐπαρκῆ αἰτία, γιὰ νὰ παραδεχτοῦμε τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς ὑπερτάτου καὶ μοναδικοῦ ὄντος, ὡς ἀρχῆς ὅλων τῶν φυσικῶν αἰτιῶν καὶ τῶν σχέσεων τους μέσ' στὸν κόσμον. Ἀπεναντίας ὅμως, ὅταν ἐξετάζουμε ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ἠθικῆς ἐνότητας τοῦ κόσμου ὡς ἑνὸς ἀναγκαίου κοσμικοῦ νόμου τὴ μόνη ἀρχὴ κ' αἰτία, ποὺ μπορεῖ νὰ δώσῃ στὸ νόμον αὐτὸ ὅλη τὴν ἀποτελεσματικότητά του καὶ ὅλη τὴν ὑποχρεωτικὴν του δύναμιν καὶ ἰσχὺν ἐπάνω στὴ θέλησή μας, βλέπουμε, πῶς πρέπει μὲ ἀπόλυτη ἀναγκαιότητα νὰ ὑπάρχῃ μιὰ ὑπέροχη καὶ μοναδικὴ στὸν κόσμον θέληση ὡς ἀρχὴ καὶ πηγὴ ὅλων αὐτῶν τῶν ἠθικῶν νόμων. Γιατί πῶς θέλαμε νὰ βροῦμε στίς διάφορες ξεχωριστὰς θελήσεις τὴν ἀπόλυτη ἐνότητα τῶν σκοπῶν; Ἡ ὑπέροχη αὐτὴ θέληση πρέπει νὰ εἶναι παντοδύναμη, γιὰ νὰ ἴσῃ ἀπόλυτο τὸ κράτος τῆς μέσ' στὸ σύμπαν καὶ ὅλη ἡ φύσις νὰ ὑποτάσσεται στὴ θέληση αὐτὴ κ' ὅλες οἱ σχέσεις τῆς φύσεως καὶ τῆς ἠθικότητος μέσ' στὸν κόσμον προσδιορίζονται ἀπ' τὴ θέληση αὐτὴ, πάνσοφη, γιὰ νὰ βλέπῃ στὰ βάθη τῶν ψυχῶν καὶ γνωρίζῃ τοὺς βαθύτερους στοχασμοὺς καὶ λογισμοὺς τῶν ὄντων ὅλου τοῦ κόσμου καὶ τὴν ἠθικὴν ἀξία τους, παροῦσα σ' ὅλο τὸν κόσμον, γιὰ νὰ ἴσῃ κοντὰ σ' ὅλες τὶς ἀνάγκας τῆς ζωῆς καὶ δίνῃ ἄμεσα τὴ βοήθειαν ποὺ ἐπιβάλλει τὸ ὑπέροχο τοῦ κόσμου ἀγαθὸ, τέλος αἰώνια, γιὰ νὰ ἴσῃ αἰωνία μέσα στὸ ἀπειρο καὶ στὸ σύμπαν ἡ ἀπόλυτη αὐτὴ ἀρμονία τῆς φύσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας, κλπ.»

Τὸ δρόμον τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ τοῦ μᾶς φανερῶναι ὁ ἴδιος ὁ Κάντ στὸν πρόλογον τῆς Κριτικῆς τοῦ πρακτικοῦ λόγου «Ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας, γράφει ἐκεῖ ὁ Κάντ, ἐφ' ὅσον ἡ ἀντικειμενικὴ πραγματικότητά τῆς ἀποδεικνύεται μ' ἓνα ἀποδεικτικὸν νόμον τοῦ πρακτικοῦ λό-

γου, είναι τὸ ἀέτωμα ὁλοκλήρου τοῦ οἰκοδομήματος ἑνὸς συστήματος τοῦ καθαρῶ, καὶ μάλιστα τοῦ θεωρητικοῦ λόγου, καὶ ὅλες οἱ ἄλλες ἔννοιες (τοῦ θεοῦ καὶ τῆς ἀθανασίας), ποὺ ὡς ἀπλῆς ἰδέες μένουν μέσα στὸ θεωρητικὸ λόγο δίχως κανένα πραγματικὸ καὶ ἀντικειμενικὸ στήριγμα, συνδέονται μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀποκτοῦν μὲ τὴν ἔννοια αὐτὴ καὶ μόνο μ' αὐτὴ ὑπόσταση καὶ ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα, δηλαδή ἡ δυνατότητα τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν ἀποδείχεται μὲ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶναι πραγματικὴ, γιατί ἡ ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα τῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας ἀποδείχεται μὲ τὸν ἠθικὸ νόμο».

Συνεπῶς ἡ ἐλευθερία, ἡ ἀθανασία καὶ ὁ θεός, κατὰ τὸν Κάντ, εἶναι τὰ ἀναγκαῖα αἰτήματα τοῦ καθαρῶ ἠθικοῦ λόγου. Τὰ αἰτήματα αὐτὰ τοῦ ἠθικοῦ λόγου εἶναι τὸ κορυφῶμα τοῦ μεταφυσικοῦ στοχασμοῦ τοῦ Κάντ καὶ τὸ ἀέτωμα ὁλοκλήρου τοῦ φιλοσοφικοῦ τοῦ οἰκοδομήματος.

Ἡ θέση τῶν αἰτημάτων αὐτῶν μέσα στὴν ὅλη φιλοσοφία τοῦ Κάντ ἐπιβάλλει νὰ ἐξεταστῇ πλατύτερα τὸ ἀληθινὸ νόημά τους. Τί ἐννοεῖ ὁ Κάντ λέγοντας, ὅτι ἡ ἐλευθερία, ἡ ἀθανασία καὶ ὁ θεός εἶναι τὰ ἀναγκαῖα αἰτήματα τοῦ καθαρῶ ἠθικοῦ λόγου; Ἡ ἐλευθερία, ἡ ἀθανασία, ὁ θεός, ὑπάρχουν ἀντικειμενικὰ στὸν κόσμο; Αὐτὸ εἶναι τὸ αἰώνιο ἀβυσσαλέο καὶ ἀγωνιῶδες ἐρώτημα τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς μέσα στὸ χάος τοῦ σύμπαντος καὶ τὴν ἀβυσσο τῆς αἰωνιότητος. Τὰ ἀναγκαῖα αἰτήματα τοῦ καθαρῶ ἠθικοῦ λόγου τοῦ Κάντ εἶναι γιὰ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα γνώσεις, ὑπερβατικὲς ἰδέες, φαινομενικότητες; Τί εἶναι;

Μιὰ ἐρμηνεία, ποὺ ἔχει πολὺ διαδοθῆ καὶ στὴ Γερμανία καὶ στὴ Γαλλία, δέχεται, πῶς τὰ αἰτήματα αὐτὰ τοῦ Κάντ δὲν εἶναι γνώσεις γιὰ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα, ἀλλὰ θεμελιώνουν μιὰ ἠθικὴ πίστη τοῦ ἀνθρώπου στὴν ὑπαρξὴ τοῦ ὑπεραισθητοῦ κόσμου. Κατὰ τὴν ἐρμηνεία αὐτή, ποὺ εἶναι ἡ συνήθης ἐρμηνεία τῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ, ἡ ὑπαρξὴ τοῦ μεταφυσικοῦ κόσμου δὲν εἶναι ἀντικείμενο θεωρίας, ἀλλ' ὑποκειμενικῆς πίστεως, ζήτημα ἠθικῆς συνειδήσεως τοῦ καθενός. Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ βρίσκει τὴν τελειότερη ἔκφρασή της στὰ λόγια Γάλλου διανοητή.

«Πιστεύω στὴν ἐλευθερία, γιατί θέλω νὰ ὑπάρχη ἐλευθερία. Ὑπάρχει ἐλευθερία, γιατί θέλω νὰ ὑπάρχη ἐλευθερία».

Ὅτι ἡ τελευταία λέξη τοῦ Κάντ εἶναι ἡ πίστη στὴν ὑπαρξὴ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχη καμμιά ἀπολύτως ἀμφιβολία. Τὸ ἐρώτημα ὅμως ποὺ τίθεται ἐδῶ, εἶναι τὸ ἐρώτημα, ποῖο εἶναι τὸ ἀληθινὸ νόημα καὶ ποῖα ἡ ἀληθινὴ πηγὴ τῆς πίστεως τοῦ Κάντ; Ὑπάρχει πίστη ὑποκειμενικὴ καὶ πίστη ἀντικειμενικὴ, πίστη τυφλὴ καὶ πίστη φωτεινὴ, πίστη ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὸ αἴσθημα καὶ πίστη ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὸ πνεῦμα. Μιὰ ὑποκειμενικὴ πίστη εἶναι τυφλὴ καὶ ἀνθαίρετη, δὲν ἔχει ὑποχρεωτικὴ ἰσχὺ γιὰ τὸν κόσμον καὶ καμμιά φιλοσοφικὴ ἀξία. Ἀξία ἀντικειμενικὴ, καθολικὴ καὶ ἀναγκαῖα γιὰ ὅλο τὸν κόσμον, ἀξία ἐπιστημονικὴ καὶ φιλοσοφικὴ, ἀξία δημιουργικῆ ζωῆς καὶ πολιτισμοῦ ἔχει μόνο ἡ πίστη ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὸ πνεῦμα καὶ θεμελιώνεται στὸ πνεῦμα καὶ μόνο στὸ πνεῦμα, γιατί μόνο μιὰ τέτοια πίστη εἶναι ἀκλόνητη καὶ ἀπρόσβλητη ἀπὸ τὰ κύματα τοῦ σκεπτικισμοῦ, τοῦ ὕλισμοῦ καὶ τοῦ ἀθεϊσμοῦ. Ἡ πίστη ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὸ τυφλὸ αἴσθημα καταλήγει στὸν ὑποκειμενισμό καὶ στὸ χειρισμό. Ὁ ὑποκειμενισμὸς ὅμως καὶ ὁ σχετικισμὸς εἶναι ἀρνήση τοῦ ἀντικειμενικοῦ καὶ τοῦ ἀπολύτου, εἶναι σκεπτικισμὸς, ἀποσύνθεση τῆς ζωῆς, σαπίλα τοῦ πνεύματος, θάνατος τῆς φιλοσοφίας, πεσσιμισμὸς, μηδενισμὸς, ἀναρχία, καταστροφὴ τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ ὑποκειμενικὴ ἐρμηνεία τῆς πίστεως τοῦ Κάντ εἶναι τελεία παρερμηνεία καὶ διαστροφή τῆς φιλοσοφίας του. Ἄν ὁ Κάντ μὲ τὴν φιλοσοφία του ἐθεμελίωσε μιὰ ὑποκειμενικὴ πίστη στὸν πνευματικὸν κόσμον, θὰ ἐγκρέμιζε ὅλο τὸ ἔργο τῆς φιλοσοφίας του, ὡς ἀντικειμενικῆς φιλοσοφίας τοῦ καθαρῶ λόγου, θὰ ἦταν στὸ βάθος ἕνας σκεπτικιστῆς, ἕνας ἀρνητῆς τῆς ζωῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ θὰ ἔχε ἀπόλυτο δίκαιο ὁ Heine νὰ τὸν χαρακτηρίσῃ ὡς καταστροφέα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ὡς Ροβεσπιέρο τῆς φιλοσοφίας, ποὺ ἐκαρატόμησε τὸ θεό. Στὸ ἐπίπεδο αὐτὸ κατεβάζουν τὸν Κάντ πολλοὶ ἐρμηνευτῆς του.

Εὐτυχῶς γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα ὁ Κάντ εἶναι ἀπέριως ὑψηλότερα ἀπὸ κεῖ ποὺ τὸν κατεβάζουν ὅσοι ἐρμηνεύουν ὑποκειμενικὰ ὡς ἕνα τυφλὸ αἴσθημα τὴν πίστη του στὸν πνευματικὸν κόσμον. Ὁ Κάντ εἶναι ἀληθινὸς φιλόσοφος καὶ ἡ φιλοσοφία του εἶναι φιλοσοφία στὸ

ὕψηλὸ νόημα τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, φιλοσοφία τοῦ ἀπολύτου. Τὸ ἀληθινὸ νόημα τῆς πίστεως τοῦ στὸν πνευματικὸ κόσμον μᾶς δίνει ὁ Κάντ καὶ στὶς τρεῖς κριτικὲς του. Στὸν πρόλογο τῆς Κρ. τ. πρ. λ. βεβαιώνει κατηγορηματικά, ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶναι πραγματικὴ (wirklich) καὶ εἶναι τὸ ἀέτωμα τοῦ πνευματικοῦ νοοῦ ἐνὸς συστήματος τοῦ καθαροῦ λόγου καὶ μάλιστα τοῦ θεωρητικοῦ λόγου. Ἐπίσης στὸν αὐτὸ πρόλογο ὁ Κάντ τονίζει, ὅτι γινώσκουμε (wir wissen), ὄχι ἐμπειρικά, ἀλλ' a priori τὴν ἐλευθερία καὶ μὲ τὴν ἐλευθερία ἀποδείχεται καὶ ἡ ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα τῆς ἀθανασίας καὶ τοῦ θεοῦ. «Υπάρχει ἔδῳ, τονίζει ὁ Κάντ, μιὰ ἀνάγκη τοῦ καθαροῦ λόγου, ποὺ μᾶς ἐπιβάλλει νὰ παραδεχτοῦμε τὶς ἔννοιες τῆς ἀθανασίας καὶ τοῦ θεοῦ ὡς ἀντικειμενικὰ πραγματικὲς». Ἄλλ' ὁ Κάντ δὲν ἀφήνει καμμιά ἀμφιβολία γιὰ τὸ ἀληθινὸ νόημα τῆς φιλοσοφίας τοῦ στὸ κεφάλαιο τῆς Κρ. τ. πρ. λ. «Ἡ ὑπαρξὴ τοῦ θεοῦ ὡς αἴτημα τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ λόγου». Στὸ κεφάλαιο αὐτὸ ὁ Κάντ τονίζει καθαρά, ὅτι ἡ πίστις τοῦ στὴν ὑπαρξὴ τοῦ θεοῦ εἶναι «μιὰ καθαρὴ πνευματικὴ πίστις, γιατί ἡ πίστις αὐτὴ πηγάζει ἀπὸ τὸν καθαρὸ λόγον, τόσο ὡς θεωρητικὸ ὅσο καὶ ὡς πρακτικὸ λόγον». Ἐπίσης κατηγορηματικῶς εἶναι ὁ Κάντ στὴν τρίτη κριτικὴ του, καὶ μάλιστα στὴν κριτικὴ του αὐτὴ ὁ Κάντ προχωρεῖ ἀκόμα περισσότερο καὶ θεωρεῖ τὴν ἐλευθερία ὄχι ὡς ἀντικείμενο πίστεως, [ἀλλ' ὡς ἀντικείμενο γνώσεως στὸ νόημα τῆς θεωρητικῆς του φιλοσοφίας. Ἄλλ' ὅτι ἡ πίστις τοῦ Κάντ δὲν εἶναι ὑποκειμενικὴ καὶ δὲν πηγάζει ἀπὸ τὸ αἶσθημα, ἀλλ' εἶναι πίστις καθαρὰ πνευματικὴ στὴν πηγὴ τῆς μᾶς βεβαιώνει ἀπόλυτα τὸ ἔργο τοῦ Κάντ «Περὶ ἐνὸς νέου τόνου στὴ φιλοσοφία» στὸ ὁποῖο ὁ Κάντ πολεμᾷ τὴ φιλοσοφία τοῦ Jacobi καὶ μάλιστα μὲ εἰρωνικὸ τρόπο, μόνο καὶ μόνο γιατί στηρίζεται σὲ μιὰ ὑποκειμενικὴ καὶ τυφλὴ πίστις στὴν ὑπαρξὴ τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου. Καὶ πρέπει ἔδῳ νὰ προστεθῆ, πῶς καὶ αὐτὸς ὁ Goethe στὸ ζήτημα αὐτὸ συναντᾶται μὲ τὸν Κάντ καὶ οἱ ἰδέες τοῦ Jacobi γιὰ μιὰ τυφλὴ πίστις στὸν πνευματικὸ κόσμον ἔγιναν ἀφορμὴ νὰ κόψῃ ὁ Goethe τὴ φιλία του μὲ τὸ Jacobi.

Ἡ πίστις συνεπῶς τοῦ Κάντ στὴν ὑπαρξὴ πνευματικοῦ κόσμου δὲν εἶναι ὑποκειμενικὴ, τυφλὴ, αὐθαίρετη, δίχως καθολικὴ ἀξία, ἀλλὰ

πίστις πνευματικὴ καὶ φωτεινὴ, πίστις καθολικὴ καὶ ἀναγκαῖα, πάνανθρώπινη καὶ παγκόσμια. Ὁ Κάντ δὲ λέει πρῶτον στὸ ἔργο του, ὅτι πιστεύει στὸν πνευματικὸ κόσμον, γιατί θέλει νὰ πιστεύῃ στὸν πνευματικὸ κόσμον. Οὔτε μιὰ τέτοια πίστις βγαίνει ἀπ' τὸ ἔργο του. Ὁ Κάντ λέει. «Πιστεύει στὴν ἀπόλυτη ἀντικειμενικὴ ὑπαρξὴ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀθανασίας καὶ τοῦ θεοῦ, γιατί εἶναι ὑποχρεωμένος πνευματικὰ νὰ πιστέψῃ στὴν ὑπαρξὴ του. Ἡ πίστις τοῦ στὸν πνευματικὸ κόσμον δὲν εἶναι ζήτημα ἠθικῆς συνειδήσεως, ὑποκειμενικῆς δοξασίας, ἀλλὰ ζήτημα πνευματικῆς ἀναγκαιότητας. Ὁ καθαρὸς λόγος καὶ μόνο ὁ καθαρὸς λόγος τὸν ἀναγκάζει νὰ πιστέψῃ στὴν ὑπαρξὴ τοῦ κόσμου τῶν νοητῶν οὐσιῶν. Ἡ ἠθικὴ συνείδησή του τὸν βεβαιώνει ἀπόλυτα γιὰ τὴν ἠθικὴ οὐσία τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ, ποὺ δέχτηκε ὡς πραγματικὸ τὸν ἀπόλυτο ἠθικὸ νόμον, εἶναι ὑποχρεωμένος πνευματικὰ νὰ δεχτῆ τὴν ἐλευθερία, τὴν ἀθανασία καὶ τὸ θεό, γιατί ἡ ἐλευθερία, ἡ ἀθανασία καὶ ὁ θεὸς εἶναι οἱ ἀναγκαῖοι ὅροι τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἠθικοῦ κόσμου. Τὸ πνεῦμα καὶ μόνο τὸ πνεῦμα τὸν ὑποχρεώνει νὰ πιστέψῃ, πῶς πίσω ἀπ' τὴ φωνὴ τῆς ἠθικῆς συνειδήσεώς του καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου στὰ βάθη τῆς ψυχῆς του, ὑπάρχει, ἂν καὶ ἀόρατο, τὸ στόμα, ἀπὸ τὸ ὁποῖο βγαίνει ἡ φωνὴ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, τὸ στόμα τοῦ θεοῦ, πῶς πίσω ἀπὸ τίς κορυφές τοῦ ὄρατοῦ αἰσθητοῦ κόσμου ὑπάρχει ἡ ἀόρατη καὶ ὑπεραισθητικὴ πηγὴ τοῦ ὄρατοῦ ἠθικοῦ φωτός, ποὺ πλημμυρίζει τὴ ζωὴ μας καὶ τὸ σύμπαν!»

Τὰ αἰτήματα λοιπὸν τοῦ καθαροῦ ἠθικοῦ λόγου, στὸ ἀληθινὸ νόημα τοῦ Κάντ, εἶναι ἀναγκαῖες σκέψεις, ἀναγκαῖα πνευματικὰ συμπεράσματα, ἀναγκαῖες a priori γνώσεις τοῦ καθαροῦ, θεωρητικοῦ καὶ ἠθικοῦ λόγου μὲ ἀπόλυτη κριτικὴ βεβαιότητα.

Τὰ θεμέλια συνεπῶς ὅλης τῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ εἶναι ἠθικά. Ὁ Κάντ δὲν γκρεμίζει τὴ μεταφυσικὴ, ἀλλὰ τὴ θεμελιώνει ἐπάνω σὲ ἠθικὲς βάσεις. Ἐκεῖνο ποὺ γκρεμίζει ὁ Κάντ εἶναι οἱ θεωρητικὲς ἀποδείξεις τῆς δογματικῆς μεταφυσικῆς, γιατί εἶναι ἀβέβαιες καὶ ὀδηγοῦν τὸ πνεῦμα μὲ τὴν ἀμφιβολία στὸ σκεπτικισμὸ καὶ στὸν ὕλισμό. Ὁ Κάντ γκρεμίζοντας ὁμῶς τὴ δογματικὴ θεωρητικὴ μεταφυσικὴ θεμελιώνει τὴν κριτικὴ ἠθικὴ μεταφυσικὴ. Τὸ

ὄλο ἔργο τοῦ Κάντ εἶναι ἐνιαῖο. Ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία τοῦ μᾶς βεβαιώνει κριτικὰ καὶ ἀπόλυτα γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου καὶ μᾶς δίνει μι' ἀρνητικὴ ἔννοια τῆς οὐσίας τοῦ ὡς ἀνεξαρτησίας ἀπὸ τῆ φύση καὶ τῆ φυσικὴ ἀναγκαιότητα, ἢ ἠθικὴ φιλοσοφία τοῦ μᾶς δίνει τὴ θετικὴ ἔννοια τῆς οὐσίας τοῦ υπεραισθητοῦ κόσμου ὡς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς οὐσίας καὶ κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο λύεται ὀριστικὰ τὸ μεταφυσικὸ πρόβλημα τοῦ κόσμου.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Κάντ βγαίνει ἀπ' τὰ ἄδυτα τῶν ἀδύτων τοῦ Γερμανικοῦ κόσμου καὶ μᾶς δίνει τὶς βαθύτερες τάσεις τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς. Στὴν πνευματικὴ ἱστορία τῶν νεωτέρων χρόνων κυριαρχοῦν δυὸ κυρίως τάσεις καὶ δυὸ μεγάλα πνευματικὰ ρεύματα, ἀπ' τὸ ἓνα μέρος ὁ ἰδεαλισμὸς τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς νοολογικῆς μεταφυσικῆς καὶ ἀπ' τὸ ἄλλο μέρος ὁ θετικισμὸς καὶ τὸ ἐλεύθερο καὶ κριτικὸ πνεῦμα τῆς ἐπιστήμης. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Κάντ εἶναι μιὰ τιτανικὴ πρὸςπάθεια τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος νὰ ξεπεράσῃ τὶς ἀντιθέσεις τῶν δυὸ αὐτῶν κόσμων, τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἐπιστήμης. Ὁ Κάντ συνθέτει σὲ μιὰ ἀνώτερη πνευματικὴ σύνθεσι τὰ αἰῶνια θεωρητικὰ καὶ ἠθικὰ στοιχεῖα τῆς ζωῆς. Ἡ φιλοσοφία τοῦ εἶναι ἡ φιλοσοφία τῆς ἐνότητας τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἐπιστήμης, ἢ φιλοσοφία τῆς ἁρμονίας τῆς πίστεως καὶ τοῦ καθαροῦ λόγου.

Στὴ βαθύτερη κατανόησι τῆς πνευματικῆς ἀναγκαιότητος τῆς πίστεως τοῦ στὸν υπεραισθητὸν κόσμον τοῦ πνεύματος καὶ ὅλης τῆς φιλοσοφίας τοῦ μᾶς ὁδηγεῖ ὁ ἴδιος ὁ Κάντ.

Ἡ κεντρικὴ θεωρία τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ, ὅπως ἔτονίσαμε, εἶναι ἡ θεωρία τοῦ υπερβατικοῦ ἰδεαλισμοῦ, κατὰ τὴν ὁποία ὁ ἀνθρώπος δὲν ἔχει τὸ θεϊκὸ χάρισμα τῆς πνευματικῆς ἐνοράσεως καὶ τῆς θεωρητικῆς γνώσεως τοῦ νοητοῦ κόσμου. Σ' ἓνα ἀπὸ τὰ βαθύτερα μέρη τῆς φιλοσοφίας τοῦ—στὰ μάτια μας ὅ,τι βαθύτερο, ὑψηλότερο καὶ θεϊότερο ἔγραψε ὁ Κάντ—στὸ τέλος τῆς Διαλεκτικῆς τῆς Κρ. τ. πρ. λ. ὁ Κάντ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ ἀνθρώπου νὰ γνωρίσῃ θεωρητικὰ καὶ μὲ τὸν ἐνοματικὸν λόγον τὸ νοητὸν κόσμον τὴ θεωρεῖ ὡς θεία εὐλογία στὸν κόσμον καὶ ὑπέριστα σοφία καὶ πρόνοια τοῦ θεοῦ. "Ἄν, τονίζει ἐκεῖ ὁ Κάντ, τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα εἶχε τὴ δύναμιν νὰ γνωρίσῃ τὸν κόσμον τῶν υπερβατικῶν πνευματικῶν οὐσιῶν, ὁ θεὸς καὶ ἡ αἰωνιότης μὲ

τὸ φοβερὸν καὶ τρομερὸν μεγαλεῖο τοὺς θεὰ ἦσαν πάντα μπρὸς στὰ μάτια τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ἠθικὸς νόμος θεὰ γινόταν σ' ὄλο τὸν κόσμον, παρὰ βία τοῦ ἠθικοῦ νόμου θεὰ ἦταν τελείως ἀδύνατη, τὸ ἀγαθὸν θεὰ γινόταν σ' ὄλο τὸν κόσμον, ὅχι ὅμως ἀπὸ συνείδησιν τοῦ ἠθικοῦ χρέους, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ φόβον. Κατ' αὐτὸ ὅμως τὸν τρόπο οἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου δὲ θεὰ εἶχαν καμμιά ἀπολύτως ἠθικὴ ἀξία, γιὰ τὴν πηγὴν τοὺς δὲ θεὰ ἦταν ἢ ἠθικὴ ἐλευθερία καὶ ὁ σεβασμὸς τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἀλλ' ὁ φόβος. Τὸ βαθύτερον νόημα τῶν υπερκοσμίων αὐτῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν καὶ πνευματικῶν ἀνατάσεων τοῦ Κάντ εἶναι, ὅτι, ἂν ὁ ἀνθρώπος εἶχε τὴ δύναμιν νὰ γνωρίσῃ τὸ νοητὸν κόσμον, θεὰ ἦταν ἀδύνατη ἢ ἀρετὴ στὸν κόσμον, ὅπως τὴν ἐννοεῖ ὁ Κάντ, ὡς ἠλιακὸ καρπὸ τῆς ἠθικῆς αὐτονομίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ἠρωϊκῶν ἠθικῶν ἀγώνων τοῦ πρὸς ἀνάβασιν στὸ θεόν. Ἡ ζωὴ, στὰ θεϊκὰ μάτια τοῦ Κάντ, ἔχει ἀξία μόνον ὡς ἀρετὴ, δηλαδὴ ὡς ἀέναντος ἀγῶνας ἠθικοῦ ὑψωμοῦ στὸ θεόν.

Τὸ μέρος αὐτὸ τῆς Κρ. τ. πρ. λ. τελειώνει μὲ τὰ βαθύτατα αὐτὰ λόγια. «Ἀπ' τὴ μελέτη καὶ φιλοσοφικὴν ἔρευνα τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου βγαίνει ἡ ὑπέριστα ἀλήθεια, πὼς ἡ ἀνεξερεύνητη καὶ υπερβατικὴ κοσμικὴ σοφία, ποὺ διευθύνει τὸ σύμπαν, δὲν εἶναι λιγώτερον ἀξίον σεβασμοῦ γιὰ ὅ,τι μᾶς ἀρνήθηκε, παρὰ γιὰ ὅ,τι μᾶς ἔδωσε».

Ὁ τελευταῖος λόγος τοῦ Κάντ εἶναι ἓνας ὕμνος στὴν πανσοφίαν τοῦ θεοῦ. Ἡ μεταφυσικὴ αὐτὴ κοσμοθεωρία τοῦ Κάντ εἶναι ἡ ὑψηλότερη ἀνάτασις τοῦ πνεύματος τοῦ στὸν οὐρανὸν τοῦ ἀπολύτου, ἢ ὑπέριστα πνευματικὴ ἐπιβεβαίωσις τῆς ζωῆς. Στὰ ὕψη αὐτὰ ἡ ζωὴ εἶναι ὑπέριστα καὶ ἀπόλυτη πνευματικὴ νίκη, μέθην ψυχῆς καὶ πνεύματος, πνευματικὴ φωτοέκστασις, διθύραμβος καὶ ὕμνος Ἀπολλώνιος στὴν ζωὴ, στὸ φῶς, στὴ δημιουργίαν, στὴν πρώτη ἀρχὴ τοῦ παντός, στὸ θεόν. Τὸ πνεῦμα ὑψώνεται ὡς θριαμβευτῆς καὶ καταλυτῆς τοῦ κράτους τοῦ ζόφου τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ θανάτου, ὡς ἠλιακὴ νίκη καὶ θεῖος ἔρως τῆς ζωῆς!

Στὶς κορυφὰς αὐτὰς τὸ πνεῦμα τοῦ Κάντ συναντᾶται μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ Goethe. Στὶς συνομιλίαις τοῦ μὲ τὸ Riemer ὁ Goethe ἀναπτύσσει τὴν ἴδια κοσμοθεωρίαν μ' αὐτὰ τὰ λόγια. «Ἄν ὁ θεὸς μᾶς ἀποκάλυπτε

ὄλα τὰ μυστήρια τῆς δημιουργίας, ἡ ζωὴ μας θὰ ἦταν τραγικὴ ἀπὸ ἀδιαφορίαν καὶ ἀνία δὲ θὰ ξέραμε τί νὰ κάμουμε».

Βγαίνοντας ἀπ' τὸ ναὸ τῆς πνευματικῆς δημιουργίας τοῦ Κάντ ἔχουμε τὸ αἶσθημα τοῦ ἀπολύτου θριάμβου τοῦ πνεύματος στὸ μεταφυσικὸ φωτισμὸ τῆς ζωῆς, τὸ αἶσθημα τῆς θεϊκῆς οὐσίας, ἀρχῆς καὶ πηγῆς τοῦ κόσμου καὶ τῶν θεϊκῶν σκοπῶν τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, τὸ αἶσθημα τῆς τελείας μεταφυσικῆς λυτρώσεώς μας. Τὸ μεγαλύτερο φιλοσοφικὸ πνεῦμα τοῦ νεώτερου κόσμου μᾶς ὀδηγεῖ στὸ φῶς καὶ στὴν πνευματικὴ καὶ μεταφυσικὴ λύτρωση. Ἀπ' τὰ βάθη τῆς ψυχῆς του ἔβγαλε κι' ἐχάρισε σ' ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα τὴν αἰώνια ἀλήθεια τῆς ἠθικῆς οὐσίας τοῦ κόσμου. Ὅπου καὶ ἂν στρέψουμε τὰ μάτια μας, στὸν ἑξωτερικὸ καὶ στὸν ἑσωτερικὸ κόσμον, μιὰ θὰ ἴδοῦμε παντοῦ ἀλήθεια, μιὰ θ' ἀκούσουμε φωνή: Ὑπάρχει ἠθικὸς νόμος στὸν κόσμον, ὑπάρχει θεία δικαιοσύνη, ὑπάρχει θεός. Ἡ φωνὴ τοῦ ἠθικοῦ νόμου μέσα στὸν κόσμον εἶναι ἡ φωνὴ τοῦ θεοῦ ἀπάνου ἀπ' τὸ ἀπειρο καὶ τὴν αἰωνιότητα!

Ρ Ε Μ Π Ω

ΜΥΘΟΣ ΚΑΙ ΜΙΤΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΟΛΑΣΗ ΤΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ

Υ Π Ο

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ

“Ὅποιος νομίζει πὼς ἡ τέχνη τοῦ Ρεμπώ ‘μπορεῖ ν’ ἀποτελέσῃ κανόνα γιὰ μᾶς—γιὰ τὴν τέχνην μας καὶ γενικώτερα γιὰ τὴν ὑπαρξήν μας—δὲν ἔχει νοιώσει τί ἐσήμανε ἡ συνταρακτικὴ ἐμφάνιση τοῦ κολλασμένου αὐτοῦ ποιητῆ στὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος. Ὅποιος κατῶρθωσε νὰ φθάσῃ ὡς τὸ βάθος τῆς τέχνης τοῦ Ρεμπώ, ξέρει πόσο ἡ οὐσία της εἶναι τρομακτικὰ μοναδική. Τὰ βάραιθρα τῆς ἀνθρώπινης μοίρας, ποὺ ὁ Ρεμπώ μᾶς ἀποκάλυψε, δὲν πρέπει νὰ τ’ ἀγνοήσωμε. Θάταν δειλὸ καὶ μικρόψυχο νὰ κλείσωμε τὰ μάτια μας μπροστὰ τους. Θάταν ὅμως ἀνόητο καὶ καταστρεπτικὸ, ἂν σπρώχναμε τὸν ἠρωϊσμόν μας μέχρι τοῦ σημείου νὰ τὰ θεωρήσωμε σὰν τὴν ἀνώτερη ἐκείνη σφαῖρα ὑπάρξεως, ὅπου θὰ μᾶς ἐπιβάλλονταν νὰ ζοῦμε. Μιὰ τέτοια πίστις θὰ ἐσήμαινε τὸ χαμὸ μας. Ἐνῶ ἡ ἀπλή ἐμφράθυσή μας στίς σκοτεινὰς κ’ ἐπικίνδυνες ἐκτάσεις τοῦ ἔργου τοῦ Ρεμπώ θὰ μπορούσε νὰ ξυπνήσῃ τίς βαθύτερες δυνάμεις μας καὶ νὰ ρίξῃ μέσα μας τὰ σπέρματα μιᾶς ζωῆς ὑψηλότερης, ἢ ὀλοκληρωτικῆς παράδοσης τοῦ ἑαυτοῦ μας στὸν Ρεμπώ καὶ ἡ μίμησή του θάταν γιὰ μᾶς θανάσιμη. Ἐνῶς μόνο θυσιάζεται γιὰ χάριν ὄλων τῶν ἄλλων. Ἡ μοῖρα του εἶναι καὶ πρέπει νὰ μένῃ μοναδική. Θάταν ἀλαζονικὸ νὰ νομίζωμε πὼς ἔχομε τὴ δύναμιν νὰ φθάσωμε τοὺς μεγάλους μάρτυρας στὸν πόνον, ποὺ ὑπόφεραν γιὰ μᾶς. Ποιὸς θάχε ἀρκετὴ δύναμιν—*«δύναμιν ἀπελευθέρσεως!»*—γιὰ ν’ ἀκολουθήσῃ τὸν Ρεμπώ;—”Ὅσοι

1) Une Saison en Enfer, Délires I: Vierge Folle. L'Époux Infernal εἰς Oeuvres de Arthur Rimbaud—vers et proses—revues sur les manuscrits originaux et les premières éditions, mises en ordre et anno-

ὄλα τὰ μυστήρια τῆς δημιουργίας, ἡ ζωὴ μας θὰ ἦταν τραγικὴ ἀπὸ ἀδιαφορίαν καὶ ἀνία δὲ θὰ ξέραμε τί νὰ κάμουμε».

Βγαίνοντας ἀπ' τὸ ναὸ τῆς πνευματικῆς δημιουργίας τοῦ Κάντ ἔχουμε τὸ αἶσθημα τοῦ ἀπολύτου θριάμβου τοῦ πνεύματος στὸ μεταφυσικὸ φωτισμὸ τῆς ζωῆς, τὸ αἶσθημα τῆς θεϊκῆς οὐσίας, ἀρχῆς καὶ πηγῆς τοῦ κόσμου καὶ τῶν θεϊκῶν σκοπῶν τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, τὸ αἶσθημα τῆς τελείας μεταφυσικῆς λυτρώσεώς μας. Τὸ μεγαλύτερο φιλοσοφικὸ πνεῦμα τοῦ νεώτερου κόσμου μᾶς ὀδηγεῖ στὸ φῶς καὶ στὴν πνευματικὴ καὶ μεταφυσικὴ λύτρωση. Ἀπ' τὰ βάθη τῆς ψυχῆς του ἔβγαλε κι' ἐχάρισε σ' ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα τὴν αἰώνια ἀλήθεια τῆς ἠθικῆς οὐσίας τοῦ κόσμου. Ὅπου καὶ ἂν στρέψουμε τὰ μάτια μας, στὸν ἑξωτερικὸ καὶ στὸν ἑσωτερικὸ κόσμον, μιὰ θὰ ἴδοῦμε παντοῦ ἀλήθεια, μιὰ θ' ἀκούσουμε φωνή: Ὑπάρχει ἠθικὸς νόμος στὸν κόσμον, ὑπάρχει θεία δικαιοσύνη, ὑπάρχει θεός. Ἡ φωνὴ τοῦ ἠθικοῦ νόμου μέσα στὸν κόσμον εἶναι ἡ φωνὴ τοῦ θεοῦ ἀπάνου ἀπ' τὸ ἀπειρο καὶ τὴν αἰωνιότητα!

Ρ Ε Μ Π Ω

ΜΥΘΟΣ ΚΑΙ ΜΙΤΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΟΛΑΣΗ ΤΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ

Υ Π Ο

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ

“Ὅποιος νομίζει πὼς ἡ τέχνη τοῦ Ρεμπώ ‘μπορεῖ ν’ ἀποτελέσῃ κανόνα γιὰ μᾶς—γιὰ τὴν τέχνην μας καὶ γενικώτερα γιὰ τὴν ὑπαρξήν μας—δὲν ἔχει νοιώσει τί ἐσήμανε ἡ συνταρακτικὴ ἐμφάνιση τοῦ κολλασμένου αὐτοῦ ποιητῆ στὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος. Ὅποιος κατῶρθωσε νὰ φθάσῃ ὡς τὸ βάθος τῆς τέχνης τοῦ Ρεμπώ, ξέρει πόσο ἡ οὐσία της εἶναι τρομακτικὰ μοναδική. Τὰ βάραιθρα τῆς ἀνθρώπινης μοίρας, ποὺ ὁ Ρεμπώ μᾶς ἀποκάλυψε, δὲν πρέπει νὰ τ’ ἀγνοήσωμε. Θάταν δειλὸ καὶ μικρόψυχο νὰ κλείσωμε τὰ μάτια μας μπροστὰ τους. Θάταν ὅμως ἀνόητο καὶ καταστρεπτικὸ, ἂν σπρώχναμε τὸν ἡρώισμόν μας μέχρι τοῦ σημείου νὰ τὰ θεωρήσωμε σὰν τὴν ἀνώτερη ἐκείνη σφαῖρα ὑπάρξεως, ὅπου θὰ μᾶς ἐπιβάλλονταν νὰ ζοῦμε. Μιὰ τέτοια πίστις θὰ ἐσήμαινε τὸ χαμὸν μας. Ἐνῶ ἡ ἀπλή ἐμφράθυσή μας στίς σκοτεινὰς κ’ ἐπικίνδυνες ἐκτάσεις τοῦ ἔργου τοῦ Ρεμπώ θὰ μπορούσε νὰ ξυπνήσῃ τίς βαθύτερες δυνάμεις μας καὶ νὰ ρίξῃ μέσα μας τὰ σπέρματα μιᾶς ζωῆς ὑψηλότερης, ἢ ὀλοκληρωτικῆς παράδοσης τοῦ ἑαυτοῦ μας στὸν Ρεμπώ καὶ ἡ μίμησή του θάταν γιὰ μᾶς θανάσιμη. Ἐνῶς μόνο θυσιάζεται γιὰ χάριν ὅλων τῶν ἄλλων. Ἡ μοῖρα του εἶναι καὶ πρέπει νὰ μένῃ μοναδική. Θάταν ἀλαζονικὸ νὰ νομίζωμε πὼς ἔχομε τὴ δύναμιν νὰ φθάσωμε τοὺς μεγάλους μάρτυρας στὸν πόνον, ποὺ ὑπόφεραν γιὰ μᾶς. Ποιὸς θάχε ἀρκετὴ δύναμιν—«δύναμιν ἀπελευθέρου»¹⁾—γιὰ ν’ ἀκολουθήσῃ τὸν Ρεμπώ;—”Ὅσοι

1) Une Saison en Enfer, Délires I: Vierge Folle. L'Époux Infernal εἰς Oeuvres de Arthur Rimbaud—vers et proses—revues sur les manuscrits originaux et les premières éditions, mises en ordre et anno-

νομίζουν πώς ακολουθοῦν αὐτὸν τὸν ἴδιο ἢ τοῦλάχιστον τὴν ἐπιταγή του «πρέπει νὰ εἶμαστε ἀπόλυτα μοντέρνοι»,¹⁾ μιμούμενοι μερικά βξωτρικά γνωρίσματα τοῦ ἔργου του, δείχνουν τὴν πιδ ἀξιοθρήνητη ἐπιπολαιότητα. Ὅσοι περιορίζουν τὴν ἀξία τοῦ Ρεμπώ σ' ὅ,τι λαμπυρίζει τόσο πρωτόφαντα καὶ πλάνα στὴν ἐπιφάνεια τοῦ «μεθυσμένου καραβιοῦ» του²⁾ ἢ τῶν «illuminations» του³⁾—σ' ὅ,τι φαίνεται σὰν παιχνίδι, ποὺ ἀνατρέπει ἀνεύθυνα τὴν τάξη τοῦ κόσμου καὶ μεταβάλλει ὀλόκληρη τὴν ὑπαρξη σ' ἓνα καταπληκτικὸ κι' ἀπίστευτο πυροτέχνημα, εἶναι ἀνάξιοι νὰ γνωρίσουν τὸ συγκλονιστικὸ καὶ σωτήριο μυστικὸ του. Αὐτοὶ ὡς σωρεύουν παράτολμες κι' ἀπίθανες εἰκό-νες τὴ μιὰ ἐπάνω στὴν ἄλλη σ' ἐλεύθερους ρυθμούς, κι' ὡς ἀπολαμβάνουν τὴν ἐπιδερμικὴ ἡδονὴ νὰ συγκολλοῦν φράσεις ἐκτυφλωτικές, ποὺ δὲν ἀποβλέπουν παρὰ στὸ νὰ περιγελάσουν κάθε νόμο, ποὺ συγκρατεῖ, καὶ κάθε λόγο, ποὺ φωτίζει τὸν κόσμο, χωρὶς καμμιά συνείδηση κ' εὐθύνη γιὰ τὴν πράξη τους. Διασκεδάζουν εἰς βάρος τῆς ἱερῆς τάξης τοῦ κόσμου. Ἐπειδὴ κάποιος μεγάλος τόλμηος νὰ τὴν ἀνατρέψη μετὰ τὴ δύναμη τῆς ἀπελπισίας του,—αὐτοὶ νομίζουν, πὼς, παίζοντας μαζί της, ὄχι μόνο δὲν ἁμαρτάνουν, μὰ κι' ακολουθοῦν τὸ δρόμο ποὺ ὁ μεγάλος χάραξε. Δὲν ξέρουν πὼς ὁ μεγάλος χάραξε τὸν ὁδὸν τώρα κλειστὸ δρόμο μετὰ τὸ αἷμα του καὶ πὼς μόνος αὐτός, ποὺ θὰ ξαναπονοῦσε σὰν ἐκεῖνον, θάχε τὴ δύναμη νὰ τὸν ἀκολουθήσει. Μὰ ποιὸς θὰ μπορούσε νὰ ξαναπονοῦσε σὰν ἐκεῖνον; Ποιὸς θὰ μπορούσε—γιὰ νὰ μιλήσωμε ἀκριβέστερα—νὰ ξαναπελπισθῆ σὰν ἐκεῖνον; Ποιὸς θὰ μπορούσε νὰ ξαιαμαρτήση τόσο φρικτὰ, ὅσο ἐκεῖνος, γιὰ νὰ ἐπισύρη ἐπάνω του τιμωρία φρικτὴ σὰν τὴν κόλαση τοῦ Ρεμπώ;

Πολλοὶ ζητοῦν σήμερα στὸ ἔργο τοῦ Ρεμπώ μιαν αἰσθητικὴ ἀπόλαυση. Ἄλλοι τὴν ἡδονὴ τῆς ἐλευθερίας, ποὺ δὲν ἀναγνωρίζει κανένα λόγο καὶ κανένα νόμο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ λόγο καὶ τὸ νόμο τῆς ὄραίας φράσης. Ἄλλοι ζητοῦν στὸν ἐχθρὸ αὐτὸ κάθε κανόνος τὸν κανόνα τῆς

tées par Paternie Berrichon. Poèmes retrouvés, Préface de Paul Claudel, Paris, Mercure de France, MCMXXXV, σελ. 279.

1) Une Saison en Enfer, Adieu εἰς Oeuvres κλπ. σελ. 308.

2) Bateau Ivre εἰς Oeuvres κλπ. σελ. 84—90.

3) Oeuvres σελ. 109—247.

μοντέρνας τέχνης καὶ ὑπάρξεως. Ὅλοι τους ζητοῦν μιὰ θέση, ἓνα στήριγμα, μιὰ χαρὰ στὸν κόσμο ἀπ' αὐτὸν, ποὺ ἀπογνωσμένα πολέμησε ὁποιαδήποτε θέση, κάθε στήριγμα, κάθε χαρὰ καὶ κάθε κόσμο. Τὸ σπουδαιότερο περιεχόμενα τοῦ πνευματικοῦ ἔργου τοῦ Ρεμπώ ἦταν ὁ ἀπογνωσμένος ἀγώνας του ἐναντίον τῆς εὐτυχίας.

«Ἡ εὐτυχία ἦταν ἡ κακία μου μοῖρα, ἡ τύχη μου, τὸ σαράκι μου», ἐξομολογεῖται.¹⁾ Ἡ μεγάλη ἀνακάλυψη τοῦ Ρεμπώ ἦταν ἡ *δυστυχία τῆς εὐτυχίας*, τῆς «ἀναπόφευκτης εὐτυχίας», ποὺ, καθὼς λέγει, ἀποτελεῖ τὴν «κακία μοῖρα» ὅλων τῶν ὄντων.—Ὁ ἄνθρωπος εἶναι καταδικασμένος νὰ περνᾷ τὴ ζωὴ του μέσα στὴν εὐτυχία—μέσα στὴν τάξη, μετὰ ἄλλα λόγια, τοῦ κόσμου. Κόσμος δὲν σημαίνει τίποτε ἄλλο παρὰ τὴν εὐτυχία μας. Κ' εἶμαστε καμωμένοι γιὰ νὰ ζοῦμε στὸν κόσμο. Ἐξω ἀπὸ τὴν εὐτυχία, ποὺ ἡ τάξη του μᾶς ἐξασφαλίζει, δὲν εἶμαστε νοητοί. Πὼς θὰ μπορούσαμε νὰ βγοῦμε παραδείγματος χάριν ἔξω ἀπὸ τὴν τάξη τοῦ σώματός μας; Ἡ εὐτυχία ὅμως, ποὺ ὅλες οἱ τάξεις τοῦ κόσμου σημαίνουν γιὰ μᾶς,—ὅλες οἱ τάξεις τῆς φύσης, τῆς πολιτείας, τῆς κοινωνίας, τοῦ λόγου μας ἢ τοῦ κορμιοῦ μας, ποὺ μᾶς κλείνουν μέσα στοὺς προστατευτικούς κόλπους τους καὶ μᾶς χαρίζουν ἀνετη κίνηση κι' ἀνάπαυση,—ἀποτελεῖ γιὰ τὸν Ρεμπώ τὸ μεγάλο δυστύχημα τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ποιητὴς εἶδε στὴν εὐτυχία αὐτὴ τὴν κακία δύναμη, ποὺ ὑποδουλώνει, κολακεύοντας τὴ βαθειὰ τεμπελιά μας, κορμὶ καὶ ψυχὴ μας,—ποὺ ἀποκοιμίζει μέσα μας κάθε γνήσια ἀτομικὴ μας ζωὴ, κι' ἀναλαμβάνει αὐτὴ νὰ μᾶς ζῆ μετὰ μιὰ ζωὴ, ποὺ δὲν εἶναι ἡ δική μας,²⁾

1) Une Saison en Enfer, Délirés II: Alchimie du Verbe, εἰς Oeuvres σελ. 295.

2) «Je vis que tous les êtres ont une fatalité de bonheur». Une Saison en Enfer, Délirés II: Alchimie du Verbe, σελ. 294.

J' ai fait la magique étude

Du bonheur, qu' aucun n' élude.

Ah! Je n' aurai plus d' envie:

Il s' est chargé de ma vie.

Ce charme a pris âme et corps

Et dispersé les efforts.

Oeuvres σελ. 295—296.—Βλ. καὶ Illuminations, Bonheur, σελ. 151.

Ὁ κόσμος, ἡ τάξη τῶν φαινομένων μετὰ τὴν ἀπατηλὴ καὶ ἐπιπόλαιη ἀσφάλεια, ποὺ μᾶς δίνει, μᾶς κάμνει νὰ λησμονοῦμε πῶς οἱ μορφές καὶ οἱ σχέσεις τῶν φαινομένων εἶναι ξένα πρὸς τὴν ἀληθινὴ οὐσία καὶ τὴν ἀληθινὴ τάξη τῶν ὄντων—οὐσία καὶ τάξη, ποὺ μένουν ἀπρόσιτα καὶ σκοτεινὰ στὴν ἀνθρώπινη ἀδυναμία μας. Πῶς ὅμως νὰ λυτρωθοῦμε ἀπὸ τὴν εὐτυχία, ποὺ χαρίζει τὴν ἀφροντισιὰ καὶ τὸν ὕπνο στὴ βαθύτερη σφαῖρα τοῦ ἑαυτοῦ μας, ὅταν γεννιώμαστε μετὰ τὴν ἐπιτακτικώτερη ἀνάγκη ἡσυχίας, ἀνάπαυσης, ἀσφάλειας καὶ ξεγνοιασιάς γιὰ τὸ ἀτομικὸ μας βᾶθος; Πῶς θὰ μπορούσαμε νὰ λυτρωθοῦμε ἀπὸ τὴν τάξη, ποὺ ἐμεῖς οἱ ἴδιοι ἐνσαρκώνομε καὶ πραγματοποιοῦμε μετὰ τὴν ὑπαρξή μας; Μονάχα ὁ θάνατος θὰ μπορούσε νὰ μᾶς σώσει ἀπὸ τὴν ὑποδούλωσή μας στὴν εὐτυχία¹⁾—ἀπὸ τὴν ὑποδούλωσή μας στὶς τάξεις τῶν φαινομένων. Ἐν ὅσω ζοῦμε κάθε προσπάθειά μας νὰ τις ξεφύγωμε θάνατι μάταιη. Εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ τοὺς παραδώσωμε τὸν ἑαυτό μας γιὰ νὰ ἡσυχάσῃ μέσα τους. Ἐν ὅσω ζοῦμε, θὰ ζοῦμε μέσα στὸν κόσμον. Ἐτσι ὅμως χάνομε τὸν ἑαυτό μας καὶ τὴν ζωὴ, ποὺ περνοῦμε, δὲν εἶναι οὔτε δική μας οὔτε καὶ ἀληθινή. Ἡ εὐτυχία μας—ἡ τάξη δηλαδὴ τῶν φαινομένων—ὑψώνεται σὰν ἀδιαπέραστο τεῖχος ἀνάμεσα σὲ μᾶς καὶ στὴν ἀλήθεια τῶν ὄντων. Νὰ διαπεράσωμε τὸ τεῖχος αὐτὸ δὲν ἔχομε τὴ δύναμη. Κι' ἂν ἀκόμη τὸ κατορθώσωμε, ἡ ἐπιτυχία μας, καθὼς διδασκόμαστε ἀπ' τὸν Ρεμπώ, δὲν θάνατι παρὰ ἀποτυχία. Κανεὶς ὅμως δὲν μᾶς ἐμποδίζει ν' ἀγωνισθοῦμε γιὰ τὸ γκρέμισμα τοῦ τείχους αὐτοῦ. Κι' ἂν ἀκόμη δὲ μάθωμε ποτὲ τί κρύβεται πίσω του, θὰ κρατήσωμε τοῦλάχιστον, μετὰ τὸ διαρκὴ καὶ πειστωμένο ἀγῶνα μας ἐναντίον τῆς εὐτυχίας, ἀκοίμητη τὴ βαθύτερη καὶ ἀτομικώτερη σφαῖρα τοῦ ἑαυτοῦ μας. Δὲν θὰ τὴν ἀφήσωμε ν' ἀποκοιμηθῇ λικνισμένη ἀπ' τὴν ἀπατηλὴ γοητεία, καὶ ἔτσι θὰ μπορούμε ν' ἀντλοῦμε τὴ δύναμη κάθε μας προσπάθειας ἀπὸ τὴν γνήσια ἀτομικὴ μας ὑπαρξή. Κι' ἂν ἀκόμη δὲν γνωρίσωμε τὴν ἀληθινὴ οὐσία τῶν ὄντων, θὰ δημιουργήσωμε τοῦλάχιστον τὴ ζωὴ μας ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ μας. Ἡ καταπολέμηση τῆς ἴδιας μας εὐ-

1)

L'heure de la fuite, hélas!
Sera l'heure du trépas.

τυχίας εἶναι κάποτε τὸ μόνο μέσο τῆς σωτηρίας μας. Ἡ καταπολέμηση καὶ τῆς τάξης τῶν φαινομένων εἶναι κάποτε τὸ μόνο μέσον γιὰ νὰ πλησιάσωμε τὴν ἀληθινὴ τάξη τῶν ὄντων.

Τὶς ἀλήθειες αὐτὲς τις τόσο θανάσιμα ἐπικίνδυνες, ποὺ δὲν τις ὑποφέρουν παρὰ μοναδικὰ δυνατὲς ὑπάρξεις, διαισθάνθηκε ὁ τερατώδης ἔφηβος, ποὺ λέγεται ARTHUR RIMBAUD, πρὶν ἀκόμη κλείσει τὰ δεκάξη του χρόνια. Πρὶν ἀκόμη κλείσει τὰ δεκαεννιά πέταξε τὴν ποιητικὴν του πέννα μετὰ τὴν ἀπόφαση νὰ σωπάσῃ πιά. Στὰ τρία αὐτὰ ἔφηβικά του χρόνια κατώρθωσε ὄχι μόνο νὰ συνειδητοποιήσῃ πλήρως τις τρομερὲς ἀλήθειες, ποὺ δείξαμε, μὰ καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ τις ἐπιταγὰς τους ὡς τις ἀκρότατες τους συνέπειες ὄχι μόνο μετὰ τὴν τέχνη του, μὰ καὶ μετὰ τὴν καθημερινὴν του ζωὴ.

Τὸ πρᾶγμα φαίνεται ἀπίστευτο. Κι' αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Ρεμπώ δὲν μπορεῖ στὴν ἐξομολογητικὴ ἐπισκόπηση τῆς ζωῆς του παρὰ νὰ συγκρίνη τὸν ἑαυτό του μετὰ τὸ ἄλλο ἐκεῖνο τερατώδες παιδί τῆς γαλλικῆς ἱστορίας, μετὰ τὴν Ἰωάννα δ' Ἀρκ.¹⁾ Καὶ τῶν δυὸ τὴν ὑπαρξή δὲν μπορεῖ νὰ τὴν χωρέσῃ ὁ νοῦς μας παρὰ σὰν μῦθος. Ψηλαφοῦμε στὴν φθαρτὴ σάρκα τους τ' ἀφθαρτα διδάγματα τῆς αἰώνιας μορφῆς τους. Μπροστὰ τους παύομε νὰ σκεπτόμαστε καθημερινά. Γιὰ νὰ τοὺς συλλάβωμε χρειάζομαστε τὴν πλατεῖα σκέψη, ποὺ ἀγκαλιάζει τοὺς μύθους.

Τὸ πρῶτο πραγματικὰ τέλειον ποίημα τοῦ Ρεμπώ, γραμμένο στὰ δεκαπεντεμισθὴ του χρόνια, ἔχει μιὰν ἀνησυχητικὴν τελειότητα. Οἱ χυμοὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς εὐτυχίας, ποὺ φουσκώνουν τὴν στρογγυλότητά του, τὸ κάμνουν νὰ φαίνεται σὰν καρπὸς φθασμένος στὸ ὕψιστον σημεῖο τῆς ὀριμότητάς του. Ἡ τελειότης του δὲν μπορεῖ νὰ νῆται παρὰ ἓνα τέλος. Σ' ἓνα τέτοιο τέλος θὰ μπορούσε νὰ σταματήσῃ μιὰ ποιήση, ποὺ ἐπιδιώκει τὴν ποιητικὴν κατάκτηση τῆς εὐτυχίας—τὴν ποιητικὴν κατάκτηση τῆς ἀνώτατης τάξης καὶ πληρότητας. Ἀπὸ ἓνα τέτοιο ποίημα ἀρχίζει τὸ ἔργο, ποὺ ἐπεδίωξε τὴν ποιητικὴν διάλυση τῆς εὐτυχίας.

«EUTYXIA» θὰ μπορούσαν νὰ τιτλοφορηθοῦν τὰ δυὸ τετρά-

1) Une Saison en Enfer, Mauvais Sang, σελ. 264.

στιχα, πού τὸ ἀποτελοῦν καὶ πού φέρουν τὸν τίτλο «Αἴσθησις» — «Sensation». ¹⁾ Οἱ δὲ τοῦ στίχοι κλείνουν μέσα τους, ὅ,τι ἐπὶ αἰῶνες τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μας πολιτισμοῦ οἱ πιὸ ζωντανοὶ καλλιτέχνες ἀγωνίσθηκαν νὰ ἐπιτύχουν: τὴν καλλιτεχνικὴν κατάκτησιν τῆς εὐτυχίας. Ὅ,τι ὁ Ρεμπὼ κατώρθωσε νὰ δημιουργήσῃ στὰ δεκαπεντέμισθ' ἡμερῶν, ἀποτελέσει καὶ ἀποτελεῖ τὸν ὑψιστὸ σκοπὸν καὶ τέλος κάθε μεγάλης εὐρωπαϊκῆς τέχνης. Ἄν ὑπάρχῃ, καθὼς εἶδαμε, μιὰ μεταφυσικὴ καταδίκη τῆς εὐτυχίας, πού συνέλαβε καὶ ἔζησε ὁ Ρεμπὼ ἀργότερα, ὑπάρχει καὶ μιὰ μεταφυσικὴ κατάφασις τῆς εὐτυχίας, πού τὴν συνέλαβαν καὶ τὴν ἔζησαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες πρῶτοι, γιὰ νὰ τὴν παραδώσουν σὰν τὴν πολυτιμώτερον πνευματικὸν κληρονομιά στὴν Εὐρώπην. — Τὴ φτωχὴ καὶ χαμηλὴ εὐτυχία τῶν κοινῶν ἀνθρώπων, τὴν τάξην, πού τοὺς ἐξασφαλίζει τὸν ἀνενόητο ὕπνον τοῦ βάθους τους, καταδικάζει βέβαια κάθε πνεῦμα. Ὑπάρχει ὅμως μιὰ ἀνώτερη τάξις καὶ ἀρμονία τῶν φαινομένων — ἡ θεία τάξις τῆς Φύσεως, τῆς γνήσιας Πολιτείας, τοῦ ὑψηλοῦ Λόγου, τοῦ ὡραίου Σώματος — πού ἀντὶ, νὰ κοιμίζῃ τὸ βάθος μας, τὸ ξυπνᾷ, τὸ ζωογονεῖ καὶ τὸ φέρνει σ' ἐπικοινωνία μὲ τὸ ἀληθινὸ βάθος τῶν πραγμάτων. Τὰ θεῖα σώματα τῶν ἑλληνικῶν ἀγαλμάτων ἀποτελοῦν τὴν πιὸ ἀπὴν καὶ θαυμαστὴν πνευματικὴν κατάκτησιν τῆς εὐτυχίας αὐτῆς. Τὸ μυστικὸν θαῦμα τῆς μορφῆς τους εἶναι ἡ ἐνσάρκωσις κάθε ἀνώτερης τάξεως. Ἡ ἀρμονία ὁλόκληρου τοῦ κόσμου — κάθε γνήσιας φύσεως, πολιτείας καὶ λόγου — περιέχεται στὶς γραμμὰς καὶ στὶς στρογγυλότητές τους, στὶς ἀναλογίας τους καὶ στὴν στάσιν τους. Ἡ ὑψιστὴ ὅμως ἀντικειμενικὴ εὐτυχία τους ἀντὶ νὰ χαρίζῃ καὶ σὲ μᾶς τὴν εὐτυχία — τὴν γαλήνην καὶ τὴν αὐτάρκειαν, πού χαρακτηρίζουν τὸ ἑλληνικὸν σῶμα, — συνταράζει καὶ ξεσχίζει ὁλόκληρον τὴν ὑπαρξήν μας. Ὅσο πιὸ χαρούμενὴ καὶ ἀτάραχη εἶναι ἡ εὐτυχία τοῦ ὡραίου σώματος, τόσο πιὸ μεγάλη εἶναι ἡ δύναμή της νὰ ταράξῃ καὶ νὰ ματώσῃ τὸ βάθος μας. Ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς θεὸς, ἡ ὑψιστὴ δηλαδὴ εὐτυχία, ὅπως τὴν ἐνσάρκωσαν οἱ Ἕλληνες στὴν τέχνην τους, εἶναι πραγματικὸν τὸ «κινεῖν ἀκίνητον». ²⁾ Καὶ σὰν «κινεῖν ἀκίνητον» παρουσιάζε-

1) Oeuvres, Premiers Vers, σελ. 21-22.

2) Ἔτσι — σὰν «κινεῖν ἀκίνητον» — καὶ ὄχι ὅπως τὸ παρουσιάζει ὁ Κ. Τσάτσος στὴν κριτικὴν του, μὲ τὴν ὁποίαν τίμησε τὴ «Μυθολογία τοῦ Ὁραίου» μας

ται πάντα ἢ μεταφυσικὰ δικαιωμένη εὐτυχία στὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος. Ὅταν δὲν παρουσιάζεται παρὰ σὰν τάξην καθησυχαστικὴν, πού μᾶς ἐξασφαλίζει τὴν ἀνετη καὶ εὐχάριστη κίνησιν καὶ ἀνάπαυσιν — ὅπως στὴ γαλλικὴ λογοκρατία παραδείγματος χάριν, — ἡ εὐτυχία δὲν ἔχει κανένα μεταφυσικὸν δικαίωμα ὑπάρξεως. Ὁ γαλλικὸς λόγος — ἡ raison — δὲν ἔχει καμμιά σχέσιν μὲ τὴν ἀνώτατη ἐνσάρκωσιν τῆς γνήσιας εὐτυχίας, μὲ τὸ ἑλληνικὸν σῶμα. Ἀντὶ νὰ συγκλονήσῃ τὸν ἀνθρώπον, τὸν καθησυχάζει. Ἀντὶ νὰ ξυπνήσῃ τις βαθύτερες ἀνησυχίας, τοῦ τις ἀποκοιμίζει. Ἀντὶ νὰ τοῦ ὑψώσῃ τὴν ζωὴν σὲ δημιουργικὸν ἀγῶνα, τοῦ τὴν κάμνει εὐκόλῃ καὶ εὐχάριστη. — Μιὰ βίαιη ἀντιλογικὴ ἐπανάστασις εἶχε γίνει ἀναγκαία στὴ Γαλλίαν. Ἐπρεπε πᾶν νὰ βρεθῆ ἓνα βίαιον μεταφυσικὸν πνεῦμα γιὰ νὰ τινάξῃ ἐπὶ τέλους στὸν ἀέρα τὴν ἀντιπνευματικὴν στέγην τῆς λογοκρατίας, πού προφύλαγε ἀπὸ κάθε μεταφυσικὸν κίνδυνον τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν τῆς Γαλλίας. Τότε παρουσιάσθη ὁ Ρεμπὼ, παιδί μὲ τρομακτικὴ καὶ ὑπερφυσικὴ ἀποστολή, σὰν τὸ ἄλλο ἐκεῖνο παιδί τῆς Γαλλίας, «σὰν τὴν Ἰωάννα δ' Ἄρκ!». Ἡ εὐτυχία, πού καθὼς παρατηρήσαμε, ἀπέκτησε καλλιτεχνικὰ ὁ Ρεμπὼ μὲ τὸ πρῶτον του καὶ ὅλα πραγματικὰ τέλειον ποίημα, δὲν ἔχει καμμιά σχέσιν μὲ τὴν εὐτυχία τῆς γαλλικῆς raison. Ἡ ἀπὴν μορφὴ της, ἡ ὀργανικὴ τάξις της, ἡ θεϊκὴ αὐτάρκεια

(περιοδικὸν «Τὰ Νέα Γράμματα» χρόνος Γ'. Μάρτιος 1937, σελ. 238—245) νὰ μίξομε πῶς ζοῦσαν οἱ Ἕλληνες τὸ κάλλος. Καὶ αὐτὴ ἡ θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὸ «κινεῖν ἀκίνητον» δὲν μᾶς φαίνεται ἐντελῶς ἀσχετὴ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐρωτικὴν ζωὴν, πρὸς τὴν ἑλληνικὴν βίωσιν τοῦ κάλλους. Ὅσο γιὰ τίς ἄλλες παρατηρήσεις, πού ὁ Κ. Τσάτσος κάμνει στὴν ἴδια κριτικὴν του, τίς ἀναγνωρίζομε ὅλες ὡς ἀπάλυτα σωστὲς καὶ χαιρόμαστε πού ἐμεῖς τοῦ δώσαμε ἀφορμὴν γιὰ νὰ τις διατυπώσῃ. Ἀναγνωρίζομε ἀκόμη πῶς στὴ «Μυθολογία τοῦ Ὁραίου» μας ὑπάρχουν πολλὰς ἀυθαρεσίες καὶ ἀδικεῖς ὑποστηρίξεις, πού δὲν μπορούσαν παρὰ ν' ἀνησυχίσουν ἓνα πνεῦμα τόσο δίκαιον σὰν τοῦ Κ. Τσάτσου, πού ζητᾷ ν' ἀποφύγῃ κάθε μεροληψία ὄχι μόνον ἀπέναντι στοὺς ἀνθρώπους, μὰ καὶ ἀπέναντι στὶς οὐσίας τοῦ κόσμου. Ἐμεῖς ὅμως πού μὲ τὴν «Μυθολογία τοῦ Ὁραίου» δὲν θελήσαμε νὰ κάμωμε μιὰν αἰσθητικὴν ἀπλῶς μελέτην, μὰ μεταφυσικὸν κήρυγμα ἑνὸς ρυθμοῦ ζωῆς, δὲν μπορούσαμε νὰ δειχθοῦμε τόσο δίκαιοι, ὅσο θὰ μᾶς ἐπιθυμοῦσε ὁ Κ. Τσάτσος. Τόσο ἡ φιλοσοφικὴ μυθολογία, ὅσο καὶ ἡ τάξις πρὸς ἓνα ὀρισμένον ρυθμὸν ζωῆς, πού ἀπολυτοποιοῦν κάποιες μορφές τοῦ κόσμου καὶ τίς ἀνυψώνουν πάνω ἀπὸ κάθε τι ἄλλο, δὲν ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ εἶναι δίκαιες οὔτε ἀπέναντι στοὺς ἀνθρώπους, οὔτε ἀπέναντι στὶς οὐσίας τοῦ κόσμου.

της, οἱ πλούσιοι καὶ γευστικοὶ χυμοί, ποὺ τὴν πληρώνουν, ὁ παλμὸς τῆς ζωῆς τῆς θυμίζου τὴν εὐτυχία τοῦ ἑλληνικοῦ σώματος. «Αἴσθησις» ἐπιγράφεται τὸ ποίημα. Πρόκειται γιὰ τὴν ἅγια αἴσθησις ἑνὸς ἐφηβικοῦ κορμιοῦ, ποὺ ἐνώνει ἐρωτικά τὴν ἱερὴ τάξη του μετὰ τὴν ἱερὴ τάξη τῆς φύσης :

*Τὰ γαλάζια καλοκαιρινὰ βράδνα θὰ πάρω τὰ μοναπάτια,
Νὰ τσιμπηθῶ ἀπὸ τὰ σιτάρια, νὰ πατήσω τὸ ψιλὸ χορτάρι.
Ὁνειροπόλος θὰ νοιώσω τῆ δροσιά του στὰ πόδια μου
Θ' ἀφήσω τὸν ἄνεμο νὰ λούσῃ τὸ γυμνὸ μου κεφάλι.*

*Ἀμίλητος τίποτα δὲ θὰ σκεφθῶ,
Μὰ ἡ ἀπέραντη ἀγάπη θ' ἀνεβῆ στὴν ψυχὴ μου
Καὶ θὰ πάω μακρὰ, πολὺ μακρὰ, σὰν γύφτος
Μέσ' στὴ φύση εὐτυχισμένος σὰν μετὰ μιὰ γυναῖκα.*

Καμμιά μετάφραση δὲν μπορεῖ ν' ἀποδώσῃ τὴν ἀνησυχητικὰ μοναδικὴ τελειότητα τοῦ πρωτοτύπου. Στὸ ρυθμὸ καὶ στὸ λόγο τῶν στίχων βλέπομε—σχεδὸν πιάνομε—τὸ ζωντανὸ σῶμα ἑνὸς ἀδελφοῦ τῶν ἑλληνικῶν ἐφήβων. Στὴ δεύτερη στροφὴ φουσκώνει τὸ ἐφηβικὸ στήθος σὲ μιὰ πλήρωση ἄκρα σὰν καὶ τὴν ὠμορφιά του. Τὸ κάλλος τοῦ σώματος αὐτοῦ—ἡ ἀπόλυτη εὐτυχία του—, ὅπως κάθε τέλειο κάλλος, εἶναι ἓνα ἄκρον, ἓνα ὄριο. Πῶς θὰ μπορούσε νὰ προχωρήσῃ ἡ τέχνη ἑνὸς ποιητῆ, ποὺ ἀπὸ τὰ δεκαπεντέμισή του χρόνια ἔφθασε κι' ὅλας σ' αὐτὸ τὸ ἄκρον;—Ἡ μεγάλη τέχνη—ὅσο κι' ἂν νομίζομε σήμερα τὸ ἐναντίον, ἐπειδὴ τὸ ἀκοῦμε διαρκῶς,—δὲν εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο. «Τὶ σπουδαιότερο ὑπάρχει ἀπὸ τ' ἀντικείμενα», ἔλεγε ὁ Γκαίτε,¹⁾ «καὶ τί θάταν ὀλόκληρη ἡ θεωρία τῆς τέχνης χωρὶς αὐτιά. Κάθε τάλαντο σπαιταλάται, ὅταν τὸ ἀντικείμενο δὲν ἀξίζει τίποτε. Τὸ πρόβλημα ὀλόκληρης τῆς νεώτερης τέχνης ἔγκειται στὸ γεγονός, πῶς λείπουν τ' ἄξια ἀντικείμενα ἀπ' τὸν νεώτερο καλλιτέχνη». Κι' ἀντὶ νὰ προσπαθῆσωμε νὰ ὑψωθοῦμε πάλι ὡς τὰ μεγάλα ἀντικείμενα, κάναμε φιλοτιμία τὴν ἀνάγκη τῆς ἀδυναμίας μας καὶ ξεγράψαμε ὅ,τι δὲν μπορούμε νὰ φθάσωμε. Διακηρύξαμε μετὰ τέτοιο τρόπο, πῶς δὲν

1) J. P. Eckermann, Gespräche mit Goethe 3 Νοεμβρίου 1828.

ὑπάρχουν γιὰ τὴν τέχνη ἀνώτερα καὶ κατώτερα ἀντικείμενα, ὥστε στὸ τέλος τὸ πιστέψαμε μετὰ ὅλα μας τὰ σωστά. Καὶ ξεχάσαμε τὴν ἀλήθεια τῆς ἱεραρχίας τῶν ἀντικειμένων ὡς συμβόλων. Ξεχάσαμε πῶς ἡ nature morte εἶναι ἀντικείμενο πνευματικὰ κατώτερο ἀπ' τὸ τοπίο,—πῶς τὸ τοπίο στέκεται πρὸς τὸν ἄνθρωπο,—πῶς τὸ πρόσωπο μόνο δὲν ἀξίζει ὅσο ὀλόκληρο τὸ ἀνθρώπινο κορμί,—πῶς τὸ γυμνὸ σῶμα στέκεται ψηλότερα ἀπ' τὸ ντυμένο,—τ' ὄριμο ἀπ' τὸ παιδικό,—τὸ ἀνδρικό ἀπ' τὸ γυναικεῖο.¹⁾ Κάθε ἓνα ἀπ' τ' ἀντικείμενα αὐτὰ εἶναι στὴν καθαρότητά του κι' ἀπὸ ἓνα σῆμα μιᾶς ἀλήθειας ἀσύλληπτης στὴ γύμνια τῆς, μιᾶς πραγματικότητος, ποὺ ὁ ἄνθρωπος μόνο μετὰ σύμβολα μπορεῖ νὰ κατακτήσῃ.—Πῶς θάταν δυνατό νὰ σημάνη τὸν ὑπέρτατο λόγο ἓνα σκοτωμένο πουλὶ μετὰ δυὸ-τρεῖς μῆλα πάνω σ' ἓνα τραπέζι; Ἡ ἱστορία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ μᾶς δείχνει πῶς ὁ ὑπέρτατος λόγος, ἡ ἀνώτατη πραγματικότης, ἡ ὑψιστὴ εὐτυχία ἐνσαρκώνεται στὸ ὠραῖο ἀνδρικό σῶμα. Σ' αὐτὸ—καθὼς εἶπαμε παραπάνω, μιλώντας γιὰ τὰ ἑλληνικὰ ἀγάλματα,—παίρνουν σάρκα ὅλες οἱ ἀνώτατες τάξεις—τῆς φύσης, τῆς πολιτείας, τοῦ λόγου,—ποὺ ἐνωμένες σημαίνουν τὸ Ἀπόλυτο. Στὴν κατάκτηση αὐτοῦ τοῦ ἀπόλυτου πρέπει νὰ τείνη κάθε καλλιτέχνης ἑλληνικός. Γιὰ νὰ φθάσῃ ὅμως στὸ τέλος αὐτό, πρέπει πρῶτα νὰ περάσῃ ἀπὸ ὀρισμένους αἰσθητικούς καὶ πνευματικούς ἀναβαθμούς. Συνήθως πρέπει ν' ἀνεβῆ κανεὶς ἀπὸ τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸ στὸ γενικώτερο, στὸν κανόνα, κι' ἀπὸ κεῖ νὰ ὑψωθῆ ὡς τὸ ὑπέρτατο σύμβολο, ὡς τὸ σῶμα τοῦ ἀπολύτου. Τὸ νὰ φθάσῃ κανεὶς—ὅπως ὁ Ρεμπώ ἀπὸ τὰ δεκαπεντέμισή του χρόνια χωρὶς ἀγῶνα καὶ κόπο στὴν κορυφὴ αὐτοῦ τοῦ ἀνήφορου, ποὺ ἐστοίχισε τόσο αἷμα σὲ τόσους μεγάλους, σὲ πολλοὺς καὶ τὴ ζωὴ τους ἀκόμη, φαίνεται τερατώδες καὶ προξενεῖ τρόμο. Ὁ παροβότης τῶν πνευματικῶν νόμων δὲν μπορεῖ νὰ μείνῃ ἀτιμώρητος. Κι' ὁ Ρεμπώ πλήρωσε ἀκριβὰ τὴν ἀρχικὴ του εὐτυχία. Ἡ ἴδια του ἡ ὕβρις, ποὺ τὸν ὕψωσε τόσο ἄκοπα ὡς τὴν πρὸ δυσπρόσιτη κορυφὴ, τὸν ξέσχισε μετὰ τὴν ὑπερβολὴ τῆς. Τὸν ἔκαμε νὰ θεωρήσῃ τὴ ζωὴ του πολὺ ἀπέραντη γιὰ νὰ

1) Βλ. τὴ συνομιλία τοῦ Γκαίτε μετὰ τὸν Ρήμερ τῆς 20 Νοεμβρίου 1806 εἰς Goethe im Gespräch, herausgegeben von Franz Deibel und Friedrich Gundelfinger, Dritte Auflage, Leipzig 1907, σελ. 84.

τὴν ἀφοσιώση στὴν ὡμορφιά. (1) Τοῦ πέταξε στὴν ἀγκαλιὰ τὸ σῶμα τῆς ὡμορφιάς, πρὶν αὐτὸς νὰ γίνῃ ἀξίος νὰ τὴν ἐκτιμήσῃ. Ἔτσι μᾶς διηγεῖται ὁ ἴδιος τὴν παρανομία τῆς ὑβριστικῆς εὐτυχισμένης ἀρχῆς τῆς ὑπαρξῆς του, ποὺ μεταβλήθηκε ξάφνου σὲ κόλαση: «Κάποτε, ἂν θυμοῦμαι καλὰ, ἡ ζωὴ μου ἦταν ἓνα ξεφάντωμα, ὅπου ἀνοίγονταν ὄλες οἱ καρδιές, ὅπου εὐφραίναν πλούσια τὰ κρασιά.

Ἔνα βράδυ κάθισα τὴν Ὠμορφιά στὰ γόνατά μου. Καὶ τὴ βρῆκα πικρὴ».)

Πῶς νὰ μὴν εὔρη πικρὴ τὴ γλύκα τῆς, ἀφοῦ ὁ μόχθος τοῦ ἀγῶνα δὲν εἶχε προετοιμάσει τὴ γεύση του γι' αὐτήν; Πῶς ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν εὐτυχία του σὰν τὴν ὑψιστὴ κατὰκτηση, ποὺ ὁ καλλιτέχνης μπορεῖ νὰ ἐπιτύχῃ, ἀφοῦ αὐτὸς τὴν ἔδρευε μὲ τὸ πρῶτο ἄπλωμα τοῦ παιδικοῦ του χεριοῦ; Πῶς νὰ σεβασθῇ ὅ,τι τόσο εὐκόλα ἔκαμε δικό του καὶ νὰ μὴν ἐπιχειρήσῃ νὰ τὸ ἐξετάσῃ κι' ἀπὸ κοντὰ μὲ τὰ χέρια μὲ τὸ στόμα καὶ—σὰν γάλλος ποὺ ἦταν—μὲ τὴ λογικὴ;— Ἄν ἔνοιωσε στιγμιαῖα, πῶς ὁ θαυμαστὸς καρπὸς τοῦ ὠραίου ἐφηβικοῦ σώματος εἶναι τὸ ὑψιστὸ σύμβολο τῆς ζωῆς, μόλις θέλησε νὰ τὸ περιεργασθῇ ὄχι πιά σὰν ὑψιστὸ σύμβολο, μὰ σὰν ἐγκόσμια μόνο πραγματικότητα, μόλις θέλησε νὰ δοκιμάσῃ τὴ γεύση του μὲ τὴς θνητὲς του αἰσθήσεις, τὸ μεταφυσικὸ θαῦμα ἐξατμίσθηκε κι' ὁ δαγκαμένος καρπὸς τοῦ ἄφησε τὴν πίκρα τοῦ θανάτου στὸ στόμα.—Λίγους μῆνες μετὰ τὴν «Αἴσθησι» γράφει ὁ Ρεμπώ ἓνα καινούριο ποίημα²⁾ γιὰ τὸ σῶμα πάλι ἑνὸς νέου μέσα στὴ φύση,—αὐτὴ ὅμως τὴ φορὰ ἡ ἐνότης κ' ἡ ἀρμονία, ποὺ στρογγυλεύουν τὸ πρῶτο ποίημα ἔχουν σπάσει, γιὰτὶ ὁ θάνατος πέρασε. Τὸ σῶμα τοῦ νέου δὲν ἔχει πιά ζωὴ καὶ χωρίσθηκε ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴ φύση. Ἡ ἐνότης τῶν μεγάλων τάξεων τοῦ κόσμου ἔχει διασπασθῆ.—Πρῶτα ἡ περιγραφή τοῦ τοπίου:

Μιά τρύπα ὄλο πρασινάδα, ὅπου ἓνα ποτάμι τραγουδεῖ

1) Une Saison en Enfer, Délires II: Alchimie du Verbe, σελ. 295.

2) Une Saison en Enfer, σελ. 254.

3) Le Dormeur du Val εἰς Oeuvres, Premiers Vers σελ. 30—31. Τὸ ποίημα αὐτὸ μετέφρασε γερμανικὰ ὁ Stefan George. Βλ. Der Schläfer im Tal εἰς Zeitgenössische Dichter. Übertragungen von Stefan George, Zweiter Band, Dritte Auflage, Berlin 1928, σελ. 46.

Κρεμάζοντας ἀσημένια κουρέλια στὰ χόρτα

Τρελλά, κι' ὅπου ὁ ἥλιος λάμπει ἀπ' τὸ περήφανο βουνό..

Μιά μικρὴ ρεματιὰ ποὺ ἀφρίζει ἀπὸ ἀχτίδες.

Ἔνα τετράστιχο αὐτοτελές, ὁ κλειστὸς κύκλος τοῦ συγκεντρωμένου τοπίου. Ἡ αὐτάρκης τάξη τῆς φύσης, ποὺ ἀδιαφορεῖ γιὰ ὅ,τι δῆποτε ξένο τῆς. Καμμιά σχέση μὲ ὅ,τι τὴν ξεπερνᾷ.—Κ' ἔπειτα ἡ ἀρχὴ τοῦ δευτέρου τετράστιχου, ποὺ κανεὶς σύνδεσμος δὲν τὴν ἐνώνει μὲ τὸ πρῶτο: τὸ κορμὶ ἑνὸς νέου, μιά τάξη, ποὺ καθὼς μένει ἀπὸ τὸν ὕπνο βυθισμένη στὸν ἑαυτὸ τῆς, φαίνεται παράλληλη καὶ ξένη πρὸς τὴν τάξη τῆς φύσης:

Ἔνας νέος στρατιώτης μὲ τὸ στόμα ἀνοικτό, μὲ γυμνὸ τὸ κεφάλι
Καὶ μὲ τὸ σβέρκο βυθισμένο στὸ δροσερὸ γαλάζιο χορτάρι,
Κοιμᾶται.

Τὸ κορμὶ τοῦ νέου δὲν φαίνεται ἐδῶ σὰν ἐνσάρκωση τοῦ ἀπόλυτου. Τὸ «ἀνοικτὸ στόμα» παραμορφώνει τὸ λόγο του, ποὺ μόνο στὴν καθαρότητά του μπορεῖ νὰ ἐνσαρκώσῃ τὸν ὑπέρτατο λόγο. Ὁ ὕπνος ἀποξενώνει ἐξ ἄλλου τὴν ὑπαρξὴ ἀπὸ τὴν ἐνότητα τοῦ κόσμου. Φαίνεται πῶς ἡ ἀνδρική μορφή ἔχει χάσει τὴ μεταφυσικὴ τῆς σημασία γιὰ τὸν ποιητὴ. Δὲν τοῦ ἔγινε ὅμως ἀκόμη μισητὴ. Ὅ,τι ἐσήμανε στὴν «Αἴσθησι» τὸ πᾶν γιὰ τὸν ποιητὴ, ἂν κ' ἔχασε τὴν ἀπόλυτη ἀξία του γι' αὐτόν, τὸν κρατεῖ ἀκόμη γεμᾶτον εὐγνωμοσύνη μπροστά του. Μὲ ἀπειρη συγκίνηση κ' εὐλάβεια ξαπλώνει ὁ ποιητὴς τὸ κορμὶ τοῦ κοιμισμένου στὸ τοπίο:

Κοίτεται σιτὴ χλόη, κάτω ἀπ' τὸ νέφος,

Ὁχερὸς στὸ πράσινο κρεββάτι του ὅπου βρέχει φῶς.

Μὲ τὰ πόδια στ' ἀγριολούλουδα κοιμᾶται.

Τὸ βλέμμα τοῦ ποιητῆ ἀγκαλιόζει μὲ ἀπειρη τρυφερότητα τὸ ἀπροστάτευτο σῶμα:

Χαμογελώντας ὅπως

Θὰ χαμογελοῦσε τὸ ἄρρωστο παιδί, παίρνει ἓνα ὕπνο.

Μὰ τὸ βάθος τοῦ πόνου γιὰ τὸν ὕπνο τοῦ νέου, τὸ τρεμούλιασμα τῆς ὀδύνης τῶν φράσεων, ποὺ ἐπαναλαμβάνουν σ' ὅλους τοὺς τόνους

τῆς ματωμένης στοργῆς πῶς ὁ νέος κοιμᾶται, μᾶς κάμνει ν' ἀνησυχοῦμε καὶ νὰ προαισθανώμαστε κάτι τὸ τρομερό, ποὺ πλησιάζομε περισσότερο μὲ τὴν ἀπελπισμένη παράκληση:

Φύση! Δίκνισέ τον θεομά. Κρυώνει!

Τώρα πιά ξέρομε.

Τ' ἀρώματα δὲν κάμνουν τὸ ρουθοῦνι του νὰ φρικιά.

Κοιμᾶται μέσα στὸν ἥλιο, μὲ τὸ δεξιὸ χέρι στὸ στῆθος,

"Ἡρεμος. Ἔχει δυὸ κόκκινες τρύπες στὸ δεξιὸ του πλευρό.

Ἡ εὐτυχία τοῦ κόσμου ταράχθηκε. Τὸ σῶμα, ποὺ τὴν πραγματοποιοῦσε βρέθηκε φθαρτό. Ἡ ἀπόλυτη ἀξία τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐνσάρκωσής του γίνηκε προβληματική. Ἡ παραφωτισμένη γαλήνη τῆς ρεματιᾶς, ὅπου κοίτεται ὁ νεκρός, ἔχει τὴν πίκρα τοῦ ὑπερώριμου καρποῦ. Ἡ ὄριμη οὐσία τῆς «Αἴσθησης» παραγίνηκε, κι' ὅταν ὁ ποιητὴς θέλησε νὰ δοκιμάσῃ τὴ γεύση τῆς ὠμορφιάς, τὴ βρῆκε, καθὼς ξέρομε ἀπὸ τὸν ἴδιο, πικρή. Τότε, καθὼς ὁ ἴδιος πάλι δμολογεῖ, τὴν ἔβρισε.¹⁾

Κι' ἦταν ἡ βροσιά του πρωτάκουστη στὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος, γιατί πρωτόφαντη ἦταν καὶ ἡ ἀπόγνωση, ποὺ τὴν γέννησε. Ἡ ἀνακάλυψη τοῦ ποιητῆ, πῶς κι' αὐτὴ ἡ ὑψιστὴ ἀκόμη τάξη τοῦ ὠραίου κόσμου—ἡ τάξη τοῦ ὠραίου ἀνθρώπινου σώματος—δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἐφήμερη κι' ἀπατηλὴ εὐτυχία, ποὺ κρύβει καὶ σ' αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἀρμονικώτερη στιγμή της, τὸ σπέρμα τῆς παραμόρφωσης, τῆς φθορᾶς, τῆς ἀποσύνθεσης, ξεσχίζει τόσο θανάσιμα τὴν ψυχὴ του, ὥστε καμμιά, μήτε ἡ ἐλάχιστη ἐλπίδα δὲν ἔχουν πιά θέση μέσα της. *Οὐρανός, ἔρως, ἐλευθερία: τί θιερό, δυστυχησμένε τρελλέ!*²⁾ Τὸ «τρομερό "Ἀπειρον» ποὺ διέκρινε πίσω ἀπὸ τὴ διασπασμένη τάξη τοῦ κόσμου, κατατάραξε τὸ γαλάζιο μάτι τοῦ ποιητῆ κ' ἔσπασε τὸ παιδικὸ στῆθος του τὸ ὑπερβολικὰ ἀνθρώπινο τὸ ὑπερβολικὰ τρυφερό.³⁾ Ἀφοῦ ἡ ὑψιστὴ μορφή τῆς εὐτυχίας,—τὸ κάλλος τοῦ ἀνδρικοῦ σώματος—μᾶς ἀπατᾶ, δὲν πρέπει, ἂν θέλωμε νὰ ζήσωμε ἀληθινά, νὰ καταπολεμήσωμε καὶ μέσα μας κ' ἔξω μας κάθε δυνατότητα εὐτυχίας;

1) Une Saison en Enfer σελ. 254.

2) Ophélie, εἰς Oeuvres, Appendice σελ. 354.

3) op. cit.

Τὸ βάθος κι' ὁ πόνος τῆς ἀπόγνωσης τοῦ ποιητῆ—ἀκαταμέτρητα γιὰ μᾶς—δὲν μποροῦν ν' ἀνεχθοῦν μήτε τὴν ἐλάχιστη ἐλπίδα στὴν ψυχὴ—μήτε τὴν παραμικρὴ τάξη τῶν φαινομένων. Κι' ὁ ἀπεγνωσμένος ὁρμᾶ μανιασμένος γιὰ νὰ ἐκδικηθῆ ἔχι μόνον τὴν ὠμορφιά, ποὺ τοῦ εἶχε ὑποσχεθῆ τὸ πᾶν, κι' ὅμως τὸν γέλασε, μὰ καὶ κάθε ἄλλη παρόμοια τῆς τάξης.

«Ὁπλίσθηκα ἐναντίον τῆς δικαιοσύνης.

"Ἐφυγα. Ὁ μάγισσες, ὦ ἀθλιότης, ὦ μίσος, σὲ σᾶς παραδόθηκε ὁ θησαυρός μου!

Κατώρθωσα νὰ ἐξαφανίσω ἀπὸ τὸ πνεῦμα μου δλόκληρη τὴν ἀνθρώπινη ἐλπίδα. Γιὰ νὰ στραγγάλισω κάθε χιρὰ, εἰχθηκα ἐπάνω της μὲ τὸ ἀδόρυβο πήδημα τοῦ θηρίου.

Κάλεσα τοὺς δῆμιους, γιὰ νὰ δαγκάσω στὸ χαμό μου τὸ κοντάκι τοῦ τουφεκιοῦ τους. Κάλεσα τίς θεομηνίες, γιὰ νὰ πνιγῶ μὲ τὸν ἄμμο, μὲ τὸ αἷμα. Ἡ δυστυχία ἦταν ὁ θεός μου.»¹⁾

Κι' ὁ ἔφηβος μὲ τὴν τρομερὴ μοῖρα πραγματοποίησε στὰ τρία χρόνια τῆς ποιητικῆς του ζωῆς, πιστὰ, καὶ χωρὶς οὔτε στιγμιαῖα νὰ λιποψυχήσῃ, τὴν πιὸ ἀνήκουστη καὶ μαρτυρικὴ ἀποστολή: τὴ δυστυχία: Τὸ κουρέλιασμα τῆς ψυχῆς του,—τὸ σπάσιμο τῆς ζωῆς του,—τὸ θρυμματίσμα τοῦ λόγου, τὸ θρυμματίσμα δλόκληρου τοῦ κόσμου. Καὶ πρὶν ἀπ' ὅλα τὸ θρυμματίσμα τοῦ ὠραίου σώματος, ποῦ ἐνσαρκώνει τὴν ὑψιστὴ τάξη, τὸν ὑπέρτατο λόγο, κ' εἶναι τὸ λαμπρότερο κόσμημα τοῦ κόσμου,—Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ! Ὁλόκληρη ἡ πρώτη περίοδος τῆς ἀρνητικῆς ποιητικῆς δημιουργίας τοῦ Ρεμπώ, ποὺ ἀρχίζει λίγο μετὰ τὴν «αἴσθηση» καὶ τελειώνει πρὶν ἀπὸ τὸ «μυθισμένο καράβι», δὲν εἶναι παρὰ ἓνα μανιασμένο μαστίγωμα τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, ποὺ ὁ ποιητὴς τὸ εἶχε πιστέψει σὰν τὴν ὑψιστὴ ἀλήθεια, κι' ὅμως μιὰ μέρα τὸ ἀντίκρουσε στὸ βάθος τῆς ρεματιᾶς παραμορφωμένο καὶ σιγματισμένο ἀπὸ δυὸ κόκκινες τρύπες. Τὸ θρήνησε, καθὼς εἶδαμε, συγκρατημένα—τόσος ἦταν ἀκόμη ὁ σεβασμός τοῦ ποιητῆ μπροστά του, ὥστε δὲν ἤθελε νὰ τὸ κλάψῃ μὲ ἄπρεπο θόρυβο,—καὶ τ' ὅθαιπε μὲ ἀπειρη εὐλάβεια καὶ στοργὴ μέσα

1) Une Saison en Enfer, σελ. 254—255.

στη φύση. Μὰ σὰν ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὸν τάφο, ὅπου εἶχε θάψει μαζὶ μὲ τὴ μορφή τὴν καταδικασμένην σὲ ἀποσύνθεση καὶ κάθε του πίστη κ' ἐλπίδα, ρίχθηκε μέσα στὸν κόσμον οὐρλιάζοντας ἀπὸ τὸν πόνο, γιὰ νὰ ἐκδικηθῆ, νὰ φτύσῃ, νὰ βεβηλώσῃ, νὰ θρυμματίσῃ τὴν ἀπατελλή μορφή τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, ποὺ ὡς πρὶν λίγο λάτρευε σὰν ἱερή. Καὶ γιὰ νὰ χλευάσῃ τὸ ἀνθρώπινο κορμὶ τὸ ἔγδυσε στὸ «χορὸ τῶν κρεμασμένων»¹⁾ τοῦ ἀπὸ τὸ «ποκάμισο τοῦ δέρματος». Le reste est peu gênant et se voit sans scandale :

Ἐνα κομμάτι κρέας τρέμει στὸ ἰσχνό τους σαγόνι.

Στήθη τρυπητά,

Ποὺ ἔσφυγγαν ἄλλοτε κεχαριτωμένες δεσποσύνες,

Χτυπιοῦνται ἀναμεταξύ τους ἐπίμονα σὲ ἀποτροπαιχτὴ ἀγάπη.

Ἐμπρός! Ἐδῶνοι χορευταράδες, ποὺ δὲν ἔχετε πιά κοιλιὰ,

Μπορεῖτε νὰ ριχθῆτε σις τοῦμπες!

Ὁ μακάβριος ὅμως χορὸς δὲν εἶναι πάντα χλευασμὸς γιὰ τὴ μορφή τοῦ ἀνθρώπινου κορμιοῦ. Ἄν ἕνας σκελετὸς ἀνῆκε κάποτε, δὲν ἀνήκει πιά στὸν ἄνθρωπον. Κι' ὅ,τι ἕνα κρανίον σώζει ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη μορφή μπορεῖ νὰ γεννήσῃ σὲ ψυχὴς ταραγμένες στοχασμοὺς ὅπως τοῦ Ἀμλέτου, μὰ μπορεῖ καὶ νὰ καταγοητεύσῃ πνεύματα ἰσορροπημένα ὅπως τοῦ Γκαῖτε,

σὰν νὰ ξεπηδοῦσε ἀπὸ τὸ θάνατο μιὰ πηγὴ ζωῆς.²⁾

Κάποιος θὰ μπορούσε ν' ἀποδοκιμάσῃ αὐτὴ τὴν ἐπίκληση σὲ μιὰ μελέτη γιὰ τὸν Ρεμπὼ μιᾶς πνευματικῆς στάσης σὰν τοῦ Γκαῖτε, τόσο διαφορετικῆς ἀπὸ κείνην ποὺ ζητοῦμε νὰ κατανοήσωμε. Κ' ἐμεῖς θὰ τοῦ ἀπαντούσαμε, πὼς ὅταν μελετοῦμε ποιητὲς τόσο ἐπικίνδυνους σὰν τὸν Ρεμπὼ, πρέπει βέβαια νὰ τοὺς ἀκολουθοῦμε σὲ ὅλες τὶς κολάσεις, ὅπου μᾶς ὀδηγοῦν, χωρὶς ὅμως ποτὲ νὰ χάνωμε τὸ νῆμα ποὺ θὰ μᾶς ξαναφέρει στὸν ἐπάνω κόσμον. Γι' αὐτὸ ὁ νέος, ποὺ δὲν ἀπόκτησε ἀκόμη τὸ νῆμα γιὰ τὴ διέξοδο, ἄς μὴ ρισκινδυνεύῃ τὴν ὑπόστασή του σὲ λαβίρινθους τόσο σκοτεινοὺς. Κι' αὐτὸς ἀκόμη, ποὺ

1) Bal des Pendus eis Oeuvres, Appendice, σελ. 355-357.

2) Goethe, Bei Betrachtung von Schiller's Schädel (eis Goethe's sämtliche Werke in 40 Bänden, Cotta'scher Verlag, τόμος δεύτερος, 1853, σ. 90-91).

κρατεῖ τὸν πολῦτιμο μίτο, κινδυνεύει σὲ περιοχὲς τόσο φρικτὲς νὰ τὸν φύρῃ ἀξιοδιάλυτα, νὰ τὸν σπάσῃ, νὰ τὸν χάσῃ. Ἡ μελέτη μας αὐτὴ δὲν ἔχει ἄλλο σκοπὸ παρὰ νὰ προλάβῃ παραπλανήσεις καὶ χαμοῦς μάταιους σ' ἐκτάσεις ἀπομακρυσμένες ἀπὸ τὸν ἥλιον καὶ τὸν καθαρὸ ἀέρα, — σ' ἐκτάσεις, ποὺ μᾶς δυναμώνουν, ὅταν τὶς περάσωμε θαρραλέα καὶ γρήγορα, ποὺ μᾶς σκοτώνουν ὅμως, ὅταν παρατεῖνομε περισσότερο ἀπ' ὅσο πρέπει τὴ διαμονὴ μας μέσα τους. Γι' αὐτὸ κ' ἡ ἐπίκληση τῆς στάσης τοῦ Γκαῖτε ἀπέναντι στὸ θάνατον σὲ μιὰ μελέτη σὰν αὐτὴ ἐδῶ δὲν εἶναι ἄσκοπη. Ἐνας στίχος τοῦ Γκαῖτε, ποὺ ἀντλεῖ τὴ θέρη τῆς ζωῆς κ' ἀπ' αὐτὴν ἀκόμη τὴν ψυχρότητα τοῦ θανάτου, δὲν εἶναι ἀνώφελος τῇ στιγμῇ, ποὺ πρόκειται νὰ πλησιάσωμε τὴ μεγαλύτερη ταπείνωση, ποὺ ὑπέστη τὸ ἀνθρώπινο σῶμα, τὸ ὑψιστὸ σύμβολο τῆς Ζωῆς. Δυὸ κόκκινες τρύπες στὸ σῶμα ἑνὸς στρατιώτη ἔκαμαν τὸν Ρεμπὼ νὰ καταδικάσῃ ὀλόκληρον τὸν κόσμον. Τὸ γυμνὸ κρανίον τοῦ πιὸ ἀγαπημένου του φίλου ἀπομακρύνει τὸν Γκαῖτε ἀπὸ τὴ σαπίλα, τὴν παγωνιά καὶ τὴ στενότητα καὶ τὸν κάμνει νὰ στραφῇ εὐλαβικὰ στὸν ἐλεύθερον ἀέρα, πρὸς τὸν ἐλεύθερον στοχασμό, πρὸς τὸ φῶς τοῦ ἡλίου. Ἡ θεὰ τῆς ἀνώτερης μορφῆς τοῦ κρανίου τὸν μεταφέρει σὲ κείνη τὴ θάλασσα, ποὺ «fluthend strömt gesteigerte Gestalten».)

GESTEIGERTE GESTALTEN! Ἀνώτερα κορμιά, σύμβολα ὑψηλὰ μιᾶς θείας πραγματικότητας, ἐνσάρκωση τῆς ἀλήθειας, ποὺ ὁ Θεὸς-Φύση καὶ οἱ μεγάλοι καλλιτέχνες ἔπλασαν—καὶ ποὺ οἱ γυνῶστες (ἐλάχιστοι σήμερον) ἔχουν τὴ δύναμη νὰ δοῦν, νὰ ἐκτιμήσουν, νὰ λατρεύουν, — ὁ θάνατος δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ σᾶς διαλύσῃ! — Γιὰ νὰ φθάσῃ ὅμως κανεὶς σ' αὐτὴ τὴν πίστη, πρέπει νὰ περάσῃ ἀπὸ τοὺς φιλοσοφικοὺς ἀναβαθμοὺς πρῶτα, ποὺ θὰ τὸν ὀδηγήσουν ὡς τὴ θεὰ τῆς ἀληθινῆς ὥραίας μορφῆς. Ὁ Ρεμπὼ ἐφθάσε, καθὼς εἶδαμε, σ' αὐτὴν ἀπὸ τὰ δεκαπεντέμισθ' ἡμερῶν, πρὶν νὰ περάσῃ τὶς ἀναγκαῖες δοκιμασίες τοῦ σώματος, τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς—πρὶν μὲ ἄλλα λόγια νὰ ὠριμάσῃ. Κ' ἔπρεπε νὰ πληρώσῃ αὐτὴ του τὴν παρανομία. Κατάκτησε καλλιτεχνικὰ τὴν ὑψιστὴ εὐτυχία: τὸ ἐλληνικὸ σῶμα, πολὺ νωρὶς. Ἀπροετοίμαστος ὅμως ἀκόμη νὰ συλλάβῃ τὴ δύναμη καὶ

1) Goethe. op. cit.

τὸ νόημα τοῦ θανάτου, μόλις ἀντίκρουσε τὸ μυστήριό του, ὁ ἴλιγγος, ποὺ κατέλαβε τὸν ποιητὴ, τὸν ἔκαμε νὰ γκρεμίσει τὸν ἑαυτὸ του ἀπὸ τὴν ψηλότερη καὶ φωτεινότερη κορυφὴ στὰ σκοτεινότερα βάθη καὶ νὰ καταδικάσει μόνος του τὸν ἑαυτὸ του σὲ δυστυχία. Κ' ἔτσι ἐνῶ βλέπομε τὸν Γκαίτε ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ του μετὰ τὸ θάνατο ν' ἀντλή καινούργιες δυνάμεις γιὰ νὰ συλλάβῃ τὸ μυστηριώδες, μὰ θεῖο νόημα τῶν ἀνώτερων ἀνθρώπινων μορφῶν—βλέπομε ἀντίθετα τὸν Ρεμπώ νὰ χάνῃ σὲ τέτοιο σημεῖο μπροστὰ στὸ θάνατο τὴ δύναμη νὰ πλησιάσῃ καὶ νὰ δῇ τίς ἀνώτερες αὐτὲς μορφές, ὥστε γιὰ ὀλόκληρη περίοδο τῆς ποιητικῆς του δημιουργίας ἀφιερώνει ὅλες του τίς συγκεντρωμένες δυνάμεις στὸ νὰ δείξῃ τὴ ματαιότητα τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπινου κορμιοῦ, περιγράφοντάς το στὶς χαμηλότερες κι' ἀηδέστερες μορφές του. Ὁ ἄνδρας δὲν μᾶς παρουσιάζεται πιά μετὰ «σῶμα ὀλύμπιο», μετὰ «περήφανο στῆθος Θεοῦ», μὰ λερωμένος καὶ ζαρωμένος ἀπὸ τίς «βρώμικες δουλεῖες». ¹⁾ Τὸ νόημα τοῦ ἀνδρικοῦ σώματος δὲν ζητοῦν πιά νὰ μᾶς δείξουν οἱ τρισευτυχισμένες πληρότητες μιᾶς ἀγέρωχης, ἀγνῆς, νεανικῆς γύμνιας, μὰ τὰ βρώμικα, τὰ ἰδρωμένα μέλη τοῦ κιτρινιάρη καὶ ξεδοντιάρη Ταρτούφου, ποὺ κάποιος κακὸς τὸν ξεγύμνωσε μιὰ μέρα καὶ μᾶς ἔκαμε νὰ βγάλωμε τὸ ἐπιφάνημα τῆς ἀηδίας μπρὸς σ' ὅ,τι μᾶς ξεσκέπασε. ²⁾ Μὰ κι' ὅ,τι μᾶς δείχνεται ντυμένο ἢ καὶ μισο-ντυμένο ἀπὸ τὴν ἀνδρική μορφή δὲν μᾶς προξενεῖ μικρότερη ἀηδία. Τὸ ἴδιο «πούφ!» μᾶς φέρνουν στὸ στόμα κ' οἱ ἀσθματικοὶ ἄστοι μετὰ τὴ φλαμανδικὴ κοιλιά, ποὺ ἡ ζέστη τοὺς πνίγει, ³⁾ κ' οἱ ἀνθρωπάκοι, ποὺ σιγοβράζουν στὴ φωτιά μετὰ κρεμασμένο τὸ κάτω χεῖλι στὴν κοιλιά, μετὰ τὸ μυαλὸ παραγεμισμένο ἀπὸ κουρέλια, καὶ ποὺ ἀκοῦν τίς τρίχες τοὺς νὰ φυτρώνουν στὸ ἰδρωμένο δέρμα τοὺς, ⁴⁾ καθὼς κ' οἱ γέροι, ποὺ, μαῦροι ἀπ' τίς κρεατοελιές, βλογιοκομμένοι, μετὰ τὰ μάτια στεφανωμένα ἀπὸ πράσινα δακτυλίδια, μετὰ τὸ κεφάλι στρωμένο ἀπὸ ἀόριστες ἀνωμαλίες σὰν τίς λεπρώδεις ἀνθήσεις τῶν παληῶν τοίχων, μετὰ τὰ

1) Soleil et Chair II εἰς Oeuvres, Appendice, σελ. 318.

2) Le Châtiment de Tartufe εἰς Oeuvres, Appendice, σελ. 358—359.

3) A la Musique εἰς Oeuvres, Appendice, σελ. 469—370.

4) Accroupissements εἰς Oeuvres, Premiers Vers, σελ. 39—40. Βλ. πρὸ παντὸς στὸ ἴδιο ποίημα σελ. 38—39.

τρεμουλιαστὰ τσαμπιά τῶν ἀμυγδαλῶν τοὺς στὰ ἰσχνὰ σαγόνια, ἔνωσαν τὸν ἀλλόκοτο σκελετὸ τοὺς μετὰ τὸ μεγάλο μαῦρο σκελετὸ τῆς καρέκλας τοὺς. ¹⁾ Τὸ ἀνδρικό σῶμα ὑφίσταται μπροστὰ μας ὅλες τίς ταπεινώσεις καὶ τοὺς ἐξευτελισμοὺς τῶν γερατειῶν, ὅπως κι' ὅλες τίς ταπεινώσεις καὶ τοὺς ἐξευτελισμοὺς τῶν παιδικῶν χρόνων. Ἄν τὸ γεροντικὸ σῶμα δίνει μιὰν ἐντύπωση ταπεινὴ γιὰ τὴν ἀξία τοῦ ἀνθρώπινου κορμιοῦ, τὸ παιδικὸ σῶμα δίνει μιὰν ἐντύπωση τοῦλάχιστον ἐξ ἴσου ταπεινὴ. Ἡ ἐξύμνηση τοῦ παιδιοῦ σὰν τῆς ἀγνῆς ὑπαρξῆς, ποὺ πρέπει νὰ πλησιάσωμε γιὰ νὰ ξαναγίνωμε καθαροί, στηρίζεται σὲ μιὰν ἐσφαλμένη ἀντίληψη τῆς πραγματικότητος. Τὸ παιδί δὲν ἔχει τὴν καθαρότητα καὶ τὴν ἀγνότητα τοῦ ἀνδρὸς ἢ τοῦ ἐφήβου. Οἱ γραμμὲς τοῦ κορμιοῦ του μᾶς τὸ δείχνουν ὀλοφάνερα. Πῶς εἶναι δυνατό μιὰ ὑπαρξὴ νάβῃ καθαρὴ, ὅταν οἱ γραμμὲς τῆς σάρκας τῆς δὲν ἔχουν καμμιά καθαρότητα; Πῶς εἶναι δυνατό μιὰ ὑπαρξὴ νάβῃ ἀγνή, ὅταν τῆς λείπει ἡ προϋπόθεση κάθε ἐσωτερικῆς ἀγνότητος, ὁ λόγος; Ἡ ἀτέλεια τοῦ παιδικοῦ σώματος, ἡ μαλακότης του, ἡ ἀστάθειά του, οἱ ἀφώτιστες ἐπιθυμίες, ποὺ τὸ κεντρίζουν, τὰ μισοσκόταδα, ποὺ βασιλεύει στὸ παιδικὸ κεφάλι, τ' ἀμφίβολα ὄνειρα, ποὺ τὸ γεμίζουν, κάμνουν τὴν ὑπαρξὴ τοῦ παιδιοῦ βρώμικη καὶ σιχαμερὴ—ζύμη τόσο γλοιώδη κι' ἀβέβαιη, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἐλκύσῃ οὔτε τὰ μορφωτικὰ δάκτυλα τοῦ παιδαγωγοῦ. ²⁾ Σπάνια—πολύ σπανιώτερα ἀπὸ τοὺς γέροντες, ποὺ διατηροῦν κάποτε παρ' ὅλη τὴ δύναμη τοῦ χρόνου σεβαστὰ ἔχνη τῆς ἀκμῆς, ποὺ πέρασαν, στὸ σῶμα τοὺς καὶ πρὸ παντὸς στὸ πνεῦμα τοὺς καὶ ποὺ ἀξίζουν νὰ ὑμνηθοῦν ἀπὸ τὸν ἐπικὸν λόγο,—σπάνια, λέγω, συναντοῦμε στὴ μεγάλη τέχνη τὴν ἀνεπηρέαστη ἀπὸ τὸν χριστιανισμὸ μορφὲς παιδιῶν. Ἡ μεγάλη ποίηση ἀγνοεῖ ὅσο περισσότερο τῆς εἶναι δυνατό τίς ἀτελεῖς ὑπάρξεις, τίς τόσο λίγο πλαστικὲς ἀκόμη. Τὸ ἀμορφο παιδί δὲν μπορεῖ νὰ προσελκύσῃ παρὰ τὴν εὐκόλη συγκίνηση τοῦ φθηνοῦ ρομαντισμοῦ ἢ τὴν μανιασμένη ἀπόγνωση ἑνὸς θρυμματιστοῦ τοῦ ἐλληνικοῦ σώματος σὰν τὸν Ρεμπώ. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ ἐκπληττώμαστε ὅταν βλέπομε

1) Les Assis εἰς Oeuvres, Premiers Vers, σελ. 41—44. Βλ. ἐπίσης καὶ Les Douaniers, σελ. 36—37.

2) Βλ. Πλάτωνος Συμπόσιον 181 d.

τὸν Ρεμπώ ν' ἀρπάξῃ κάθε εὐκαιρία γιὰ νὰ μᾶς δείξῃ «κάτι σὰν παιδιά», ποὺ σκάζουν ἀπ' τὸ κλῆμα¹⁾—καὶ τᾶσχημα μωρὰ, ποὺ λερώνουν τοὺς στύλους τῆς ἐκκλησιᾶς τοῦ χωριοῦ²⁾—κ' ἐκεῖνα τὰ ἰσχνὰ παιδιά, ποὺ κουβεντιάζουν μὲ τὴ γλυκύτητα τοῦ ἡλίθιου καὶ ποὺ κρύβουν ἀδύνατα, κίτρινα δάκτυλα, μαυρισμένα ἀπ' τὴ λάσπη, κάτω ἀπὸ δύσοσμα παληόρουχα.³⁾ Σιχαμερὸς εἶναι ὁ ποιητὴς τῶν ἑπτὰ χρόνων⁴⁾ μὲ τὴν ψυχὴ τὴν παραδομένη στὶς ἀπέχθειες. Γεμάτος ἀκάθαρτους οἴκτους, δὲν ἀγαπᾷ τὸ Θεό, μὰ τοὺς μαύρους ἐργάτες, ποὺ ἐπιστρέφουν τὸ βράδυ στὸ προάστειο,—γεμάτος ὑποκρισία, ἰδρώνει ὕλη τὴ μέρα ἀπ' τὴν ὑπακοή καὶ βγάζει τὴ γλώσσα του σὰν περνᾷ σκοτεινοὺς διάδρομους, ζουλᾷ τὸ μάτι του γιὰ ὀπτασίες, καὶ τὸ καλοκαίρι, ποὺ τὸν ἀποβλακώνει, πονοκεφαλιάζει ἀπὸ τὸ κλείσιμο στὴ δροσιὰ τοῦ ἀποχωρητήριου. Τὸ μέρος αὐτό, ποὺ ἀποτελεῖ τὸν χειρότερο ἔξευτελισμὸ τῆς σωματικότητος τοῦ ἀνθρώπου, ἐπανέρχεται μὲ ἀπελπιστικὴ ἐπιμονὴ στὰ ποιήματα ἐκείνης τῆς ποιητικῆς περιόδου τοῦ Ρεμπώ, ποὺ μελετοῦμε τώρα. Τὸ κοριτσάκι μὲ τὰ λυπημένα μάτια καὶ μὲ τὸ κίτρινο μέτωπο, ποὺ ἐπρόκειτο νὰ κοινωνήσῃ γιὰ πρώτη φορὰ τὴν ἐπομένη, περνᾷ ὀλόκληρη τὴν ἅγια νύκτα τῆς παραμονῆς στ' ἀποχωρητήρια. Βρώμικη νύκτα τοῦ ἀκάθαρτου σώματος, ποὺ θὰ δεχόταν σὲ λίγο μέσα του τὸ σῶμα τοῦ Σωτήρος. Ποιὸ κορμὶ ὅμως θά'ταν ἄξιο νὰ μεταλάβῃ; Πάντως ὄχι τὸ γυναικεῖο ὅπως τὸ βλέπει ὁ Ρεμπώ. Τὴν ἀκαθαρσία τῆς φύσης τοῦ τονίζει μὲ ἄγρια χαρὰ ὁ ποιητὴς, τονίζοντας ὑπερβολικὰ καὶ στιγματίζοντας τὰ χαρακτηριστικὰ του, ποὺ τὸ ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὴν Ἰδέα, θά'λεγε ὁ Γκαϊτε,—ποὺ τὸ διακρίνουν ἀπ' τὴν ἀπέριττη καὶ καθαρὴ ἐνσάρκωση τοῦ λόγου.⁵⁾ «Σωρὸ ἀπὸ σπλάχνα» ὠνόμασε ὁ

1) Les Pauvres à l' Eglise εἰς Oeuvres Premiers Vers, σελ. 57.

2) Les Premières Communions εἰς Oeuvres, Premiers Vers, σελ. 73.

3) Les poètes de sept ans εἰς Oeuvres, Premiers Vers, σελ. 60.

4) op. cit. σελ. 59—62.

5) Βλ. παραδείγματος χάριν «la fille aux tétons énormes» τοῦ Au Caharet-Vert (εἰς Oeuvres, Appendice, σελ. 381) καὶ τὴν ἀποκρουστικὴν «Ἀναδυομένης Ἀφροδίτη», ποὺ

remue et tend sa large croupe

Belle, hideusement, d' un ulcère à l'anus.

Oeuvres, Appendice, σελ. 359-360.

ποιητῆς τῆ γυναῖκα.¹⁾ Ἡ φύση τῆς μορφῆς τῆς δὲν τὴν ἀφήνει νὰ ὑψωθῇ στὰ μάτια μας σὰν καθαρὸ πνευματικὸ σύμβολο, μὰ στιβάζει τὴν ὕλη τῆς πάνω στὴ γῆ, φθαρτὴ, παροδική, κατάδικασμένη στὸ αἴσθημα καὶ στὸν πόνο. Μήπως ὅμως ἢ τόσο θνητὴ αὐτὴ φύση τῆς γυναίκας, ἢ τόσο εὐαίσθητη κ' αἰσθηματικὴ, ποὺ ἔχει ὅλη τὴ θεομότητα καὶ τὴν πραγματικότητα τῆς ζωντανῆς ὕλης ποὺ φθείρεται,—μήπως αὐτὸς ὁ «σωρὸς ἀπὸ σπλάχνα» θὰ μπορούσε ν' ἀποτελέσῃ τὴ γήινη ἀγκαλιά, ὅπου θαύρισκε ἀνάπαυση καὶ παρηγοριὰ ἢ ματωμένη ὑπαρξὴ τοῦ ἀνδρός;—Αὐτὸ ρωτήθηκε ὁ ποιητὴς σὲ μιὰ στιγμὴ ἀνάπαυλας ἀπὸ τὸν καταστρεπτικὸ τοῦ ἀγῶνα,—σὲ μιὰ στιγμὴ ποὺ ἡ ἀνάμνηση τῆς πρώτης του καὶ τόσο πλείριας εὐτυχίας τοῦ μαλάκωσε τὴν ψυχὴ, τὸν ἔκαμε νὰ πετάξῃ μακριὰ τὸ ματωμένο μαστίγιό καὶ νὰ γονατίσῃ πάλι μπροστὰ στὸ ἑλληνικὸ σῶμα γιὰ νὰ τὸ λατρέψῃ. Κ' ἔτσι καθώρθωσε ὁ ποιητὴς νὰ πραγματοποιήσῃ καὶ γιὰ δεύτερη φορὰ τὸ μεγάλο καλλιτεχνικὸ θαῦμα.

Le beau corps de vingt ans qui devrait aller nu¹⁾

παίρνει ἔξαφνα σάρκα στὸ θαῦμα τοῦ στίχου αὐτοῦ κι' ὁ ποιητὴς, νικημένος ἀπὸ τὸ νόημά του, λυτρώνεται ἀπὸ τὸ βέβηλο μίσος καὶ παραδίνεται—πραγματοποιεῖται ὁ ἴδιος—στὴν ἀλήθεια τῆς ὑψηλῆς ὁμορφιάς. Αὐτὴ ὅμως τὴ φορὰ ἡ πραγματοποίησις τοῦ ποιητῆ, δὲν συντελεῖται τόσο ὅμως κι' ὀλοκληρωμένα ὅπως στὴν «Ἀίσθησις», μακριὰ ἀπὸ κάθε σκέψη, κάθε φροντίδα καὶ κάθε διχασμό. Τὸ κάλλος τῆς ὡραίας ὑπαρξῆς ἔχει χωρισθῆ ἀπὸ τὴν ἀσχῆμα τοῦ κόσμου καὶ μένει καταδικασμένο ἀνέκκλητα στὴ μοναξιά.

Ὁ νέος μὲ τὸ λαμπερὸ μάτι καὶ τὸ μελαχροινὸ δέγμα,
Τὸ κορμὶ τῶν εἴκοσι χρόνων, ποὺ θά'πρεπε νὰ πηγαίῃ γυμνός...

Ὁμοῖος στὶς νέες θάλασσες, δάκρυα τῶν θερινῶν νυκτῶν,
Ποὺ μεταγυρῶν σὲ διαμαντίνες κοῖτες,

Ὁ νέος, μπροστὰ στὶς ἀσχῆμες τοῦ κόσμου,
Πλατεῖα ἐξοργισμένος, σπαράζει βαθειά.

Ἡ ἀγωνία γιὰ τὴ μοῖρα τοῦ νέου, γιὰ τὴν τύχη τῆς ἴδιας του

1) Les Soeurs de Charité εἰς Oeuvres, Premiers Vers, σελ. 70.

2) op. cit. σελ. 69.

τῆς ὑπόστασης, σφίγγουν τὸν ποιητή. Ἡ ὥραία ὑπαρξή, πεταμένη μέσ' στὸν ἐχθρικό της κόσμο, δὲν ἔχει καμμιά ἐλπίδα νὰ γιατρευθῆ ἀπὸ τὴν «βαθειὰ κ' αἰώνια πληγή», νὰ λυτρωθῆ ἀπὸ τὴ μοναξιά; Δὲν θὰ βρεθῆ καμμιά σωτήρια ἀδελφὴ ἐλέους δίπλα της;—Ὁ νέος τοῦ ποιήματος νομίζει στὴν ἀρχή, πὼς τὴ συναντᾷ στὴ γυναῖκα. Μὰ πλανᾶται. Ὁ σωρὸς ἀπὸ τὰ σπλάχνα, ὅσο εὐαίσθητος καὶ γεμᾶτος οἴκτο κι' ἂν εἶναι, δὲν ἔχει συνείδηση.

Τυφλὴ ἀξύπνητη μὲ ἀπέραντες κόρες ματιῶν

ἡ γυναῖκα εἶναι πλάσμα τῆς νύκτας, ἀδιαπέραστη ἀπὸ τὸ φῶς τῆς ἀνδρικής ὑπαρξής. Μάταια ζητᾷ νὰ διαπεράσῃ τὴ σκοτεινὴ της οὐσία ὁ νέος, νὰ διεισδύσῃ ἐπὶ τέλους στὸ νόημά της καὶ νὰ γίνῃ δρατὸς σ' αὐτήν. Τρόμος τὸν κυριεύει μπρὸς στὸ ἀνεξιχνίαστο αἴνιγμά της. Καὶ στρέφεται σὲ πνευματικώτερες ἀδελφές. Μήτε ὅμως ἡ μοῦσα, μήτε ἡ δικαιοσύνη, μήτε ἡ ἐπιστήμη, μήτε κι' αὐτὴ ἡ φύση δὲν μποροῦν νὰ τοῦ μαλακώσουν τὸν πόνο του.

Νοιώθει νὰ τὸν κυριεύουν ἀπαίσιες ἐρημιές.

Τότε, καὶ πάντα ὠραῖος, χωρὶς ἀηδία γιὰ τὸ φέρετρο

"Ὡς πιστέψῃ στὰ πλατεῖα τέλη, "Ὀνειρα ἢ Περιπάτους

"Ἀπέραντους μέσα σὲς νύκτες τῆς Ἀλήθειας,

Κι' ὡς σὲ καλέσῃ στὴν ψυχὴ του καὶ στ' ἄρρωστα μέλη του,

"Ὡ Θάνατε σκοτεινέ, ὦ ἀδελφὴ τοῦ ἐλέους !"

Οἱ δυὸ πρῶτοι στίχοι τῆς τελευταίας στροφῆς μᾶς δείχνουν τί ἐννοεῖ ὁ ποιητὴς μὲ τὸ θάνατο. Δὲν πρόκειται γιὰ τὴν παύση αὐτοῦ, ποὺ κοινῶς ὀνομάζομε ζωὴ, μὰ γιὰ τὴν παύση τῆς κοινῆς ζωῆς μέσ' στίς κοινὲς μορφές τοῦ κόσμου—γιὰ τὴ νέα ζωὴ, ποὺ ἀρχίζει μὲ τὴ φυγὴ ἀπὸ τὸν κόσμο,—γιὰ τὴν ὑπέρβαση, ποὺ μᾶς ὀδηγεῖ στίς πέρ' ἀπ' τὸν κόσμο ἐκτάσεις—γιὰ τὸ μεγάλο «μεταφυσικὸ ταξίδι». ¹⁾ Αὐτὸ—καθὼς πίστεψε ὁ Ρεμπώ—ἀποτελεῖ γιὰ τὴν ἀξία ὑπαρξὴ τὸ μόνο δρόμο σωτηρίας. Ὁ νέος ποὺ πνίγεται μέσ' στίς τάξεις, ποὺ «δὲν ζήτησε διόλου», ²⁾ κι' ὅμως τοῦ ἐπιβάλλονται ἀπ' ἔξω, δὲν θὰ σωθῆ παρὰ

1) *op. cit.* σελ. 71-72.

2) *Illuminations, Dévotion*, εἰς *Oeuvres* σελ. 215.

3) *Illuminations, Veillées* σελ. 198.

ἂν κατορθώσῃ ν' ἀποφύγῃ τὴν πειθὴ τῆς γοητείας τους, νὰ μισήσῃ τὴν εὐτυχία, ποὺ τοῦ χαρίζουν, καὶ νὰ ριχθῆ, ἀφοῦ τὴ σπάσῃ, μακριὰ της, στὸν «αἰθέρα χωρὶς πουλι» ¹⁾—στὸ χῶρο τῆς καθαρῆς δυστυχίας. Γιὰ νὰ φύγῃ ὅμως κανεὶς πρὸς τὰ ἐκεῖ πρέπει προηγουμένως νὰ σπάσῃ κάθε δεσμό, νὰ σκοτώσῃ κάθε αἴσθημα καὶ πίστη, νὰ σβύσῃ κάθε γνώση, νὰ παραιτηθῆ ἀπὸ κάθε κτῆμα κ' ἐπιθυμία, ποὺ θάχαν τὴ δύναμη νὰ τὸν κρατήσουν στὸν κόσμο. Ὁ Ρεμπώ πίστεψε πὼς γιὰ νὰ ὑπερβῆ κανεὶς τὸν κόσμο, πρέπει πρῶτα νὰ τὸν θρυμματίσῃ. Κι' ὠνειρεύθηκε τὸν ἑαυτό του σὰν «ἓνα νέο, πολὺ νέο ἄνδρα, χωρὶς μητέρα, χωρὶς πατρίδα, ἀδιάφορο γιὰ κάθε γνώση», ἐχθρὸς κάθε ἠθικῆς δύναμης,—ποὺ τὸ μέγεθος τῆς πλήξης καὶ τῆς ταραχῆς τοῦ τὸν ὀδηγοῦν στὸ θάνατο «ὅπως σὲ μιὰν αἰδῶ τρομερὴ καὶ μοιραία». ²⁾ Καὶ θέλησε νὰ πραγματοποιήσῃ ὄχι μόνο στὴν τέχνη του, μὰ καὶ στὴν καθημερινή του ἀκόμη ζωὴ τὸ θανάσιμο αὐτὸ ἰδανικὸ τῆς δυστυχίας. Θέλει νὰ ἐγκαταλείψῃ μὲ κάθε τρόπο, μητέρα, στέγη καὶ πατρίδα. Τρεῖς ἀπόπειρές του ἀποτυχαίνουν, μὰ τὸ παιδί δὲν χάνει τὸ θάρρος του—ὅπως δὲν χάνει τὸ θάρρος του καὶ στὴν ποίησι, ὅπου καὶ κεῖ ζητᾷ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀπόδραση ἀπὸ τὰ καθιερωμένα, τὴ φυγὴ ἀπὸ τὴν εὐτυχία τῆς παράδοσης καὶ τοῦ συμβατικοῦ, τὸ πῆδημα, ποὺ ξυπνᾷ τὸν ἄνθρωπο ἢ ποὺ τὸν βυθίζει στὴν «πληρότητα τοῦ μεγάλου ὄνειρου» ³⁾—τὸ τρομερὸ πῆδημα τοῦ θανάτου. Γιὰ νὰ τὸ ἐπιτύχῃ ὅμως κανεὶς πρέπει πρῶτα νὰ «γίνῃ ὁ π τ α σ ι α σ τ ῆ ς» ⁴⁾ νὰ σπάσῃ δηλαδὴ μὲ τὴν ὄρασή του τίς μορφές, τίς τάξεις τοῦ κόσμου καὶ νὰ δῆ πέρ' ἀπ' τὸ χάος, ποὺ δημιουργεῖ, τίς ὑπερόσμιες ὀπτασίες. Ἡ δύναμη ὅμως αὐτὴ τοῦ ὀπτασιαστῆ δὲν ἀποκτᾶται εὐκόλα. Τὰ μεγάλα ὄραματα δὲν κατακτῶνται χωρὶς τοὺς μεγάλους πόνους κι' ἀγῶνες. Τὴν ἀλήθεια αὐτὴ τονίζει σὲ διάφορες διατυπώσεις ὁ Ρεμπώ. Κι' ἔτσι βλέπομε τὸν ἄνθρωπο ποὺ παρανόμησε κατακτώντας τὴν ὁμορφιὰ χωρὶς νάχη ἀποκτήσῃ προηγουμένως μὲ τὸ

1) *Bateau Ivre* σελ. 88.

2) *Les Déserts de l'Amour, Avertissement* εἰς *Oeuvres*, σελ. 101-102.

3) Γράμμα τοῦ Ρεμπώ τῆς 15 Μαΐου 1871 δημοσιευμένο στὴ *Nouvelle Revue Française* τῆς 1 Ὀκτωβρίου 1912.

4) *op. cit.*

μόχθο του τὸ δικαίωμα γι' αὐτό, νὰ πληρώνη τὴν παρανομία του, χύνοντας τὸ αἷμα του γιὰ τὸ νόμο ἀκριβῶς πὺν παρέβη. Ἐπειδὴ ἔφθασε πρόωρα στὴν εὐτυχία τῆς ὑψιστῆς ἀλήθειας, τὴν χάνει ἀμέσως καὶ καταδικάζεται, γιὰ νὰ τὴν εὔρη καὶ πάλι, νὰ κάμη τὸν πιδὸ μακρυνό, τὸν πιδὸ αἱματηρό, τὸν πιδὸ ἐπικίνδυνο δρόμο, — τὸ δρόμο πὺν μᾶς περιγράφει ὁ ἴδιος¹⁾ σὰν «ἀνείπωπο βασανιστήριο, ὅπου ὁ ποιητῆς ἔχει ἀνάγκη ὅλης τῆς πίστεως, ὅλης τῆς ὑπεράνθρωπης δύνாமης, ὅπου γίνεται ἀνάμεσα σ' ὄλους ὁ μέγας ἄρρωστος, ὁ μέγας ἐγκληματίας, ὁ μέγας καταραμένος». Ἐνα τέτοιο βασανιστήριο μπορεῖ βέβαια νὰ κάμη κάποιον «σοιρό». Τοῦ ἀποκαλύπτει τὸ «Ἄγνωστο», βεβαιώνει ὁ Ρεμπώ.²⁾ Ἡ σοφία ὅμως, πὺν ἕνας τέτοιος δρόμος δίνει, καὶ τὸ ἄγνωστο, πὺν ἀποκαλύπτει, ἂν καὶ δὲν θᾶναι λιγώτερο γνήσια ἀπ' τὴ σοφία καὶ τὸ ἄγνωστο, πὺν μπορεῖ νὰ προσφέρη ὁ κόσμος, δὲν θᾶχουν τὴ δύναμη νὰ ἐκανοποιήσουν ὀλόκληρη τὴν ὑπαρξη τοῦ ζωντανοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ζωντανὸς ἀνθρώπος, ἀδιάφορο ἂν τὸ θέλη ἢ ὄχι, ἀνήκει στὸν κόσμο. Κι' ὅποιος σπάζει τὸν κόσμο γιὰ ναῦρη τὴν ἀλήθεια, σπάζει καὶ τὸν ἑαυτὸ του. — Τὶ νὰ κάμη ὅμως ὁ ἁμαρτωλὸς ἐκεῖνος, πὺν τοῦ κλείσθηκαν τὰ σύμβολα τοῦ κόσμου, ἐπειδὴ ἀσέβησε, ἀπέναντί τους, κι' ὅμως νοιώθει τὴ βαθυτάτη ἀνάγκη νὰ κάμη κι' αὐτὸς δική του τὴν ἀλήθεια, πὺν τὰ βουβὰ γι' αὐτὸν σύμβολα κλείνουν; Ὁ μόνος δρόμος πρὸς τὴν ἀλήθεια, πὺν τοῦ μένει, εἶναι τὸ σπάσιμο τοῦ κόσμου — τὸ σπάσιμο τοῦ ἑαυτοῦ του. Κι' ἂν ἡ ἀνάγκη γιὰ τὴν ὑψιστὴ ἀλήθεια εἶναι ἀρκετὰ δυνατὴ, δὲν θᾶ φοβηθῆ τὸ θάνατο — τὴ δυστυχία — τὴ θυσία τῆς ἐγκόσμιας του φύσης. «Qu' il crève!» θᾶ φωνάξη γιὰ τὸν ἐγκόσμια του ἑαυτὸ σὰν τὸν Ρεμπώ,³⁾ καὶ θᾶ ὀρμήση ἐναντίον τοῦ κόσμου — ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του. Μὲ τοὺς λυγμοὺς κάθε κόλασης θᾶ προσπαθήση ν' ἀνατρέψη κάθε τάξη⁴⁾ — καὶ θᾶ θέλήση ἀκόμη καὶ τὸν Βορρηᾶ πάνω στὰ ἔρηπια.⁵⁾ Τὰ αἵματα, οἱ μακρὺς κραυγὲς τῆς λύσσης, οἱ ἀμέτρητοι φόνοι

1) op. cit.

2) op. cit.

3) op. cit.

4) Illuminations, Uertige σελ. 111.

5) op. cit.

κι' ἡ μέθη τῆς ἐκδίκησης,¹⁾ πὺν εἶδαμε νὰ στροβιλίζουν τὸν Ρεμπώ στὴν ποιητικὴ περιόδὸ του, πὺν μελετήσαμε παραπάνω, τοῦ ἔδωσαν τὸ μεγάλο ἔλλογο, πὺν συντρίβει, διαλύει κι' ἀποσυνθέτει τὸν κόσμο. Ἐχασε κάθε στήριγμα κι' ὀδηγὸ καὶ «κατέβηκε», σὰν τὸ μεθυσμένο καράβι του, «ὄπου θέλησε»²⁾ κι' εἶδε κάποτε αὐτὸ πὺν ὁ ἀνθρώπος νόμισε πὺν εἶδε.³⁾ Κι' ἀληθινά. Στὴ δευτέρῃ του αὐτῆ ποιητικὴ περίοδο, πὺν ἀρχίζει μὲ τὸ «μεθυσμένο καράβι» καὶ περιλαμβάνει τίς «illuminations»⁴⁾ ὠραματίσθηκε Ρεμπώ «πράγματα ἀνήκουστα κι' ἀκατανόμαστα».⁵⁾ — Πὺν νὰ δώση κανεὶς μίαν ἰδέα τοῦ ἀπίστευτου θεάματος, τῆς ἐκθαμβωτικῆς féerie,⁶⁾ τοῦ «μυθώδους μελοδράματος»⁷⁾, πὺν μᾶς παρουσιάζει αὐτὸς ὁ «maître en fantasmagories»⁸⁾, πὺν δοκίμασε νὰ ἐφεύρη «καινούρια λουλούδια, καινούρια ἀστέρια, καινούριες σάρκες, καινούριες γλώσσες;»⁹⁾ Τὸ σπάσιμο τοῦ κόσμου πὺν ἄρχισε στὴν περασμένη του ποιητικὴ περίοδο μὲ τὴν πιδὸ σκοτεινὴ καὶ βρώμικη βεβήλωση, παίρνει τώρα τὴ μορφή μιᾶς φωτεινῆς, μιᾶς ἐκτυφλωτικῆς γιορτῆς. «Αὐτὸ ἄρχισε μ' ὅλη τὴν προστυχία, νὰ πὺν τελειώνει μὲ ἀγγέλους ἀπὸ φλόγα καὶ πάγο.»¹⁰⁾ Τὰ δύσμορφα κι' ἀκάθαρτα σώματα, πὺν ἔβλεπε ὁ Ρεμπώ στὸν κόσμο, σκορπιοῦνται σ' ἕνα πρωτόφαντο πυροτέχνημα. Νομίζει κανεὶς πὺν βρίσκεται στὸ πανηγύρι τῆς ἀφρόντιστης χαρᾶς καὶ τῆς ἀνθισμένης ζωῆς. Κι' αὐτὸ ἀκριβῶς μαζεύει τόσα πλήθη, πὺν χάσκουνε γύρω στὸν

1) op. cit σελ. 111—112.

2) Bateau Ivre, σελ. 84.

3) op. cit σελ. 86.

4) Illuminations σημαίνουν, ὅπως μᾶς βεβαιώνει ὁ Βερλαίν, χρωματογραφίες. Τὸ διάβασμά τους ὅμως μᾶς δείχνει πὺν ὁ Ρεμπώ ἔδωσε πολὺ πλατύτερο νόημα στὸν τίτλο του. Δὲν πρόκειται μόνο γιὰ χρωματιστὰ σχέδια, μὰ γιὰ τίς λάμπεις πὺν ἀναπηδοῦν ὅταν οἱ τάξεις τοῦ κόσμου σκορπιοῦνται σὲ πρωτόφανα πυροτεχνήματα. Βλ. P. Martino, Parnasse et Symbolisme Paris 1935, σελ. 132.

5) Γράμμα τῆς 15 Μαΐου 1871.

6) Illuminations, Ornières, σελ. 174.

7) Une Saison en Enfer, Délires II: Alchimie du Verbe σελ. 294.

8) Une Saison en Enfer, Nuit de l'Enfer σελ. 273.

9) Une Saison en Enfer, Adieu, σελ. 307.

10) Illuminations, Matinée d'ivresse, σελ. 184.

Ρεμπώ. Ποῦ νάξεραν οἱ ἀνόητοι, πὼς τὸ θέαμα, ποῦ τοὺς μαγεύει, δὲν εἶναι παρὰ ἡ γιορτὴ τῆς δυστυχίας καὶ τοῦ θανάτου!—Θαυμάζουν τὸν Ρεμπώ σὰν «ἐκπληκτικὸ δημιουργὸ εἰκόνων» καὶ μέσ' στὴν ἐπιπολαιότητά τους, ποῦ δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ νοιώσῃ, τὸν διαλέγουν γιὰ ὁδηγὸ τους. Νομίζουν πὼς θὰ περάσουν μαζί του τὸν πιὸ ἀπολαυστικὸ παράδεισο, ἐνῶ ὁ Ρεμπώ μᾶς ὁδηγεῖ στὴν πιὸ τρομερὴ κόλαση. Θυμίζουν οἱ μωροὶ τὰ παιδιὰ ποῦ παίζουν μ' ἓνα βλῆμα. Τὰ νομίζουν ἐξαιρετικὸ παιχνίδι καμωμένο γιὰ νὰ γοητεύῃ μὲ τὴ λάμψη τῆς μορφῆς του, χωρὶς νὰ ὑποπτεύονται πὼς κρατοῦν στὰ χέρια μέσο καταστροφῆς καὶ φόνου.—'Υπάρχει πάντα μέσα στίς Illuminations κάποιος «πού, σὰν διψᾶτε καὶ πεινᾶτε, σᾶς διώχνει».¹) Ἐάφνου τὰ μονοπάτια γίνονται τραχειά. Τὰ βουναλάκια γεμίζουν σπάρτα. 'Ο ἄερας εἶναι ἀκίνητος. Πόσο εἶναι μακρὰ πουλιὰ καὶ πηγές! Προχωρώντας, δὲν μπορεῖ νάβῃ παρὰ τὸ τέλος τοῦ κόσμου.²) Γίνηκε πιὰ κανέλις ὄριμος γιὰ τὸ θάνατο.³) Δρόμοι κινδύνων τὸν ὠδήγησαν «στὰ σύνορα τοῦ κόσμου καὶ τῆς πατρίδας τῆς σκιᾶς καὶ τῶν στροβίλων».⁴)

«Κύτταξε! τὸ ρολοῖ τὸ ζωῆς σταμάτησε ἔαφνου. Δὲν εἶμαι πιὰ στὸν κόσμο. "Ἐκκασση, ἐφιάλτης, ὕπνος μέσα σὲ μιὰ φλόγινη φωλιά.»⁵)

«'Ασφαλῶς εἴμαστε ἔξω ἀπ' τὸν κόσμο. Κανένας ἤχος πιὰ. 'Ἡ ἀφή μου χάθηκε.»⁶)

Ἡ ἔξοδος ἀκριβῶς αὐτὴ ἀπὸ τὸν κόσμο ἦταν ὁ σκοπὸς τοῦ μανιασμένου χοροῦ τῶν «illuminations» καὶ τοῦ «μεθυσμένου καραβιοῦ», καθὼς καὶ ὄλων τῶν ἀποτρόπαιων γεγονότων ποῦ δημιουργοῦσε ὁ ποιητὴς μὲ τὴν καθημερινή του, τὴ σωματικὴ του, τὴν κοινωνικὴ ζωὴ. Ἡ μεταφυσικὴ σημασία τοῦ ἀθλιῶ βιοῦ τοῦ Ρεμπώ δὲν τονίσθηκε ἀκόμη ἀρκετά. Ἐλπίζομε νὰ μᾶς δοθῇ στὸ μέλλον ἢ εὐκαιρία νὰ δεῖξομε τὸ ὑπερβατικὸ νόημα, ποῦ ἔχουν οἱ συνταρακτικὲς πράξεις τοῦ τερατώ-

1) Illuminations, Enfance, σελ. 201.

2) op. cit. σελ. 202.

3) Une Saison en Enfer, Délires II. σελ. 294.

4) op. cit. σελ. 294—295.

5) Une Saison en Enfer, Nuit de l'Enfer, σελ. 272.

6) op. cit. σελ. 274.

δους παιδιοῦ. Σήμερα θ' ἀρκεσθοῦμε νὰ ποῦμε, πὼς ὅλα τὰ κινήματα τοῦ ποιητῆ ἀπὸ τὴ μέρα ποῦ μπόρεσε νὰ ἐγκαταλείψῃ ἐπὶ τέλους μητέρα, στέγη καὶ πατρίδα, ὡς τὴ μέρα, ποῦ ἡ ὑπεράνθρωπη προσπάθειά του ἀπέτυχε, δὲν ἀπέβλεπαν παρὰ ν' ἀνατρέψουν τὴν τάξη τοῦ κόσμου. Ἡ ἐνότης τῶν τάσεων τοῦ ποιητικοῦ τοῦ ἔργου καὶ τῶν τάσεων τῆς ζωῆς του εἶναι κατακληκτικὴ. Κι' ὅσοι κλείνουν τὰ μάτια μπροστὰ στὴ ζωὴ του, ποῦ τὴν κρίνουν πολὺ ἀποτροπιαστικὴ, γιὰ νὰ τ' ἀνοίξουν μόνο στὸ μέρος τοῦ ποιητικοῦ τοῦ ἔργου μὲ τὴ λαμπρὴ μορφή, πρέπει νὰ ξέρουν, πὼς ἡ ἐπιφάνεια τοὺς ἀπατᾷ καὶ πὼς οἱ illuminations του εἶναι τόσο ἀκαίσιες στὴν οὐσία τους, ὅσο καὶ ἡ σχέση τοῦ Ρεμπώ μὲ τὸν Βερλαίν, ποῦ βεβήλωσε τὴν ἱερότητα τῆς ἀνδρικής φιλίας. Πὼς θὰ μπορούσε νὰ μείνῃ μόνῃ αὐτὴ ἀδικητὴ ἀπὸ τὸν Ρεμπώ, ἀφοῦ κι' αὐτὴ ἀποτελεῖ μιὰν ἀπὸ τίς πιὸ μεγάλες εὐτυχίες τοῦ κόσμου; Γιὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὸ μεταφυσικὸ του ταξεῖδι ὁ Ρεμπώ, μὰ καὶ γιὰ νὰ σπρῶξῃ καὶ τὸ φίλο του σ' αὐτό, ἔπρεπε νὰ παραιτηθῇ κι' ὁ ἴδιος, μὰ καὶ ν' ἀπομακρύνῃ καὶ τὸν ἄλλον, ἀπὸ κάθε χαρὰ τοῦ κόσμου. Μόνο μὲ τέτοιες θυσίες θὰ μπορούσε νὰ φύγῃ ἀπ' τὸν κόσμο. Κ' ἐπέτυχε στὴν προσπάθειά του. Μπόρεσε κάποτε νὰ νοιώσῃ πὼς δὲν βρῖσκεται πιὰ στὸν κόσμο... Κι' ὅ,τι ἀπόκοσμο ὑπῆρχε μέσα του θὰ αἰσθάνθηκε τὴν ἡδονὴ τοῦ μεταφυσικοῦ τέρατος. Ἡ ὑπαρξή μας ὅμως πλασμένη γιὰ νὰ ζῆ στὸν κόσμο, ἀσφυκτιᾷ μέσα στὸν ἄδειο γιὰ τίς αἰσθήσεις μας καὶ γιὰ τὸ λόγο μας χῶρο, ποῦ κεῖται πέρ' ἀπ' αὐτόν. Μόλις ἐπιτύχει κανεὶς τὴν ἀπόδραση ἀπὸ τὸν κόσμο, ἀγωνίζεται νὰ ἐπιστρέψῃ πάλι σ' αὐτόν. Ὅσο κινιόταν ὁ Ρεμπώ μέσα στὸν κόσμο, δὲν ἔβλεπε τὴν ὥρα νὰ λυτρωθῇ ἀπ' αὐτόν. Κάθε σελήνη τοῦ φαίνονταν ἀπάνθρωπη καὶ κάθε ἥλιος πικρός.¹) Μόλις ὅμως ἐννοιώσε τὸν ἑαυτό του ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμο, ὅση σοφία κι' ἂν τοῦ ἔδωσε ἢ εἴσοδος του στὸ ἀγνωστο, δὲν εἶχε τὴ δύναμη νὰ τὸ ἀνεχθῇ: «Πεθαίνω ἀπὸ κούραση» ἀγωνιᾷ μέσα στὸ ἀγνωστο. «'Ἐδῶ εἶναι ὁ τάφος, πηγαίνω γιὰ τὰ σκουλήμια, φορὶν τῆς φορὶνης! Σατανᾶ, χωρατατζῆ, θέλεις νὰ μὲ διαλύσῃς μὲ τὰ μάγια σου.

Διαμαρτύρομαι. Ζητῶ! ἓνα κτύπημα τῆς περόνης, μιὰ στάλα φωτιά.

1) Bateau Ivre, σελ. 90.

"Αχ! να ξαναβρω στη ζωή! Να ρίξω τα μάτια στις δυσμορφίες μας. Κι' αυτό το φαρμάκι, αυτό το χιλιοκαταραμένο φιλί! "Η αδυναμία μου, ή σκληρότης του κόσμου".¹⁾

"Εξω από τον κόσμο δεν υπάρχει για μας παρά το μηδέν. Μόνο ως τα όρια του κόσμου μᾶς επιτρέπεται να πᾶμε. Πέρ' απ' αυτά δεν υπάρχει χώρος για την υπόστασή μας. Το απόλυτο μεταβάλλεται σε τίποτε για μᾶς εκεί. Χανόμεσθε πέρ' απ' τον κόσμο—όπως μπορούμε έξ' άλλου να χαθοῦμε και μέσα στον κόσμο, ἂν παραδώσουμε στην επιφανειακή του εὐτυχία σῶμα και ψυχή μας και διαλύσουμε στην καλοπέραση τὸν ἑαυτό μας. "Αν πρόλη διαρκῶς να θυμώμαστε πῶς εἴμαστε πλασμένοι για να ζοῦμε μέσα στον κόσμο, δεν πρέπει βέβαια οὔτε στιγμή να λησμονοῦμε πῶς ὁ κόσμος εἶναι κόσμος φαινομενικός, πῶς ἔχει ὅρια και πῶς τὸ νόημά του τὸ παίρνει κι' απ' ὅ,τι υπάρχει ἔξω απ' αὐτόν. Το κάλλος τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, ὅπως και κάθε ἄλλη ἰσάξια του εὐτυχία,—τὸ μυστήριο τοῦ θανάτου, ὅπως και κάθε ἄλλο ἰσάξιο του μυστήριο, ἔχουν τὴ δύναμη να μᾶς συγκλονήσουν και να μᾶς κρατοῦν ξυπνητοὺς και συγκεντρωμένους στον ἑαυτό μας. Δεν υπάρχει πάντα ἀνάγκη να θρυμματίσουμε τὸν κόσμο, για να φθάσουμε στα ὅριά του. "Η ἐμβάθυνσή μας στις τάξεις τοῦ κόσμου, ὅταν προέρχεται ἀπὸ συγκλονισμό τῆς ὑπαρξῆς μας, ὀδηγεῖ στὸ ἴδιο. "Όσο ὅμως ἀσέβησαν ἀπέναντι στις τάξεις αὐτὲς δεν ἔχουν τὸ δικαίωμα να τις χρησιμοποιήσουν σὰν δρόμο. Πρέπει να περάσουν τὴν τιμωρία τους για να φθάσουν στὴ γνώση—πρέπει να περάσουν ἀπὸ τὸ θάνατο για να φθάσουν στὴ ζωή. Για να πιστέψουν σὲ κάτι πρέπει πρῶτα να τὸ ἀρνηθοῦν και να περάσουν ὅλα τὰ βασανιστήρια τῆς ἀρνήσεώς του. "Ετσι κι' ὁ Ρεμπώ, για ν' ἀναγνωρίσει τὸν κόσμο, ἔπρεπε πρῶτα να τὸν θρυμματίσει, να τὸν χάσει και να δοκιμάσει ὅλα τὰ μαρτύρια, πὸν συνοδεύουν ἕνα τέτοιο θρυμματίσμα κ' ἕναν τέτοιο χαμό. Για να πιστέψει πάλι στὴν ὠμορφιά, ἔπρεπε πρῶτα να τὴν ἐξευτελίσει σέρνοντάς την στὸ χῶμα—σέρνοντάς τὴν ὀλόκληρη τὴν υπόστασή του στὸ χῶμα—κι' ἔπειτα μεταβάλλοντάς την σ' ἕνα πρωτόφαντο οὐράνιο τόξο. Μά, καθὼς ὁ ἴδιος μᾶς ὁμολογεῖ,²⁾ ἀπ' τὸ οὐράνιο τόξο ἀκριβῶς κολά-

1) Une Saison en Enfer, Nuit de l' Enfer, σελ. 274.

2) Une Saison en Enfer, Délires II, σελ. 295.

σθηκε.—"Τώρα ξεύρω να λατρεύω τὴν "Ὄμορφιά", μᾶς λέγει στις συγκλονιστικὲς ἐξομολογήσεις του ὁ ποιητής, πὸν ἔγραψε, ἀφοῦ ἐπέστρεψε στὴν ἀλήθεια, για να μᾶς περιγράψει τὰ βασανιστήρια τῆς πλάνης του, πρὶν να πετάξει για πάντα τὴν πέννα. Μᾶς διηγείται ὅλες τις περιπέτειες τῆς κόλασῆς του με ὄλην τὴν εἰλικρίνεια κι' ὄλο τὸ πάθος τῆς φιλοσοφικῆς του φύσης, χωρὶς ὅμως να μπορῆ να καθορίσει με βεβαιότητα τὸ λόγο τῆς καταδίκης του αὐτῆς. «Δὲν εἶχα κάποτε», θαναμάζει, «μὴν ἀξιαγάπητη νεότητα, ἡρωϊκή, μυθώδη, ἀξια να γραφῆ σὲ χρυσᾶ φύλλα, ὑπερβολικὰ καλὴ τύχη! Ποιὸ ἁμάρτημα, ποιά πλάνη μ' ἔκαμε ἀξιο τῆς τωρινῆς μου ἀδυναμίας;»¹⁾ Σὲ μιὰ σφαιρα, πὸν οὔτε ἴχνος ἑλληνικῆς συνείδησης δεν φώτιζε, σὰν ἐκείνην, ὅπου ζοῦσε ὁ Ρεμπώ, πῶς ἦταν δυνατό να συλλάβει κανεὶς και να ὀρίσει με βεβαιότητα τὴ φύση ἑνὸς ἁμαρτήματος τόσο ἑλληνικοῦ, ὅπως εἶναι ἡ ὕβρις εἰς βάρος τῆς ἱερῆς τάξης τοῦ κόσμου και τοῦ ὠραιότερου στολιδιοῦ της, τοῦ ὠραίου σώματος; Γι' αὐτὸ κι' ὁ Ρεμπώ ποτὲ δεν τόλμησε να ὀνομάσει τὴν παρανομία, πὸν τὸν ἔρριξε στὴν κόλαση. "Η παρακολούθηση ὁμῶς τῆς τιμωρίας του δεν μᾶς ἀφήνει ἀμφιβολία. "Ὀλόκληρη ἡ κόλασή του δεν ἦταν παρά ἡ πλάνη κι' ὁ πόνος, πὸν φέρνει μαζί της ἡ ὑπερβολὴ τῆς ὕβρις, πὸν δείξαμε. Πρῶτα ἡ πλάνη κι' ὁ πόνος τῆς ἀρνήσεως και τοῦ ἐξευτελισμοῦ τοῦ σώματος. "Επειτα τὸ φυσικὸ μεγάλωμα τῆς πλάνης και τοῦ πόνου με τὴν ἐπέκταση τῆς ἀρνήσεως, πὸν τώρα πᾶ θέλει να καταστρέψει ὀλόκληρο τὸν κόσμο. Τέλος ἡ φυγὴ ἀπὸ τὸν κόσμο κ' ἡ ἀποτυχία στὸ κενό.

Κ' ἔπειτα ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπιστροφῆς στον κόσμο. "Η ἀνάγκη ν' ἀναγνωρίσει κανεὶς τὴν τάξη του και να πιστέψει σ' αὐτήν, ἀφοῦ τὴν μίσησε και τὴν πολέμησε σὰν τὸν χειρότερο ἐχθρό. "Η ἐπιστροφή αὐτὴ γίνεται με τὴ «Μιὰ "Εποχὴ στὴν Κόλασι»²⁾: με τὴν ἐξομολόγηση τῆς μαρτυρικῆς πλάνης, με τὴν περιγραφὴ τοῦ ἀποτυχημένου ταξιδιοῦ—και με τὸ πέταμα τῆς ποιητικῆς πέννας. "Η ἐξομολόγηση αὐτὴ σημαίνει τὸ γυρισμὸ στὴν ἐγκόσμια πραγματικότητα τῆς ψηλαφητῆς σάρκας. "Αφοῦ τὴν ἀρνήθηκε με τρομακτικὸ πάθος στὴν πρώτη του

1) Une Saison en Enfer, Matin, σελ. 304.

2) Une Saison en Enfer εἰς Oeuvres, σελ. 249—309.

μετά τὸ ἀμάρτημα ποιητικὴ περίοδο, κι' ἀφοῦ θέλησε νὰ τὴν ἀντικαταστήσῃ μὲ μιὰ σάρκα καινούρια κ' ὑπερκόσμια στὶς «illuminations» του¹⁾—ποὺ βρέθηκε ψεύτικη στὸ τέλος²⁾— ἀναγκάζεται νὰ γυρίσῃ στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του καὶ νὰ μᾶς περιγράψῃ τὸ δικό του τὸ σῶμα μὲ τὶς κινήσεις του, τὶς πράξεις του τῆς ἐγκόσμιās του ὑπόστασης. Εἶχε θελήσει νὰ τὸ διαλύσῃ κι' αὐτὸ μὲ τὸ «μεταφυσικὸ ταξεῖδι» δὲν τὸ κατώρθωσε ὅμως. Κι' ὅταν τὸ ταξεῖδι ἀπέτυχε, τὸ σῶμα του αὐτὸ προσπάθησε πρῶτο νὰ σώσῃ μὲς' ἀπὸ τὰ ἐρείπια, ποὺ ἦ πλάνη του στίβασε ὀλόγυρα. Καὶ γιὰ νὰ τὸ κρατήσῃ μέσα στὸν κόσμον μὲ ἀσφάλεια τοῦ δίνει τὸν ἐγκόσμιο χαρακτηρισμὸ τοῦ φιλανθρώπου. Ζητᾷ νὰ πείσῃ τὸν ἑαυτό του καὶ τοὺς ἄλλους, πὼς ὅ,τι ἔκαμε κ' ὑπόφερε, τ'ἔκαμε καὶ τὸ ὑπόφερε γιὰ μᾶς.³⁾ Προσπαθεῖ νὰ δείξῃ ὅτι πίστεψε, πὼς σπάζοντας τὸν κόσμον κι' ἀρνούμενος τὸ σῶμα, θὰ ἔσωζε καὶ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του, μὰ καὶ τοὺς ἄλλους. Τώρα ἀναγνωρίζει τὴν πλάνη του καὶ χρησιμοποιεῖ τὴν περιγραφή της γιὰ νὰ μᾶς ξυπνήσῃ καὶ νὰ μᾶς φέρῃ στὸν ἑαυτό μας. "Ἄν θὰ τὸν καταλάβωμε δὲν ξέρεῖ. "Ὅταν τοῦ τὸ βεβαιώνωμε, σηκώνει τοὺς ὤμους. . . .⁴⁾ Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ μᾶς τονίζει εἶναι, πὼς γιὰ χάρη μας πέρασε τὴν κόλαση. Ἄπὸ φιλανθρωπία. Ἡ φιλανθρωπία του ὅμως φαίνεται καὶ σ' αὐτὸν τὸν ἴδιο ἀκόμη τόσο ἀπάνθρωπη στὸ τέλος, ὥστε ρωτᾷ τὸν ἑαυτό του, ἂν δὲν πλανᾶται κι' ἂν ἦ ἀγάπη του γιὰ τοὺς ἄλλους δὲν ἦταν παρὰ ἀδελφὴ τοῦ θανάτου.⁵⁾ Παιὸς θὰ μπορούσε ν' ἀπαντήσῃ σὲ μιὰ τέτοια ἐρώτησιν μὲ βεβαιότητα; Ἡ ἀλάθητη γνώση, ἢ θεὰ τῆς δικαιοσύνης δὲν ἀνήκει παρὰ στὸ Θεὸ μόνον.⁶⁾ Ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ κάμνῃ παρὰ ὑποθέσεις γι' αὐτὴν καὶ νὰ ζητᾷ συγχώρεση

γιὰ τὸ ψέμμα, ποὺ τὸν τρέφει.¹⁾ Σ' αὐτὴ τὴν πίστη κατάληξε ὁ ὕβριστης. Ἡ ἀλαζονεία του ἔχει σπάσει. Ὁ ποιητὴς, ποὺ τὸ συγκλονιστικὸ του πάθημα μᾶς διδάσκει τὴ δύναμη τῶν θείων τάξεων καὶ τὴν ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπινου λόγου, δὲν ἔχει πιά παρὰ νὰ πετάξῃ τὴν πέννα του μὲ τὴν ἐλπίδα, πὼς θὰ μπορέσῃ στῆ σιωπὴ καὶ στῆ μοναξιά νὰ κάμῃ δική του «τὴν ἀλήθεια σὲ μιὰ ψυχὴ κ' ἓνα σῶμα»²⁾ ὅπως, καθὼς εἶδαμε, τὴν ἔκαμε κάποτε στὰ μαγικὰ γαλάζια βράδια τῆς «Αἴσθησης», μὰ ἰόσο πρόωρα, ποὺ τὴν ἔχασε ἀμέσως, κ' ἔπρεπε πρῶτα νὰ περάσῃ ἀπ' τὴν πιὸ φρικτὴ κόλαση γιὰ ν' ἀποκτήσῃ πάλι τὴ δυνατότητα τῆς προσέγγισής της.

Ζαγορά Πηλίου, Μάϊος 1937

1) Op. cit. σελ. 308.

2) Op. cit. σελ. 309.

1) Illuminations, Génie σελ. 169—171. A une Raison σελ. 179. Antique σελ. 177. Matinée d' Ivresse σελ. 183. Veillées IV σελ. 105 κλπ.

2) Une Saison en Enfer, Adieu, σελ. 307.

3) Βλ. στὸ «Une Saison en Enfer» ὀλόκληρο τὸ κομμάτι Délirés I: Vierge Folle. L'Époux Infernal, εἰς Oeuvres σελ. 275—283, ποὺ ἐλπίζομε κάποτε νὰ μελετήσωμε λεπτομερέστερα σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ ζωὴ τοῦ Ρεμπώ.

4) Op. cit. σελ. 280.

5) Une Saison en Enfer, Adieu, σελ. 308.

6) Op. cit. σελ. 309.

ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΑ ΨΥΧΗ ΠΑΡΑ ΠΛΑΤΩΝΙ

Υ Π Ο

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Α. ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ

«Nur das Denken kann erzeugen was
als Sein gelten darf».

HERMANN COHEN

I

1. «Ο Πλάτων παρατήρησε πολύ ὀρθῶς, ὅτι ὁ νοῦς μας κατὰ φυσικὸν τρόπον κατευθύνεται πρὸς γνώσεις, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τὴν ἀρχὴν των πολὺ πέραν τῶν ἀντικειμένων τῆς ἐμπειρίας, χωρὶς αὐτὰ ποτὲ (δηλαδή γνώσεις καὶ ἀντικείμενον) νὰ συμπίπτουν, ἕνεκα τούτου ὅμως δὲν ἔπεται, ὅτι ἐκεῖναι στεροῦνται ἀληθοῦς πραγματικότητος καὶ δὲν εἶναι καθόλου φαντασιοπληξίαι». Μὲ αὐτὰς τὰς λέξεις διετύπωνε ὁ Κάντ ἐν συντομίᾳ εἰς τὴν Κριτικὴν τοῦ καθαροῦ Λόγου (350^a) τὴν θεωρίαν τῶν δύο κόσμων, ἐκ τῆς ὁποίας νῦν ἀρχίζομεν τὴν ἔρευναν διὰ νὰ φέρωμεν εἰς περισσότερον φῶς τὰ ἀναπτυχθέντα τρία φιλοσοφικὰ προβλήματα, δηλαδή τὸ περὶ Ἀρετῆς, περὶ τῆς ἐννοίας τῆς Ψυχῆς καὶ περὶ τῆς ἰδέας τῆς Δικαιοσύνης. Διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς θεωρίας τῶν δύο κόσμων—ἣτις ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος τοῦ Πλάτωνος—προσλαμβάνει ἐκάστη ὑπὸ ἐξέτασιν φιλοσοφικὴ ἔννοια τὴν ἀρμόζουσαν αὐτῇ θέσιν ἐν τῷ ὅλῳ φιλοσοφικῷ συστήματι. Ὅλα γίνονται περισσότερον φανερὰ καὶ καληπτά, ὅταν ἐξετάζονται ἐν σχέσει μὲ τὸ ὅλον καὶ διὰ τοῦ ὅλου, τοῦ ὁποίου μέρος ἀποτελοῦσιν.

Ὅταν οἱ πρὸ τοῦ Σωκράτους φιλόσοφοι ἔλεγον: «ἔστι τὸ εἶναι», ὁ Σωκράτης ἠρώτα: «τί ἔστι τὸ εἶναι», ποῖαν ἔννοιαν καὶ τί περιεχόμενον δίδετε εἰς τὸ «εἶναι», περὶ τοῦ ὁποίου ἰσχυρίζεσθε ὅτι ὑπάρ-

χει. Οἱ Πυθαγόρειοι καὶ ὁ Ἡράκλειτος ὠμίλουν περὶ ἀφηρημένων ἐννοιῶν καὶ λόγου· εὗρισκον δὲ αὐτὰ, οἱ μὲν πρῶτοι εἰς τοὺς ἀριθμούς, ὁ δὲ δεύτερος εἰς τὸ «ἀείζων πῦρ». Ὅλοι ὅμως αὐταὶ αἱ σκέψεις εἶχον ὡς ἀντικείμενον τὸν φαινομενικὸν κόσμον· εἶχον σκοπὸν νὰ δώσωσι μίαν ἐξήγησιν τοῦ ἐμπειρικοῦ, διαρκῶς μεταβαλλομένου κόσμου, ὅστις ἕως τότε ἀπετέλει τὸ μόνον ἀντικείμενον τοῦ φιλοσοφεῖν. Ὁ Πλάτων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὅλους τοὺς ἄλλους, ἐγκαταλείπει αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν καὶ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν καθαυτὸ λόγον, μὲ τὴν ἰδέαν ὅτι ἐκεῖ θὰ εὔρη τὴν καθαρὰν, τὴν πραγματικὴν ἀλήθειαν, «σκοπεῖν τῶν ὄντων τὴν ἀλήθειαν». (Φαιδ. 99E).¹⁾ Ὁ Πλάτων ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸν ὑπὸ τοῦ χρόνου καὶ χώρου διεπόμενον κόσμον τῶν πραγμάτων καὶ κατευθύνει τὴν προσοχὴν του πρὸς τὸν λόγον, πρὸς τὴν νόησιν. Εἰς αὐτὸν πρῶτον ἐγεννήθη ἡ σκέψις (intuitiv), ὅτι παραλλήλως πρὸς τὸν οὔτε ἀρχὴν οὔτε τέλος ἔχοντα ἐμπειρικὸν κόσμον, πρὸς τὸ «ἀπειρον», θὰ ὑφίσταται εἰς κόσμος ὀρισμένος, τὸ «πέρας», ὁ κόσμος τῶν ἐννοιῶν, τῇ βοήθειᾳ τοῦ ὁποίου προσδιορίζομεν τὸ ἀκαθόριστον. Τὸ προσδιορίζον π. χ. εἶναι ὁ ἀριθμὸς, τὸ μέτρον (Φιληβ. 25A, 24AB) καὶ τὸ προσδιοριζόμενον ἢ διαρκῶς ἐναλλασσομένη ὕλη. Διὰ τῆς συνδέσεως καὶ ἐπαφῆς τῶν δύο τούτων (προσδιορίζοντος καὶ προσδιοριζομένου) γεννᾶται τὸ καθωρισμένον, «ἐν τι συμμισγόμενον» (Φιληβ. 23Δ), δηλ. ἡ μορφή, ὁ μαθηματικὸς τύπος ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐτέθησαν ἐπὶ τοῦ ἀκαθόριστου ὄρια, μέτρον, τάξις, ὁσμὸς²⁾.

2. Ἡ θεωρία αὕτη τῶν δύο κόσμων καθίσταται ἀντιληπτὴ διὰ τῶν ἐξῆς: ἡ γνώσις τῶν φαινομένων τῆς φύσεως δὲν εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου ἐμπειρικὴ παρατήρησις. Ἡ παρατήρησις εἶναι κάτι τυχαῖον καὶ αὐτὸ τὸ τυχαῖον τὸ ἐπεξεργάζεται ὁ ἄνθρωπος, τὸ συστηματοποιεῖ, τὸ ἀνάγει εἰς ἐπιστήμην, δηλαδή εἰς γνώσιν ὀριστικὴν καὶ βεβαίαν. Διὰ τῆς σκέψεως καὶ τοῦ νοῦ κατώρθωσεν ὁ ἄνθρωπος τὰ τυ-

1) Ernst Cassirer: Philosophie der Griechen s. 86 ff.

2) Τὴν αὐτὴν σκέψιν διατυπώνει ὁ Schiller:

«Sucht das vertraute Gesetz in des Zufalls Grausenden Wundern,

«Sucht den ruhenden Pol in der Erscheinungen Flucht»

καὶ συμπληρώνει ὁ σοφὸς τῆς Weimar:

«Und was in schwankender Erscheinung schwebt»

befestiget mit dauernden Gedanken» (Faust).

χαίως λαμβάνοντα χώραν ἐν τῇ φύσει καὶ τὰ ὑπαγάγη εἰς νόμους φυσικούς, καὶ τὰ ἐξηγήσῃ. Ἡ πτώσις τοῦ μήλου, ἣν τὸν ὕπνον τοῦ Νεύτωνος ἐτάραξεν, ἔφερεν εἰς αὐτὸν τὴν ἰδέαν τῆς γενικῆς ἔλξεως τῶν σωμάτων. Οὗτος ἀνέπτυξεν τὴν θεωρίαν, ὅτι τὰ ἄτομα, ἐξ ὧν οἱ ὄγκοι τῶν οὐρανίων σωμάτων ἀποτελοῦνται, ἐμπεριέχουσι μίαν μαγνητικὴν δύναμιν. Τὴν αὐτὴν ἰδέαν διέτύπωνε πρὸ αὐτοῦ ὁ Πυθαγόρας, ὅταν οὗτος ἔλεγεν ὅτι διαιοθάνεται μουσικὴν τινα ἁρμονίαν παρατηρῶν τὴν κίνησιν τῶν οὐρανίων σωμάτων. Ὑπάρχουν συνεπῶς ἐν τῇ φύσει νόμοι, ὑπὸ τῶν ὁποίων τὰ φαινόμενα διέπονται. Ὄταν γνωρίσωμεν τοὺς νόμους τῆς φύσεως, τότε καθίστανται εἰς ἡμᾶς τὰ φαινόμενα συνειδητά. Ὁ εἰς κόσμος γίνεται εἰς ἡμᾶς ἀντιληπτὸς διὰ τοῦ ἄλλου, διότι ὁ εἰς εἶναι ἡ αἰτία καὶ ὁ ἄλλος τὸ ἀποτέλεσμα.

Τὴν ἀνωτέρω σκέψιν ἐξετάζομεν πρὸς καλλιτέραν διασάφησιν καὶ ἀπὸ μίαν ἄλλην πλευρᾶν. Τοὺς Ἰωνας φιλοσόφους ἀπησχόλει τὸ πρόβλημα: τί εἶναι ὁ φυσικὸς κόσμος. Ἐπ' αὐτοῦ ἔδιδον τὴν ἀπάντησιν, ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον τὸν χαρακτηρίζει, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μένει ἀμετάβλητον ἐν τῇ διαρκῶς μεταβαλλομένῃ φύσει εἶναι ἡ ὕλη. Κατὰ τὸν Πλάτωνα ὅμως, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μένει (das Beharrende) ἐν τῇ φύσει, δὲν εἶναι ἡ ὕλη ἀλλ' ἡ μορφή. Ἡ ὕλη δὲν μένει ἀλλὰ ὑφίσταται διαρκῶς μεταβολᾶς, ἀπὸ στερεὸν λ.χ. μεταβάλλεται εἰς ὑγρὸν, ἀπὸ ὑγρὸν γίνεται ἀήρ καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει κυρίως τὸν φυσικὸν κόσμον εἶναι αἱ μορφαί, αἱ ὁποῖαι παραμένουν ἐν τῇ ἀενάῳ ἐναλλαγῇ τῆς ὕλης.) Ἡ ὕλη εἶναι ἀναγκαῖα προϋπόθεσις διὰ τὴν μορφήν, ὑπηρετεῖ αὐτήν, ἐφ' ὅσον δι' αὐτῆς φανεροῦται ἡ μορφή. Τὸ μάρμαρον εἶναι τὸ ἀπαραίτητον ὑλικὸν διὰ τὴν ἀναπαράστασιν ἰδέας τινός. Κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ οὐσία καὶ ἀληθὴς πραγματικότης (die wahre Realität) αὐτοῦ τοῦ κόσμου εἶναι αἱ μορφαί, αἱ ὁποῖαι δέχονται τὴν ὕλην. Ὄταν ὅμως ὁμιλῶμεν περὶ καθαρῶν μορφῶν (reine Formen), τοῦτο σημαίνει ὅτι ἀναγνωρίζομεν τὴν ὑπαρξιν ἑνὸς κόσμου ἀφηρημένου καὶ συνεπῶς πλησιάζομεν τὴν πλατωνικὴν σκέψιν, ὅτι ὑπάρχει εἰς κόσμος ἰδεῶν ὡς ἀναγκαῖα προϋπόθεσις.

β. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐν τῇ Λογικῇ. Ὁ Ἡράκλειτος παρεδέ-

1) Ernst Hoffmann: Platon und der Platonismus, 1935.

χετο, ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἔχει ὡς ἀντικείμενον ἐρεῦνης τὸν ἐν κινήσει εὐρισκόμενον φυσικὸν κόσμον, τὴν «γένεσιν». Δὲν ὑπάρχει, κατ' αὐτόν, ἄλλο τι ἐν τῷ κόσμῳ παρὰ μεταβολὴν καὶ κίνησιν, ἐναλλαγὴν καὶ γένεσιν,') «Πάντα χωρεῖ καὶ οὐδὲν μένει καὶ ποταμοῦ ῥοῆς ἀπεικάζων τὰ ὄντα, λέγει (Ἡράκλειτος) ὡς δις ἐς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐκ ἂν ἐμβαίης». Ἡ ἀληθὴς ἐννοια καὶ οὐσία αὐτοῦ τοῦ κόσμου δύναται, κατ' αὐτόν, καὶ ἐκφρασθῆναι μόνον διὰ τοῦ ὄρου «γίγνεσθαι».

Καμμία ἄλλη ἐξήγησις δὲν ἔχει λόγον, διότι κανεὶς σκοπὸς δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ ἐκτὸς τῆς «γενέσεως», τῆς «ἀνόδου καὶ καθόδου».

Ὁ Παρμενίδης ἐξ ἄλλου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Ἡράκλειτον, ἀρνεῖται καθ' ὀλοκληρίαν τὸν φαινομενικὸν κόσμον ὡς ἀπαιητόν. Ἡ πραγματικὴ ἀλήθεια, κατ' αὐτόν, δὲν εὐρίσκεται ἐν τῷ «γίγνεσθαι», ἀλλ' εἰς τὸ νοητὸν «ὄν», τὸ αἰωνίως ἀναλλοίωτον παραμένον, «ταῦτόν τ' ἐν αὐτῷ τε μένον καθ' ἑαυτὸ τε κεῖται». Τὸ μοναδικόν, ἀκίνητον «ὄν» εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ἀληθείας, τῇ βοηθείᾳ ἄλλωστε τοῦ ὁποῖου καθίσταται δυνατὴ ἡ ἀνθρώπινη νόησις. Νόησις καὶ «εἶναι», κατ' αὐτόν, συμπίπτουν, «ταῦτόν δ' ἐστὶ νοεῖν τε καὶ οὐνεκεν ἐστὶ νόημα, οὐ γὰρ ἄνευ τοῦ ὄντος ἐν ᾧ πεφασισμένον ἐστίν, εὐρήσεις τὸ νοεῖν».

Ἀμφότεροι, κατὰ τὸν Πλάτωνα, εὐρίσκονται ἐν πλάνῃ, διότι ἕκαστος ὑποστηρίζει μίαν πλευρᾶν τῆς ἀληθείας. Ἐὰν ὁ κόσμος ἦτο «γένεσις» καὶ μεταβολή, καθὼς λέγει ὁ Ἡράκλειτος, τότε κάθε γνώσις θὰ ἦτο ἀδύνατος διὰ τὸν ἀνθρώπον, ἀφοῦ τόσον αὐτός, ὅσον καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρεῦνης του (ὁ κόσμος δηλαδὴ τῶν πραγμάτων) εὐρίσκονται ἐν ἀενάῳ κινήσει. Κάθε προσδιορισμὸς ἀντικειμένου τινὸς ἀποκλείεται, ἐνθα δὲν ὑπάρχει σταθερότης, μονιμότης τις. Ὁ Ἡράκλειτος μὲ τὴν θεωρίαν του περὶ τοῦ «γίγνεσθαι» ἀντιφάσκει πρὸς ἑαυτόν, διότι περὶ τοῦ διαρκῶς μεταβαλλομένου ἀποκλείεται κάθε σκέψις, κάθε ὀρισμὸς ἀκόμη καὶ ἡ θεὰ αὐτοῦ προκαλεῖ εἰς τὸν νοῦν σύγχυσιν. Ἐὰν πάλιν εἶναι ἀληθὴς ἡ γνώμη τοῦ Παρμενίδου, ὅτι ὁ κόσμος ἀνάγκη καὶ νοητὴ ὡς μία νοητὴ ὁλότης, ὡς ἐν «ὄν» ἀπόλυτον καὶ ἀμετάβλητον (starr), τότε εἶναι ἐπίσης ἀδύνατος κάθε γνώσις, διότι, ἐνθα μία ἀναλλοίωτος ὁλότης κυριαρχεῖ, ἀποκλείεται κάθε σύγ-

1) Ernst Hoffmann: Griechische Philosophie von Thales bis Plato, S. 34.

κρίσις, συνδυασμός, παραβολή, προϋποθέσεις ἀπαραίτηται διὰ τὴν ἐπιστήμην τῆς Λογικῆς. Ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, ἵνα προχωρήσῃ, ἔχει ἀνάγκην πολλῶν ὄντων, μορφῶν, ἰδεῶν. Εἶναι ἀνάγκη συνεπῶς, κατὰ τὸν Πλάτωνα, χάριν ἀκριβῶς τῆς ἐπιστήμης τῆς Λογικῆς, ἵνα δικαιολογήσωμεν τὴν ὑπαρξίν της, νὰ παραδεχθῶμεν τὸ ὄν τοῦ Παρμενίδου ὡς πολλὰ ὄντα, ὡς μίαν ποικιλίαν ἀπὸ γέννη, ἀρχάς, καθαρὰς μορφάς. «Σκέπτεσθαι σημαίνει, κατὰ τὸν Πλάτωνα, κατεύθυνσιν πρὸς τὰς καθαρὰς μορφὰς τῶν ὄντων, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ γίγνεσθαι εἶναι μία τάσις πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ὑπὸ τοῦ ὄντος τιθεμένου σκοποῦ. Ὅταν ἡ Λογικὴ ἐπιστήμη ἐπὶ τοσοῦτον προχωρήσῃ τότε πλησιάζει τὰς ἰδέας αὐτὰς καθ' ἑαυτὰς». (Ernst Hoffmann: Plal. u. d. Platonismus).

Τὸν Πλάτωνα ἀπασχολεῖ τὸ ζήτημα: πῶς συμβαίνει καὶ ἔχομεν ἀξιώματα καὶ μαθηματικούς τύπους, καθὼς ἐπίσης κανόνας Λογικῆς, χωρὶς οὗτοι νὰ εἶναι ἀπόρροια τῆς ἐμπειρίας, οὐδὲ νὰ δυνάμεθα διὰ τῶν ἀντικειμένων τοῦ ἐμπειρικοῦ κόσμου ἀκριβῶς νὰ τοὺς ἀποδώσωμεν· π. χ. ὁ μαθηματικὸς τύπος τοῦ κύκλου ρ²π μόνον κατὰ προσέγγισιν ἀποδίδεται. Συνεπῶς πρέπει κατ' ἀνάγκην ὁ ἀνθρώπινος νοῦς νὰ ἐπικοινωνῇ καὶ μὲ ἄλλον τινα νοητὸν κόσμον. Ἐλεῖα ἰσότης δὲν ὑπάρχει μεταξὺ ἀντικειμένων τοῦ φαινομενικοῦ κόσμου, διότι τὰ ἀντικείμενα εἶναι μόνον πλεόν ἢ ἔλαττον ἴσα. Ὁ Leibniz—ἐὰν δὲν ἀπατώμαι—περιεπλανᾷτο μίαν ὁλόκληρον ἡμέραν εἰς τὸ δάσος διὰ νὰ εὔρη δύο ὅμοια φύλλα καὶ δὲν τὸ κατώρθωσε. Παρ' ὅλον τοῦτο ὁμιλοῦμεν περὶ ἰσότητος καὶ ὁμοίων πραγμάτων. Συνεπῶς πρέπει ἡ ἰσότης νὰ ἀνήκῃ εἰς ἄλλον τινα νοητὸν κόσμον. (Τιμ. 53Δ).

Τοιοῦτοτρόπος συμβαίνει ἐν τῇ Φυσικῇ καὶ Λογικῇ. Διὰ τὴν Φυσικὴν ἰσχύει ὁ αἰσθητὸς κόσμος ὡς φαινόμενον, ἐφ' ὅσον δι' αὐτοῦ εἰκονίζονται καθαρὰι μορφαί. Διὰ τὸν φυσικὸν πρέπει νὰ ἀποτελῇ τὸ ἐν χώρῳ ὕλικὸν ἀφορμὴν, ἵνα ἐκεῖθεν εἰς μορφὰς καταλήξῃ, τὰς ὁποίας ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ μεταβλητὰ φαινόμενα χαρακτηρίζει τὸ διαρκές, τὸ ἀπόλυτον τοῦ κανόνος. Καὶ ἡ Λογικὴ ὀφείλει τὰς μερικὰς ἐννοίας... νὰ ὑπαγάγῃ εἰς γενικὰς τιαύτας, οὕτως ὥστε διὰ τῆς γενικῆς ἐννοίας νὰ ἐκπροσωπῆται ἐν τελειότητι τὸ «εἶναι», τοῦ ὁποίου τὰ ἐπὶ μέρους ἐπιδιώκουν τὴν συμμετοχὴν, (Ernst Hoffmann.)

4. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐπὶ ἄλλου πεδίου, ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐν τῷ ἐνεργεῖν καὶ πράττειν καὶ γενικῶς ἐν τῷ ἠθικῷ κόσμῳ. Τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τῆς ἀνθρωπότητος μᾶς γίνονται συνειδητά, ὅταν πρῶτον διαγνώσωμεν τὸν ἐν αὐτοῖς κυριαρχοῦντα νόμον, τὴν ἰδέαν· ἄλλως ἢ ἱστορικὴ συγγραφή περιλίπτει εἰς μίαν ἀπλὴν ἱστοριογραφίαν, εἰς μίαν ἀναπαράστασιν γεγονότων χωρὶς ἐσωτερικὸν σύνδεσμον, ἀναγκαιότητα, χωρὶς κανένα διδακτικὸν σκοπὸν. Ἐἴῳ ὅτι διαδραματίζεται ἐν τῷ κόσμῳ ἔχει βαθύτερόν τινα λόγον καὶ αἰτίαν· ἔχει λόγον τὴν πραγματοποίησιν μιᾶς ἰδέας. Οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ ἱστορικὰ πρόσωπα εἶναι φορεῖς, ὄργανα τῆς ἰδέας. Εἶναι γνωστὸν τὸ ὑπὸ τοῦ Hegel λεχθέν, ὅταν εἶδε τὸν Ναπολέοντα νὰ ἀντιπαρέρχεται ἔφιππος: εἶναι θαυμαστὸν νὰ βλέπῃ τις τὴν ψυχὴν τοῦ κόσμου ἔφιππον νὰ καλπάζῃ (die Weltseele zu Pferde reiten). Μόνον μὲ τὴν ἰδέαν ὡς μέτρον, ὡς ἀξίαν ἀνασύρομεν ἐκ τοῦ σωροῦ τῶν γεγονότων ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ὀνομάζομεν ἱστορικά. Κατόπιν πάλιν τῇ βοήθειᾳ αὐτῆς τὰ κατατάσσομεν, τὰ συνδέομεν, τὰ ἀνοικοδομοῦμεν εἰς ἓν ὅλον. Ὁ Treitschke ἔλεγε κάποτε ὅτι τὸ θέμα τῆς ἱστορίας εἶναι: μακρὰν ἀπὸ τὰς ἀνοησίας τῶν ζώντων νὰ γνωρίσῃ (αὐτὴ) «τοὺς ἀναλλοιώτους νόμους, οἱ ὁποῖοι κυβερνοῦν τὸν κόσμον, νὰ καταθεᾷται ἱστορικὰς περιόδους διὰ τοῦ «δαισθάνεσθαι», «Perioden der Geschichte intuitiv zu überschauen».

Τοιαύτη ἀναγκαιότης ὑπάρχει ἀκόμη καὶ εἰς τὰς πράξεις καὶ ἀποφάσεις τῶν ἀτόμων. Ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖ ἑαυτὸν ἐλεύθερον, ὅταν ἀποφασίζῃ ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας ἀνευ ἐξωτερικοῦ τινος ἐξαναγκασμοῦ· καὶ ὅμως κατὰ βάθος ἡ ἀπόφασίς του εἶναι ἐξηρητημένη ἐκ τῆς ἐπιδράσεως διαφόρων ἰδεῶν. Διὰ τοῦτο δὲν δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων, ὅταν τὰς ἐξετάζωμεν μόνον αἰτιολογικῶς. Τότε μᾶς γίνονται αἱ πράξεις γνωσταί, ὅταν εὔρωμεν, ὅχι τὸν αἰτιώδη αὐτῶν σύνδεσμον, ἀλλὰ τὸν βαθύτερον τελεολογικὸν αὐτῶν λόγον· ὅταν εὔρωμεν τὴν σχέσιν αὐτῶν μὲ τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακόν, ὅποτε βεβαίως τὰ ἀπλᾶ συμβάντα προσλαμβάνουσι ἠθικὸν λόγον (ethische Form).¹⁾ Ἐπίσης πλανᾷται, ὅστις ἀντιλαμβάνεται τὴν δίκην τοῦ Σωκράτους καὶ τὴν ἀρνησίαν του νὰ δραπετεύσῃ ὡς μίαν σειρὰν

1) Ernst Cassirer: Philosophie der Griechen.

πραγματικῶν γεγονότων καὶ ἀδιαφορεῖ διὰ τὸν ἠθικὸν λόγον τῆς ὅλης αὐτῆς τραγικῆς ὑποθέσεως, δηλαδή: «καὶ μοι ἔδοξεν ὁμοίωτατον πεπονθέναι ὡσπερ ἂν εἴ τις λέγων ὅτι Σωκράτης πάντα ὅσα πράττει νῶν πράττει, κάπειτα ἐπιχειρήσας λέγειν τὰς αἰτίας ἐκάστων, ὧν πράττω, λέγοι πρῶτον μὲν ὅτι διὰ ταῦτα νῦν ἐνθάδε κάθημαι, ὅτι σύγκειται μου τὸ σῶμα ἐξ ὀστέων καὶ νεύρων, καὶ τὰ μὲν ὀστᾶ ἔστιν στερεὰ καὶ διαφυὰς ἔχει χωρὶς ἀπ' ἀλλήλων, τὰ δὲ νεῦρα οἷα ἐπιτείνεσθαι καὶ ἀνίσθαι, περιαμπέχοντα τὰ ὀστᾶ μετὰ τῶν σαρκῶν καὶ δέματος ὃ συνέχει αὐτὰ· αἰωρουμένων οὖν τῶν ὀστέων ἐν ταῖς αὐτῶν συμβολαῖς χαλῶντα καὶ συντείνοντα τὰ νεῦρα κάμπτεσθαι που ποιεῖ οἷόν τ' εἶναι ἐμὲ νῦν τὰ μέλη, καὶ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν συγκαμφθεὶς ἐνθάδε κάθημαι· καὶ αὖ περὶ τοῦ διαλέγεσθαι ὑμῖν ἑτέρας τοιαύτας αἰτίας λέγοι, φωνιάς τε καὶ ἀέρας καὶ ἀκοάς καὶ ἄλλα μυρία τοιαῦτα αἰτιώμενος, ἀμελήσας τὰς ὡς ἀληθῶς αἰτίας λέγειν, ὅτι, ἐπειδὴ Ἀθηναίοις ἔδοξε βέλτιον εἶναι ἐμοῦ καταψηφίσασθαι, διὰ ταῦτα δὴ καὶ ἐμοὶ βέλτιον αὖ δέδοκται ἐνθάδε καθῆσθαι, καὶ δικαιοτέρον παραμένοντα ὑπέχειν τὴν δίκην ἢν ἂν κελεύσωσιν· ἐπεὶ νῦν τὸν κῆνα, ὡς ἐγὼμαι, πάλαι ἂν ταῦτα τὰ νεῦρα καὶ τὰ ὀστᾶ ἢ περὶ Μέγαρα ἢ Βοιωτοὺς ἦν, ὑπὸ δόξης φερόμενα τοῦ βελτίστου, εἰ μὴ δικαιοτέρον ᾧ μὴν καὶ κάλλιον εἶναι πρὸ τοῦ φεύγειν τε καὶ ἀποδιδράσκειν ὑπέχειν τῇ πόλει δίκην ἢντιν' ἂν τάττη». (Φαιδ. 98CΔ).

Ἠθικὸς λόγος ὑπῆρξε αἰτία τῆς παραμονῆς τοῦ Σωκράτους ἐν τῇ φυλακῇ. Ὁ Σωκράτης ἔκαμε ὅτι ὑπηγόρευεν ὃ εἰς τὰ στήθη του ἐνυπάρχων ἠθικὸς νόμος, τὸ δίκαιον, τὸ καθῆκον, τὸ σέβας ἔναντι τῶν ἐπιταγῶν τῆς μητρὸς πόλεως, ἀκόμη καὶ ὅταν αὐτὴ ἀδικῇ. Ὁ Σωκράτης, ἐφ' ὅσον δὲν ἠδύνατο τὰς ἀρχὰς ταύτας νὰ περιορίσῃ δι' ἐννοιῶν, ἔφερε αὐτὰς εἰς φῶς διὰ τῶν πράξεών του. Χαρακτηριστικὸν τῆς φύσεως καὶ τῆς ψυχικῆς διαθέσεως τοῦ Σωκράτους εἶναι ἡ πίστή προσήλωσις αὐτοῦ εἰς τὰς ἐπιταγὰς τοῦ ἐσωτερικοῦ λόγου.¹⁾ Μὲ τὴν ἐρώτησιν ὁμοῦς: τί συμβαίνει καὶ διὰ ποῖον λό-

1) «Μηδενὶ ἄλλῳ πείθεσθαι ἢ τῷ λόγῳ ὃς ἂν μοι λογιζομένῳ βέλτιστος φαίνεται» (Κριτ. 46 B).

γον συμβαίνει τοιουτρόπως, συνδέεται τὸ πρόβλημα τί δέον νὰ γίνεταί, ποῖον εἶναι τὸ ἀγαθόν.

Καὶ ἐν τῷ ἠθικῷ κόσμῳ, καθὼς ἐκ τῶν ἀνωτέρω φαίνεται, ἐπικρατεῖ ὁ αὐτὸς δυϊσμὸς (Dualismus). Ἐκ τῶν διαφόρων πράξεων δὲν συνάγομεν ἀξίας, ἀλλ' ἀντιθέτως διὰ τῶν a priori τιθεμένων ἐννοιῶν περὶ δικαίου, ἀγαθοῦ, ὠραίου μετροῦμεν τὰ γεγονότα.

Καθὼς λοιπὸν ἐν τῇ Φυσικῇ ὑπάρχουν μορφαὶ πρὸς διάπλασιν τῆς ὕλης, ἐν τῇ λογικῇ γενικαὶ ἐννοιαὶ πρὸς ὑπαγωγὴν τῶν εἰδῶν, τοιουτοτρόπως καὶ ἐν τῇ ἠθικῇ ὑπάρχουν κατηγορίαι, ἀρεταί, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων τὰς πράξεις ἡμῶν ζυγίζομεν καὶ τὰς τῶν ἄλλων κρίνομεν.

Ἀνακεφαλαιοῦντες συντόμως τὰ περὶ τῆς θεωρίας τῶν δύο κόσμων λέγομεν: Τὰ φαινόμενα χαρακτηρίζει ἡ ἀπειρία, ἡ ἀοριστία, ἡ σχετικότητα. Ταῦτα εἶναι μεταβλητὰ, παρέρχονται, εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀκριβῆ,¹⁾ ἀποδίδουν δέ, ὅπως αἱ εἰκόνες, ἐν μέρει τὰ εἰκονιζόμενα. Ὁ φαινομενικὸς κόσμος εἶναι μία ποικιλία, καὶ τὸ ἐξηρητημένον, ἀποτελεῖται ἐξ εἰδώλων, ἀπὸ σκιᾶς τῶν καθαρῶν μορφῶν.

Τοῦναντίον αἱ ἰδέαι εἶναι τὰ καθαρὰ «ὄντα» εἶναι μία ἁρμονικῶς διατεταγμένη πολλότης, καὶ τὸ ἀπόλυτον, τὸ σταθερόν, καθὼς οἱ ἀπλανεῖς ἀστέρες. Αἱ ἰδέαι εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον ὁδηγοὶ πρὸς γνῶσιν τῆς ἐμπειρίας. Τὰ φαινόμενα ἀποκτῶσι διὰ τῶν ἰδεῶν ἐννοίαν, καθὼς ἡ εἰκὼν ἔχει δι' ἡμᾶς ἀξίαν, ὅταν γνωρίζωμεν ἐκ τῶν προτέρων τὸ εἰκονιζόμενον πρόσωπον.

Ἐν τῷ κόσμῳ λοιπὸν τούτῳ ὑπάρχουν ἀντικείμενα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἴσα, ἀνδρεῖοι ἄνθρωποι, διάφορα θεϊκὰ δίκαια, πολλὰ ἀλήθεια κλπ. ὅλα ὁμοῦς εἶναι σχετικά, νοητὰ ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ. Ἐνῶ ἐπὶ τῶν ἰδεῶν κυριαρχεῖ ἡ ἀπόλυτος ἰσότης, ἡ ἀνδρεία, ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἀλήθεια, ἐκεῖνα δηλαδή τὰ ὁποῖα παραμένουν διαρκῶς ἀμετάβλητα. Καὶ ὑπεράνω ὅλων τῶν ὄντων, «ἐπέκεινα τῆς οὐσίας» (Supertranszendenz) κυβερνᾷ ὁ εἷς, ὁ μόνος θεός, ὁ δημιουργὸς τοῦ σύμπαντος, τὸ «ἀνυπόθετον» ἀγαθόν, ὁ ἥλιος, ὅστις τὸ σύμπαν φωτίζει. «Γένεσις» καὶ «ὄντα» σώζονται ὑπὸ τῆς μόνης Αἰτίας, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

Αὗται εἶναι αἱ τρεῖς σφαῖραι τὰς ὁποίας ὁ Πλάτων ἐφαντάσθη:

1) Ernst Hoffmann: Platonismus und Mittelalter. Vorträge der Bibliothek Warburg (1928).

πρῶτον ἢ μεταφυσικὴ ἰδέα τοῦ θεοῦ (μονοθεϊσμός), δεύτερον ἢ πλειονότης τῶν ἰδεῶν καὶ τρίτον ὁ κόσμος τῶν ἀπειραριθμῶν εἰδώλων. Οἱ τρεῖς κόσμοι χωρίζονται τελείως μεταξύ των καὶ ἔργον τῆς φιλοσοφίας εἶναι νὰ συνδέσῃ τὰ κεχωρισμένα. Τοῦτο σημαίνει, κατὰ τὸν Πλάτωνα, «μέθεξις», σχέσις τις τῶν φαινομένων πρὸς τὰς ἰδέας· ἐν τούτῳ συνίσταται τὸ ἔργον τῆς ψυχῆς: νὰ ἀνέλθῃ διὰ τῶν φαινομένων εἰς τὰς ἰδέας, ἐκ τῶν ἰδεῶν νὰ πλησιάσῃ τὸν θεὸν καὶ κατόπιν νὰ κατέλθῃ πάλιν ἐκ τοῦ θεοῦ διὰ τῶν ἰδεῶν μέχρι τῶν φαινομένων. Τρεῖς διάφοροι εἶναι αἱ σφαῖραι τοῦ ὅλου, τρεῖς πρέπει νὰ εἶναι τὰ εἶδη τοῦ σκέπτεσθαι, ἵνα ἐκείνας κατανοήσωμεν. Ἐν τῇ ἐμπειρίᾳ ἐργαζόμεθα διὰ τῆς παρατηρήσεως. Εἰς τὰς ἰδέας φθάνομεν βαθμηδὸν σκεπτόμενοι αἰτιολογικῶς, ζητοῦντες νὰ εὑρωμεν τὸν αἰτιώδη σύνδεσμον, τὴν «αἰτιολογίαν». Σκεπτόμεθα ὁμῶς ἐντελῶς διαφόρως, ὅταν ζητῶμεν νὰ συλλάβωμεν τὴν ἰδέαν τοῦ θεοῦ· ἀπαιτεῖται μία ὑπέρβασις τῶν νόμων τῆς σκέψεως, διὰ νὰ συλλάβωμεν τὴν σφαῖραν, ἣτις δὲν ὑπόκειται πλεον εἰς τοὺς κανόνας τῆς λογικῆς. Διὰ τὴν γνῶσιν τῆς ἰδέας τοῦ Ἀγαθοῦ δὲν ἀρκεῖ ἡ διαλεκτικὴ, ἀλλ' ἀπαιτεῖται ἡ ἐν ἐκστάσει θέα, ὁμοία ἐκείνης τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ὅτε εἶδε τὸν Θεόν. Ὁ θεὸς δὲν εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον ἡ αἰτία τῆς γνώσεως (Erkenntnisgrund), — καθὼς συμβαίνει μὲ τὰς ἄλλας ἰδέας, καθὼς συμβαίνει μὲ τὸν πολιτικὸν ἀστὲρα διὰ τοὺς πλοηγούς — ἀλλ' εἶναι ἡ ἀπαραίτητος προϋπόθεσις διὰ τὴν ὑπόστασιν τοῦ σύμπαντος (Existenzialgrund), καθὼς ὁ ἥλιος διὰ τὴν φύσιν. Ἄνευ αὐτοῦ τίποτε δὲν ὑφίσταται, διότι αὐτὸς εἶναι ὁ μόνος ἀρχιτέκτων. Ὁ Θεὸς χαρίζει, ἀντὶ γνώσεως, «μέθεξιν» εἰς τὰ φαινόμενα, τὴν σχέσιν τῶν φαινομένων πρὸς τὰς ἰδέας. Οὗτος ἐκπροσωπεῖται διὰ τῶν ἰδεῶν, διὰ τῆς ἰδέας τῆς δικαιοσύνης ἐν τῷ ἠθικῷ κόσμῳ.

Μὲ ἄλλας λέξεις: Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ὀλιστάς, ἐμπειρικοὺς (Sensualisten) καὶ σοφιστάς στηρίζει ὁ Πλάτων τὴν ἐπιστήμην ἐπὶ τῆς ἰδέας. Ὡς πρωτοπόρους εἶχε τοὺς Ἐλεάτας καὶ τοὺς Πυθαγορείους. Διὰ τὴν ἐπιστήμην χρησιμεύει ἡ ἰδέα πρῶτον ὡς ὑπόθεσις καὶ κατόπιν ὡς σκοπός. Σπουδαίαν ὁμῶς σημασίαν ἔχει διὰ τὸν Πλάτωνα, ἐκτὸς τοῦ κόσμου τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν φαινομένων, ὁ κόσμος τῶν ἀξιῶν, τῶν σκοπῶν, τοῦ ἀγαθοῦ. Διὰ τὴν πρακτικὴν

ζωὴν καὶ τὴν ῥύθμισιν μιᾶς κοινωνικῆς συμβιώσεως ἔχει ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ τὴν αὐτὴν ἀξίαν καὶ σπουδαιότητα, οἷαν διὰ τὴν ἐπιστήμην ἡ ἰδέα τῆς ὑποθέσεως. Ὅπως διὰ τῆς ὑποθέσεως τὴν ἔννοιαν τῆς ἀλληλεξαρτήσεως (den Begriff der Relation), τὸν νόμον τῆς σταθερότητος (der konstante) κερδίζομεν, τοιοῦτοτρόπως προέρχονται ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ αἱ εἰκόνες τῶν διαφόρων ἀρετῶν: Σοφίας, Σωφροσύνης, Ἀνδρείας, Δικαιοσύνης. Ὅσον ἀναγκαῖος διὰ τὴν ἀπόκτησιν ἀληθοῦς γνώσεως φαίνεται ὁ κόσμος τῆς ἐμπειρίας καὶ τῶν ἰδεῶν, ἐπὶ τοσοῦτον αἰσθάνεται κανεὶς τὴν ἔλλειψιν μιᾶς ἀρχῆς διὰ τὴν ῥύθμισιν τῶν πράξεων τοῦ ἐν τῷ ἰδιωτικῷ καὶ δημοσίῳ βίῳ. Ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι ὁ ἠθικὸς νόμος, ὅστις ἐγγυᾶται τὴν ὀρθότητα τῶν πράξεων τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ ὁ ὁποῖος βασιίζεται ἐπὶ τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ. Ἐφ' ὅσον ὁμῶς ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀποτελεῖ ἀδιαίρετον ὁλότητα (Einheit), ἀλλ' ἔνεκα τῶν ποικίλων ὁρμῶν καὶ ἐπιθυμιῶν κατὰ πολλὰ πλοῦν ἐμφανίζει, δέον καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ νὰ μερισθῇ. Καὶ ἔχομεν τοιοῦτοτρόπως τὴν ἀρετὴν τῆς Σοφίας, τῆς Ἀνδρείας, τῆς Σωφροσύνης, τῆς Δικαιοσύνης. Ἡ Δικαιοσύνη εἶναι ἡ ἀρετὴ τῶν ἀρετῶν, διότι δι' αὐτῆς αἱ ἄλλαι παριστῶσι μίαν ὁλότητα, διότι δι' αὐτῆς τελειοποιεῖται, ὁλοκληροῦται τόσον τὸ ἄτομον ὅσον καὶ ἡ κοινωνία. Τὸ Ἀγαθὸν λοιπόν, ἐξ αἰτίας τῶν ποικίλων τάσεων τῆς ψυχῆς, ἐμφανίζεται ἐν τῷ ἐμπειρικῷ κόσμῳ διὰ τῶν τεσσάρων ἀρετῶν, διὰ δὲ τῆς δικαιοσύνης πάλιν ὅλαι ὁμοῦ πρὸς μίαν ἐνότητα τείνουσι.

II

1. Ἐκ τῶν τριῶν ἀναπτυχθέντων κλάδων—Φυσικὴ (Τίμαιος), Λογικὴ (Σοφιστής), ἠθικὴ (Φίληβος, Πολιτεία)—τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως ἀποτελεῖται τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Πλάτωνος. Ἐὰν δὲ προσθέσωμεν καὶ τὴν Πολιτικὴν, τότε ἔχομεν τετραπλὴν διαίρεσιν τοῦ ὅλου φιλοσοφικοῦ οἰκοδομήματος. Ἀπὸ τὰς τρεῖς ἢ τέσσαρας αὐτὰς πλευρὰς εἶναι ὀρθὸν νὰ ἐξετάζῃ κανεὶς τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν καὶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐρευνῶμεν αὐτὴν μονομερῶς ὡς μίαν φιλο-

σοφίαν τῆς ἠθικῆς ἢ τῆς πολιτικῆς, καθὼς πράττει ὁ Hans Kelsen.¹⁾

«Ὁ Πλάτων, (καθὼς πολὺ ὠραία ὁ Hoffmann παρατηρεῖ), ἀφιέρωσεν εἰς τὴν πολιτικὴν τὰς περισσοτέρας τῶν φιλοσοφικῶν ἐργασιῶν του· οὕτε μίαν γραμμὴν ὅμως τῶν φιλοσοφικῶν του ἔργων δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐρμηνεύωμεν ἄνευ οὐσχετίσεως μὲ τὴν ὅλην φιλοσοφικὴν θεωρίαν. Ἡ φιλοσοφία δὲν τοῦ ἦτο μέσον διὰ τὴν πολιτικὴν, ἀλλὰ ἡ πολιτικὴ ἀπειτέλει μέρος τῆς φιλοσοφίας. Τὸ κράτος, ὁ μικρὸς γῆϊνος κόσμος, δημιουργήμα τῶν ἀνθρώπων, πρέπει νὰ νοῆται ὡς εἰκὼν τοῦ μεγάλου φυσικοῦ κόσμου, ὅστις ἐδημιουργήθη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ». (Ernst Hoffmann: Platon und der Platonismus S. 78).

2. Δύο μέθοδοι ὑπάρχουν διὰ τὴν κατανόησιν ἔργων τοῦ πνεύματος. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ λεγομένη μέθοδος φιλολογικῆς ἐρμηνείας, ἣτις συνίσταται, καθὼς πολὺ ὀρθῶς ὁ August Boeckh τὴν ἐχαρακτήρισε, εἰς τὴν «κατανόησιν τοῦ γνωσθέντος» (Erkenntnis des Erkannten) δηλαδή δι' αὐτῆς ζητεῖται νὰ εὑρεθῇ τὸ πνεῦμα τοῦ ἔργου καθὼς πραγματικῶς τὸ ἐφάντασθη ὁ συγγραφεύς. Συνεπῶς διὰ τὴν πλήρη κατανόησιν καθίσταται ἀπαραίτητος ἡ προηγουμένη γνώσις τοῦ χαρακτῆρος τοῦ συγγραφέως, τῆς ἐποχῆς του, τοῦ περιβάλλοντος κτλ., ἵνα τῇ βοήθειᾳ αὐτῶν εὔρωμεν τὰς πραγματικὰς τοῦ συγγραφέως σκέψεις. Διὰ τοῦτο ὀνομάζουσι τὴν μέθοδον ταύτην ἐμπειρικὴν. Ἡ δευτέρα μέθοδος—καθὼς π. χ. ἡ ἐρμηνευτικὴ μέθοδος τῆς νομικῆς ἐπιστήμης—ἐρευνᾷ νὰ εὔρη τὴν ἀντικειμενικὴν ἔννοιαν τοῦ ἔργου ἀνεξαρτήτως τύπου, χρόνου, προσώπου συγγραφέως· ἐρωτᾶται ἁπλῶς νὰ εὑρεθῇ ἡ σημασία τὴν ὁποίαν ἔχουσι τὰ γραφένια δι' ἡμᾶς τοὺς σημερινούς, ἀδιάφορον πρὸς τὸ τί δι' αὐτῶν ἠθέλησε νὰ ἐκφράσῃ ὁ συγγραφεύς.

Ὁ Hans Kelsen ἀκολουθεῖ τὴν πρώτην ὁδὸν διὰ τὴν κατανόησιν τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Μὲ βάσιν τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ Πλάτωνος ἐρμηνεύει τὴν φιλοσοφίαν του. Καὶ θὰ ἦτο τοῦτο ὀρθόν, εἰν τοῦλάχιστον ἠδυνάμεθα ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Πλάτωνος ἢ ἐξ ἄλλης τινὸς ἀθηναικῆς πηγῆς νὰ σχηματίσωμεν μίαν

1) La Justice Platonicienne: Revue Philosophique 1932, Librairie Felix Alkan, Paris.

ιδεάν τῆς προσωπικότητος τοῦ φιλοσόφου. Ἄν καὶ ἔχωμεν τόσους διαλόγους του, ἐπιστολάς, ἀκόμη καὶ ποιήματα, ἐν τούτοις δὲν δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν σαφῆ ἀντίληψιν τῆς ψυχῶσυνθέσεως τοῦ φιλοσόφου, διότι οὗτος, θὰ ἔλεγε κανεὶς ἐκ προθέσεως, κρύπτεται ὀπισθεν τοῦ διδασκάλου, ὀπισθεν τῆς φιλοσοφίας. Ἴσως διότι ἐργάζεται μόνον διὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ συνεπῶς ἀδιαφορεῖ διὰ τὸ πρόσωπόν του, φροντίζει δὲ μόνον νὰ ἐκθέσῃ τὴν φιλοσοφίαν κατὰ τὸν καλλίτερον ἀντικειμενικὸν τρόπον. Ἡ προσωπικότης τοῦ δημιουργοῦ χάνεται ἐντελῶς, ἀπὸ ἀγάπην ἴσως καὶ χαρὰν πρὸς τὸ ἔργον, μέσα εἰς τὸ λαμπρὸν οἰκοδόμημα τῆς φιλοσοφίας.

Ἐν τούτοις ὁ Kelsen εὑρίσκει ἐκ τῶν ἔργων τὸν χαρακτῆρα τοῦ φιλοσόφου καὶ δι' αὐτοῦ κατόπιν προσδιορίζει τὴν φιλοσοφίαν. Τὸ ἀληθές ὅμως εἶναι, ὅτι κατασκευάζει ἐκ τῶν προτέρων (a priori) αὐθαιρέτως τὸν χαρακτῆρα τοῦ φιλοσόφου καὶ ἐξ αὐτοῦ συνάγει κατόπιν τὰ ἐπιδικώμενα συμπεράσματα. Ὁ Hans Kelsen εὑρίσκει ὅτι ὁ χαρακτῆρ τοῦ Πλάτωνος προσδιορίζει τὰς ἀνιλήψεις του διὰ τὸ ἄτομον, τὴν κοινωνίαν καὶ τὴν ζωὴν ἐν γένει. Ὁ Πλάτων εἶχε, κατὰ τὸν Kelsen, περισσότερον ἀνεπτυγμένον τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἠθικὴν ἢ διὰ τὴν ἐπιστήμην· ὅτι τὴν ἐπιστημονικὴν γνώσιν τὴν χρειάζεται μόνον πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἀρετῆς, τοῦ ἀγαθοῦ· ὅτι εἶναι κυρίως ἠθικὸς φιλόσοφος, θεωρητικὸς πολιτικὸς καὶ ὄχι ὀρθολογιστής. (Kein rationaler Denker)· ὁ Πλάτων εἶναι ἀνθρώπος θελήσεως (Willensmensch, Herremensch, ein gefühlsmässiger Denker) καὶ τὴν θέλησίν του, τὴν δραμητικότητά του καταναλίσκει ἐξ ὀλοκλήρου διὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ εὐγενοῦς ἰδανικοῦ τῆς ἀρετῆς (un temperament de moraliste σελ. 366). Διὰ μέσου τοῦ πρίσματος τῆς ἠθικῆς εἶναι ὀρθόν, κατὰ τὸν Kelsen, νὰ θεωρῶμεν τὴν πλατωνικὴν κόσμολογίαν (d'interpréter le monde du point de vue moral. σελ. 367). Κύριον χαρακτηριστικὸν ἐξ ἄλλου τῆς φύσεως τοῦ Πλάτωνος εἶναι ὁ ἔρως. Ὁ ἔρως ὑπῆρξεν δυναμικὸν στοιχεῖον διὰ τὸν φιλόσοφον. Ἐκ τοῦ ἔρωτος προέρχεται ἡ ἀντίθεσις τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὰ ἡθικὰ καὶ ἔθιμα τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας, διότι ὅλα αὐτὰ (ιερότης τοῦ γάμου, καταδίκη τῆς παιδεραστίας) ἦσαν ξένα πρὸς τὰ φιλελεύθερα αἰσθήματα, πρὸς τὸ πάθος τοῦ φιλοσόφου. Ὁ ἔρως πρὸς τὸν Δίωνα τὸν

παρεκίνησε νὰ συλλάβῃ τὸ σχέδιον τῆς πραγματοποιήσεως ἐν Συρακούσαις τῆς ἰδανικῆς πολιτείας¹⁾.

Ἡ Πλατωνικὴ Ἀκαδημία δὲν ἦτο σχολὴ τῆς καθαρᾶς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ σχολὴ πολιτικῆς ἐπιστήμης στηριζομένη ἐπὶ τῆς πλατωνικῆς θρησκείας καὶ τοῦ πλατωνικοῦ ἔρωτος. Μὲ ἄλλας λέξεις: κάθε ἐκδήλωσις τοῦ Πλάτωνος εἶχε ὡς κυρίαν αἰτίαν τὸν «τυραννικὸν ἔρωτα», ὅπως ὁ ἴδιος τὸν ἀποκαλεῖ.

Ἀληθῶς, μεγαλειτέρα συκοφαντία διὰ τὸν ἀγνότερον τῶν φιλοσόφων δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω χαρακτηρισμῶν καταλήγει ὁ Kelsen εἰς τὰ ἐξῆς συμπεράσματα: ὅτι τὸν αὐστηρὸν χωρισμὸν τῶν δύο κόσμων εἰς λόγος ἠθικὸς τὸν ἐπιβάλλει καὶ ὄχι ἐπιστημονικὴ ἀνάγκη· ὅτι ὁ πλατωνικὸς δυϊσμός (Dualismus) δὲν εἶναι οὔτε ὄντολογικὸς, οὔτε γνωσεολογικὸς, ἀλλὰ καθαρῶς ἠθικὸς (δεοντολογικὸς) (ethischer Dualismus).

Ὁ μεταφυσικὸς κόσμος τῶν ἰδεῶν ὑπάρχει, διότι εἶναι τοῦτο ἀπαίτησις τῆς ἠθικῆς, δέον νὰ ὑπάρχῃ²⁾ ὁ κόσμος τῶν φαινομένων εἶναι τὸ «μὴ ὄν», διότι ἐν αὐτῷ τὸ κακὸν εὐρίσκεται καὶ τὸ κακὸν δὲν ἔχει θέσιν εἰς ἓν φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ ἀγαθοῦ. Παντοῦ ἐν τῇ πλατωνικῇ φιλοσοφίᾳ εὐρίσκει ὁ Kelsen, ὅτι κυριαρχεῖ ἡ ἀντίθεσις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, (l'opposition du bien et du mal). Ἡ ἰδέα πάλιν τῆς δικαιοσύνης προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Πλάτωνος, ὅτι ὁ ἀνθρώπος θὰ τύχῃ ἀνταμοιβῆς ἢ τιμωρίας μετὰ θάνατον διὰ τὰς πράξεις του ἐν ζωῇ. Ἐκ τῆς πίστεως ταύτης, ὅτι μία ἀπόλυτος δικαιοσύνη ὑπάρχει, προέρχεται κατόπιν ἡ σκέψις ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος.

Ὁ Πλάτων δὲν κατώρθωσε νὰ μᾶς δώσῃ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἰδέας τῆς δικαιοσύνης, ἀλλὰ διὰ πολλῶν συγκρίσεων καὶ παραλληλισμῶν καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ δικαιοσύνη εἶναι ταυτόσημος μὲ τὴν ἰδέαν τοῦ Ἀγαθοῦ. Δι' αὐτῆς ὅμως τῆς ταυτότητος τῆς ἰδέας τῆς δικαιοσύνης μὲ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπολύτου Ἀγαθοῦ, χωρὶς παραλλήλως νὰ λέγεται εἰς τὶ τοῦτο συνίσταται, καταλήγομεν εἰς θρησκευτικὸν ἢ μυστικισμὸν. Καὶ τελειώνει ὁ Kelsen τὰς παρατηρή-

1) «C' est le «demon» erotique de Platon qui lui a inspiré cette demarche fatale».

2) Le moraliste identifie l'être à ce qui doit être!

σεις του: ἡ ἀδυναμία τοῦ Πλάτωνος νὰ μᾶς δώσῃ καθαρὰν τὴν ἐννοίαν τῆς δικαιοσύνης ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτος δικαιοσύνη ἢ κατ' ἄλλο ἀνάλογον, ἐφ' ὅσον δὲν δυνάμεθα νὰ τὴν προσδιορίσωμεν δι' ἐννοιῶν. Αὐτὸ τὸ ἰδανικὸν εἶναι μία φαντασιοληξία. Δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῇ πραγματικότητι παρὰ συμφέροντα, σύγκρουσις συμφερόντων, ἥτις καταπαεῖ εἴτε διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ἐνός, εἴτε διὰ συμβιβασμοῦ.

3. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Πλάτων ὡς μαθητὴς τοῦ Σωκράτους δὲν ἦτο δυνατόν παρὰ νὰ κρύπτῃ μέσα του τὸν εὐγενῆ πόθον διὰ τὸ καλὸν καὶ δίκαιον· ὅτι τὴν φιλοσοφίαν του ἤραξε μὲ διαλόγους ἠθικοῦ περιεχομένου (die sogenannten Pietätsschriften), διότι ἐνεπνέετο ἀκόμη ὑπὸ τοῦ σωκρατικοῦ λόγου καὶ διότι τοιοῦτον περιεχόμενον ἀνταπεκρίνετο περισσότερον εἰς τοὺς πόθους του. Ἀργότερον ὅμως (καὶ τοῦτο φαίνεται ἐκ τῶν βραδύτερον γραφέντων διαλόγων) καθίσταται εἰς τὸν Πλάτωνα συνειδητόν, ὅτι μία ἀπάντησις ἐπὶ ζητημάτων τῆς ἠθικῆς ἀπαιτεῖ προηγούμενον κατατοπιστὸν ἐφ' ὅλων γενικῶς τῶν προβλημάτων τῆς ἐπιστήμης, διότι ὅλα εἶναι ἀλληλένδετα. Ἡ τοιαύτη ἐκπέδησις τοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ ἡ ἐπέκτασις τοῦ πεδίου τῆς ἐρεῦνης προῆλθεν, ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν ἀνάγκην νὰ ἀποδείξῃ ἐπιστημονικῶς τὴν ἠθικὴν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ὄριμος πλέον τὴν ἡλικίαν Πλάτων αἰσθάνεται τὴν ἐσωτερικὴν ἀνάγκην νὰ ἀντιμετωπίσῃ ὅλα τὰ προβλήματα, ἵνα σχηματίσῃ μίαν εἰκόνα τοῦ ὅλου κόσμου· ἠθέλε νὰ ἀναπτύξῃ κοσμοθεωρίαν καὶ ὄχι μόνον ἀνθρωπολογίαν, φιλοσοφίαν τῆς ζωῆς.) Ὁ Πλάτων ἦτο μία φύσις ἐξ ὀλοκλήρου ἰσοροπημένη, πλήρης, πολυμερῆς καὶ συνεπῶς τὸ ἐνδιαφέρον του ἐξετείνετο ἐξ ἴσου ἐφ' ὅλων τῶν κλάδων τῆς γνώσεως ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Ἦτο ὁ μεγάλος συστηματικὸς νοῦς τῆς ἐποχῆς του, καθὼς ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Δημόκριτος.) Ὁ Πλάτων ἐδέχθη ὅλην τὴν ποικίλην γνῶσιν ἐκείνων τῶν χρόνων καὶ ἀφοῦ τὴν ἀφωμοίωσε, τὴν διέπλασε

1) Ernst Hoffman: Platonismus und Mystik im Altertum. S. 2 ff.

2) Wilhelm Windelband: Lehrbuch der Geschichte der Philosophie S. 81. ff.

W. Dilthey: Biographisch = literarischer Grundriss der allg. Geschichte der Philosophie s 27. ff.

καταλλήλως μὲ τὴν πλουσίαν ψυχὴν του, τὴν ἀπέδωκε κατόπιν κατὰ τὸν ὠραιότερον καλλιτεχνικὸν τρόπον.

4. Καὶ ταῦτα μὲν γενικῶς διὰ τὴν ἀντίκρουσιν τοῦ πρώτου ἰσχυρισμοῦ τοῦ Kelsen, ὅτι ὁ Πλάτων εἶναι μόνον ἠθικὸς φιλόσοφος. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἄλλους ἰσχυρισμοὺς καὶ δὴ, ὅτι ὅλα παρὰ Πλάτωνι ἔχουν ὡς αἰτίαν τὸν σαρκικὸν ἔρωτα, ἔχομεν νὰ εἴπωμεν τὰ ἀκόλουθα. Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐρμηνεύη κανεὶς ὅλα τὰ ὠραῖα τῆς ζωῆς ὡς ἀπόρροια σεξουαλισμοῦ (par la passion amoureuse). Ὁ σεξουαλισμὸς δὲν εἶναι τὸ μόνον ἐν τῇ ζωῇ, ἀλλ' ἀπλῶς μία πλευρὰ αὐτῆς. Ὁ Πλατωνικὸς ἔρω; δὲν εἶναι, οὔτε ὅπως ὁ Kelsen τὸν ἀνιλαμβίναται, αὐτε ὅπως ἄλλοι τινές, οἱ ὁποῖοι τὸν ἀποκρούουν διότι τὸν θεωροῦν ξένον πρὸς τὴν πραγματικότητα (Heine und sein Gedicht.)

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος εἶχεν ὡς αἰτίαν τὸν ἔρωτα, τὸν ὁποῖον οὗτος ἠσθάνθη διὰ τὸν Σωκράτην· τὸν συνεκίνησε πολὺ ὁ σωκρατικὸς λόγος, τὸν κατασυνέτριψεν ὁ θάνατος τοῦ μοναδικοῦ διδασκάλου καὶ ἀπ' αὐτὴν τὴν ἀγάπην καὶ τὸν πόνον ἐξεπήγαγεν ἡ φιλοσοφία του. Εἰς τί ὁ ἀληθὴς πλατωνικὸς ἔρω; συνίσταται, μᾶς τὸ λέγει ἡ Διοτίμα εἰς τὸ Συμπόσιον. Ἐκεῖ εὗρισκει κανεὶς, καθὼς πολὺ ὀρθῶς ἐλέχθη, τὴν «βαθυτάτην ἠθικὴν ἀλήθειαν», διότι ἀκριβῶς τὸ Συμπόσιον εἶχεν ὡς γενεσιουργὸν αἰτίαν, τὸν πόθον καὶ τὸν ἔρωτα τοῦ Πλάτωνος διὰ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ὠραῖον.

Αἱ σχέσεις του ἐξ ἄλλου μὲ τὸν Δίωνα ἦσαν σχέσεις ἀπολύτως ἀγναί. Ἐν τῇ ἐβδόμῃ ἐπιστολῇ, μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Δίωτος, ὁμιλεῖ ὁ γέρον ἤδη Πλάτων περὶ τῶν εἰδῶν τῆς φιλίας. Ὑπάρχει μία φιλία, ἡ ὁποία ἔχει ὡς αἰτίαν τὴν ἠδυπάθειαν, τὸ συμφέρον, τὴν «βάνανυσον φιλότητα», τὸ «ξενίζειν» καὶ μία ἄλλη, τῆς ὁποίας οἱ δεσμοὶ ἔχουν λόγον τὴν κοινωνίαν «ἐλευθέρας παιδείας», «ἐκ φιλοσοφίας». Αὕτη ἡ δευτέρα εἶναι ἡ ἀληθὴς φιλία, διότι γεννᾶται ἄνευ ὕρων καὶ προὑποθέσεων, διότι δὲν ἔχει τοπικὰ καὶ χρονικὰ ὅρια. Τὸ κοινὸν ἐνδιαφέρον, ἡ φιλοσοφία, ὁ ἐπιδιωκόμενος ὑπ' ἀμφοτέρων σκοπὸς τοὺς συνέδεσεν τόσον ἀρρήκτως. Τὰ ποιήματα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρει ὁ Λαέρτιος, καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζει τὴν γνώμην του ὁ Kelsen, εἶναι ἐντελῶς ξένα πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ φιλοσόφου.

5. Περὶ τοῦ κακοῦ, τὸ ὁποῖον ὁ Kelsen ταυτίζει μὲ τὸν κόσμον τῶν φαινομένων, ὁ Πλάτων δὲν ὁμιλεῖ. Τὸ κακὸν δὲν ἔχει θεσιν ἀρχῆς ἐν τῇ πλατωνικῇ φιλοσοφίᾳ. Τὸ μόνον κακὸν εἶναι διὰ τὸν Πλάτωνα ὁ τύραννος, ὅστις παραγκωνίζει τὸν ὑπὸ τῆς ιδέας τεθέντα νόμον.¹⁾

Αἱ ιδέαι ἐξ ἄλλου δὲν ἐφευρίσκονται καὶ δὲν τίθενται αὐθαιρέτως ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, διότι δέον νὰ ὑπάρχωσιν (weil sie sein sollen) καὶ ἵνα ἐπ' αὐτῶν στηρίξη μόνον τὴν ἀρετὴν, ἀλλὰ διότι ὑπάρχουσιν καὶ χρησιμεύουν ἐπὶ πλέον ὡς ἀναγκαῖα προϋπόθεσις διὰ κάθε εἶδους γνῶσιν.

Κατόπιν ἡ ιδέα τῆς δικαιοσύνης δὲν ταυτίζεται μὲ τὴν ιδέαν τοῦ Ἀγαθοῦ, ἀλλὰ ἔχει μὲ τὸ Ἀγαθὸν τὴν αὐτὴν σχέσιν, οἷον καὶ αἱ ἄλλαι ιδέαι τῆς ἐπιστήμης. Ἡ Δικαιοσύνη δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ Ἀγαθόν, ἀλλὰ ἀντιπροσωπεύει ἀπλῶς τὸ Ἀγαθὸν ἐν τῷ ἠθικῷ κόσμῳ. Ἡ ιδέα τῆς δικαιοσύνης εἶναι ἡ ιδέα τῆς ἠθικῆς, τῆς ὁποίας τὰς προσταγὰς ἡ δικαία ψυχὴ ἐκπληροῖ, διότι μόνον οὕτω καθίσταται αὕτη ἱκανὴ διὰ τὴν θέαν τῆς ιδέας τοῦ Ἀγαθοῦ. Δικαιοσύνη δὲν εἶναι ἡ πρώτη ιδέα τοῦ πλατωνικοῦ ἰδεαλισμοῦ, ἀλλ' ἡ ιδέα τῆς καθημερινῆς ζωῆς· ἡ δικαιοσύνη εἶναι τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθὸν καὶ ἡ ιδέα τοῦ Ἀγαθοῦ τὸ καλὸν τοῦ ὅλου κόσμου (das Weltgute), πρὸς τὸ ὁποῖον ὅλα κατευθύνονται, διότι ἐκεῖνο εἶναι ἡ πρώτη πηγὴ καὶ τὸ τελευταῖον καταφύγιον πάντων. Ἐπειτα ἡ ὑπαγωγή τοῦ κόσμου τῶν ιδεῶν ὑπὸ τὴν μίαν ιδέαν τοῦ Ἀγαθοῦ δὲν ἐπιβάλλεται ἐξ ἠθικοῦ λόγου, ἀλλὰ ἐκ λογικῆς ἀναγκαιότητος. Ἡ λογικὴ μᾶς ἀναγκάζει (Διάλογοι: Παρμενίδης, Τίμαιος) νὰ ὑπάγωμεν τὰ πολλὰ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἐνός. Αἱ ιδέαι, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ δικαιοσύνη εὗρισκεται, εἶναι ὁ ἕναστρος οὐρανόσ καὶ ἡ ιδέα τοῦ Ἀγαθοῦ ὁ ἥλιος παρὰ τοῦ ὁποίου τὸ σύμπαν φωτίζεται, ζωογονεῖται, παρὰ τοῦ ὁποίου προσκτᾶται τὸ ἀγαθόν.

Ὁ Kelsen ὑποβάλλει τὴν ἐρώτησιν: εἰς τί λοιπὸν συνίσταται ἡ δικαιοσύνη; Δὲν δυνάμεθα νὰ τὴν προσδιορίσωμεν ἐπακριβῶς καὶ τοῦτο ἔγκειται ἐν τῇ φιλοσοφικῇ διαλεκτικῇ, (in der philosophischen Kommunikation). Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δίδωνται ὠρισμέναι ἀπαντήσεις, ἐφ' ὅσον ἐν τῷ κόσμῳ τῶν φαινομένων ὑπάρχουν μόνον δυνατότητες. Δυνάμεθα ὁμῶς νὰ τὴν αἰσθανθῶμεν, νὰ τὴν συνειδητοποιήσωμεν ὡς

1) Ernst Hoffmann: Platonismus und Mystik s. 7, 21.

τὴν ἐνιαίαν ἰδέαν τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ὡς τὴν ἰδέαν ἣ ὁποία ὀλοκληρῶ-
ται τὴν ψυχὴν.¹⁾ Ἡ ἀξία τῆς δικαιοσύνης συνίσταται ἐν τούτῳ ὅτι,
καθίσταται ὁ ἄνθρωπος δίκαιος, ὅτι ἀποκτᾷ ἐσωτερικὴν γαλήνην. Ἡ
δικαιοσύνη, μὲ τὴν ἁρμονίαν τὴν ὁποίαν ἐπιφέρει ἐν τῇ ψυχῇ, φέρει
αὐτὴν πρὸς τὸν δρόμον τῆς ἰδέας τοῦ Ἀγαθοῦ. Ἐκ τοῦ ὅτι δὲν δυ-
νάμεθα νὰ τὴν συλλάβωμεν δι' ἐννοιῶν, δὲν ἔπεται κατὰ λογικὴν
ἀνάγκην ὅτι δὲν ὑπάρχει. Ἐν τούτοις ὅλοι τὴν αἰσθάνονται, ὅταν
ἀντικρῦζον τὸ ἀδικον· ὅλοι αἱ ἐλεύθεροι ψυχαὶ ἐπαναστατοῦν πρὸ
τῆς ἀδικίας (Πολιτ. 440 CΔ). Ὅτι ἀληθῶς αἰσθανόμεθα εἶναι κἄτι
πλέον ἢ πραγματικότης.

Ἐπίσης δὲν δυνάμεθα νὰ ἰσχυρίζωμεθα ὅτι ἡ πλατωνικὴ φιλοσο-
φία καταλήγει εἰς τὸν μυστικισμόν. Ἡ ψυχὴ κατευθύνεται ἐκ τῶν
φαινομένων πρὸς τὰς ἰδέας καὶ κατόπιν πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ τῇ
βοηθείᾳ πάντοτε τοῦ λόγου καὶ τῆς διαλεκτικῆς, «δια-νοεῖσθαι». Μυ-
στικισμὸς καὶ διαλεκτικὴ εἶναι δύο πράγματα ἐντελῶς ἀντίθετα. Ἡ
γνώσις ἐξ ἄλλου τῆς μεταφυσικῆς ἰδέας τοῦ Θεοῦ δὲν σημαίνει μόνον
«ὁμοίωσις Θεῷ» (unio mystica). Ἐκ τῆς γνώσεως τῶν ἰδεῶν προέρ-
χεται καθαρὰ ἐπιστήμη ἄμοιρος μυστικισμοῦ. «Μέθεξις» ἐπίσης δὲν
εἶναι μυστικοπάθεια (okkult. der Seele). Ὁ μυστικισμὸς δὲν ἔχει
σχέσιν μὲ τὴν γνησίαν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν, ἀλλ' εἶναι μία παραλ-
λαγὴ ἀναφανείσα (Konversion des genuinen Platonismus) κατὰ
τοὺς μετέπειτα χρόνους (Πλωτῖνος, Πρόκλος).

1) «Ethik hat nur dann Sinn, wenn die Teilhabe zum bewussten Wol-
len wird, wenn vernünftiger Wille auf sittlichem Gebiete, Tugenden wie
Gerechtigkeit, Tapferkeit usw. als die klaren Gestaltungen sittlichen Gut-
seins und somit als Formen unbedingten Sollens anerkannt, die im Ein-
zelleben und im Gemeinschaftsleben abzuformen, d. h. zu verwirkli-
chen die höchste menschliche Aufgabe ist. (Ernst Hoffmann: Platon u. d.
Platonismus S. 77).

«Ψυχῆς πείρατα ἴων οὐκ ἂν ἐξεύροιο, πᾶσαν
ἐπιπορευόμενος ὁδόν· οὕτω βαθὺν λόγον ἔχει».

ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ

III

1. Νῦν, τί εἶναι ψυχὴ. Ἀντὶ νὰ ἐρωτῶμεν ὅμως τί εἶναι ψυχὴ
προτιμότερον νὰ ἐρωτῶμεν: πῶς ἐκδηλοῦται ἡ ψυχὴ. Καθὼς ἀνωτέρω
ἀνεπτύξαμεν, αἱ πρῶται ἐκδηλώσεις τῆς ψυχῆς συνίστανται ἐν τῷ ἐπιθυ-
μεῖν. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ ψυχὴ ἔχει σχέσιν τινὰ μὲ τὸν ἐμπειρικὸν
κόσμον, ἀφοῦ ἀντικείμενα αὐτοῦ ἐπιθυμεῖ. Περαιτέρω ἡ ψυχὴ, ἐν τῇ
προσπαθείᾳ της νὰ γνωρίσῃ τὰ ἀντικείμενα τοῦ κόσμου, φανερῶνει ὅτι
φέρει μεθ' ἑαυτῆς ὁρισμένα «νοητικὰ» στοιχεῖα. Ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι
ἀπλῶς μία tabula rasa ἐπὶ τῆς ὁποίας ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος χαράσ-
σεται, ἀλλὰ κυρίως καὶ πρωτίστως μία πολλότης ἀρχῶν, ἐπὶ τῇ βάσει
τῶν ὁποίων συνθέτει τὸ ὕλικόν τῆς ἐμπειρίας. Αὗται εἶναι αἱ ἰδέαι
(die wirkenden Kräfte), τὰ σταθμὰ μὲ τὰ ὁποῖα μετρεῖται τὸ ποσόν
τὸ ποιόν, ἡ σχέσις, ὁ χρόνος, ὁ χῶρος τοῦ ὕλικου τῶν αἰσθήσεων. Ἡ
ψυχὴ ἀντικρῦζει τὸν κόσμον μὲ ἐνεργητικόν, συνθετικόν νοῦν· τὸν ἐρευνᾷ
ὑπὸ ὁρισμένας προϋποθέσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῇ ἐμπειρίᾳ
(π. χ. χρόνος, χῶρος κτλ.). Τέλος ἡ ψυχὴ φανερῶνει, ὅτι αἰσθάνεται ἐν
ἑαυτῇ κάπως τὴν μοναδικὴν ἰδέαν τοῦ Ἀγαθοῦ, τὸ «ἐμφυτον ἀγα-
θόν», ἐφ' ὅσον ἀπαιτεῖ, κατὰ τὴν κατάταξιν τῶν διαφορῶν ἐννοιῶν,
μονάδας, ὁλότητας (Einheiten). Ἐφ' ὅσον ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται τὴν
ἀνάγκην νὰ συμπληρώσῃ τὴν εἰκόνα τοῦ ὅλου κόσμου διὰ μιᾶς τελευ-
ταίας, μοναδικῆς ἀρχῆς, σημαίνει ὅτι αὕτη φέρει κάπως τὴν μοναδι-
κὴν ἰδέαν τοῦ Ἀγαθοῦ.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω φαίνεται, ὅτι αὐτὸ τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν ψυχὴν,
οὔτε ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὸν αἰσθητικὸν κόσμον ἀνήκει, οὔτε ἰδέα εἶναι,
οὔτε μέρος τῆς ἰδέας τοῦ Ἀγαθοῦ ἀποτελεῖ, ἀλλὰ κἄτι σύνθετον σχε-
τιζόμενον κάπως καὶ μὲ τὰς τρεῖς ἀνω σφαιρας. Ἡ ψυχὴ κατέχει διά-
μεσόν τινα θέσιν, εἶναι τὸ «μεταξύ».

Τὸ πρόβλημα ὅμως εἶναι: τί ἐξ ὅλων τούτων τὴν σύνθετον ψυ-
χὴν κυρίως χαρακτηρίζει. Μία ἐμπειρικὴ ἐξέτασις τῆς ψυχῆς μᾶς δι-
δει διαφορῶς τάσεις ἀντιτιθεμένας πρὸς ἀλλήλας, ἐνῶ ἡ ψυχὴ δέον
νὰ παριστᾷ κἄτι τὸ ἐνιαῖον, μίαν ὁλότητα. Ἡ ὁλότης τῆς ψυχῆς δὲν

μᾶς εἶναι ἐμπειρικῶς δεδομένη (sie ist aufgegeben), ἀλλ' ἐν τούτῳ συνίσταται τὸ ἔργον τῆς ψυχῆς ἐν τῇ ζωῇ. Ἐφ' ὅσον ἡ ψυχὴ ἐν τῇ ἐμπειρίᾳ τὴν ὑπόστασιν τῆς χάριτος, ὑπὸ συγχύσεως καταλαμβάνεται καὶ ἐν τῇ ἰδέᾳ εὗρισκει στήριγμα, ἀνάγκη νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς ψυχῆς ἐκφράζει ἡ ἰδέα. Διὰ τοῦτο ἐμπειρικούς, οἱ ὅποιοι ἰσχυρίζονται, ὅτι τὴν ψυχὴν χαρακτηρίζουσιν «αἱ περὶ τὸ σῶμα ἡδοναί», ἔχομεν νὰ ἀντιτάξωμεν τοὺς λόγους τοῦ Πλάτωνος: «οἷον δ' ἐστὶν τῇ ἀληθείᾳ (ψυχῇ) οὐ λελωβημένον δεῖ αὐτὸ θεάσασθαι ὑπὸ τοῦ σώματος κοινωνίας καὶ ἄλλων κακῶν, ὡσπερ νῦν ἡμεῖς θεώμεθα, ἀλλ' οἷόν ἐστιν καθαρὸν γινόμενον, τοιοῦτον ἱκανὸς λογισμῶ διαθεατέον, καὶ πολὺ γε κάλλιον αὐτὸ εὗρήσει καὶ ἐναργέστερον δικαιοσύνης τε καὶ ἀδικίας δέσμεται καὶ πάντα ἃ νῦν διήλθομεν. (Πολιτ. 611 CΔ). Αὕτη εἶναι ἡ ἀληθὴς φιλοσοφικὴ ἀντίκρισις τοῦ προβλήματος τῆς ψυχῆς, ὅταν βλέπωμεν δηλαδὴ τὴν ψυχὴν ἐν συνδυασμῶ πάντοτε μὲ τὴν ἰδέαν. Κάθε ἄλλη ἔρευνα εἶναι ἀπλῶς φυσιολογική, ψυχολογική. Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον τὴν ψυχὴν κυρίως χαρακτηρίζει εἶναι ἡ ἰκανότης αὐτῆς νὰ αἰσθάνεται τὰς ἰδέας, ἀφοῦ «πᾶσα ψυχὴ φύσει τεθέεται τὰ ὄντα, ἢ οὐκ ἂν ἦλθεν εἰς τόδε τὸ ζῶον» (Φαιδρ. 249E).

Διὰ τῶν ἀνωτέρω δὲν θέλομεν νὰ ἀρνηθῶμεν ἐντελῶς τὰς ἐξωτερικὰς ἐκδηλώσεις τῆς ψυχῆς (ἡδονάς, ὄρμας, ἐπιθυμίας), οὔτε νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι καθ' ὅλοκληρίαν ἰδέα. Ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι οὔτε «γένεσις», οὔτε ἰδέα, «οὐσία», ἀλλὰ κατὰ τὸ «μεταξὺ» αὐτῶν τῶν δύο, δηλαδὴ «γένεσις πρὸς οὐσίαν». Καὶ ἐπειδὴ εἶναι γένεσις εἰς οὐσίαν, δεόν νὰ προσδιορίζωμεν ταύτην ἀναχωροῦντες ἀπὸ τὴν οὐσίαν, ἀπὸ τὰς ἰδέας πρὸς τὰς ὁποίας τείνει. Ἐκ τοῦ μέτρου τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀναχωροῦντες εὗρισκομεν τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ψυχῆς. Ὅπως τὸ σῶμα ἀποκτᾷ διὰ τῆς γυμναστικῆς ὑγείαν, ἐν συμμετρικῶν ὅλων ἐμφανίζει, τοιοῦτοτρόπως προσλαμβάνει καὶ ἡ ψυχὴ διὰ τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀληθείας ἐσωτερικὴν τάξιν καὶ κόσμον. (Γοργ. 504Δ, 507CΔ). Ὅταν ἡ ψυχὴ ἔχη ἠθικὸν κόσμον «καλῶς πράττει», τὸν «δ' εὖ πράττοντα μακάριον τε καὶ εὐδαίμονα».¹)

1) Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἐποψὴν ἐρευνᾷ Heinrich Barth τὴν ψυχὴν παρὰ Πλάτων ἐν συνδυασμῶ πάντοτε πρὸς τὴν ἰδέαν (Seele-Idee Korrelation), εἰς τὸ

Ἐνταῦθα βλέπει κανεὶς ἀκόμη μίαν φορὰν τὴν προσπάθειαν τοῦ Πλάτωνος πρὸς ἀντικειμενικὸν προσδιορισμὸν τῶν πραγμάτων. Τὸ οὐσιῶδες χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς ψυχῆς βλέπει (ὁ Πλάτων) ἐν συνδυασμῶ πάντοτε μὲ τὰς ἀντικειμενικὰς ἀξίας τῆς ἠθικῆς. Ἦν ὑποκειμενικὴν ψυχὴν προσδιορίζει διὰ τῶν ἀντικειμενικῶν ἀξιῶν, διὰ τῶν ἀρετῶν. Ἡ ψυχὴ ἔχει, κατὰ τὸν Πλάτωνα, κυρίως ἠθικὴν ὑπόστασιν (Sie ist im Grunde ein sittliches Wesen).

Ἐργον τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ ζωὴ, «τὸ ἐπιμελεῖσθαι καὶ ἄρχειν καὶ βουλευέσθαι» (Πολιτ. 353 Δ) διὰ τὴν ἐπιτέλεισιν ὅμως τοιούτου ἔργου κατὰ τὸν καλλίτερον δυνατὸν τρόπον χρειάζομεθα ὀρισμένας ἀρχάς. Μὲ τὰς ἀρχὰς τρέφεται ἡ ψυχὴ. (Φαιδρ. 84B, Φαιδρ. 247CΔ, Πολιτ. 508E). Ἡ ἀλήθεια, σωφροσύνη, ἀνδρεία, δικαιοσύνη εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὅποια «ἅπασα ἡ ψυχὴ διώκει» (Πολιτ. 505E). Ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου, ἐπειδὴ εὗρισκει ἐν τῇ ψυχῇ μίαν ἠθικὴν διάθεσιν, θέτει ὁ Πλάτων ὡς ἰδανικὸν τῆς πολιτικῆς τὴν παιδείαν, δηλαδὴ τὴν διάπλασιν τῆς ψυχῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τῆς ἠθικῆς¹) (Ἀπολ. 29E, 30B, Λαχ. 185E, Πρωταγ. 313A). Παιδεία εἶναι τὸ μέσον καὶ σκοπὸς εἶναι ἡ ἀπόκτησις ἀρετῆς.

Δι' ἓνα τοιοῦτον σκοπὸν κατέχει ἡ ψυχὴ τὴν δύναμιν, τὴν «οἰκείαν ἀρετὴν» (Πολιτ. 353E) καὶ τοιαύτη εἶναι ἡ δικαιοσύνη (Ἰππ. ἐλατ. 375E). Δικαιοσύνη εἶναι τόσον ἐν τῇ ἠθικῇ ἢ κυρία αὐτῆς ἰδέα, ἢ ἀρετὴ τῶν ἀρετῶν, ὅσον καὶ ἐν τῇ ψυχῇ ἡ μοναδικὴ δύναμις. Διὰ τῆς δικαιοσύνης ἀνυψοῦται ἡ ψυχὴ εἰς ἐν ἁρμονικὸν ὅλον, δι' αὐτῆς ἐπέρχεται ἡ ὁλοκλήρωσις τῆς προσωπικότητος. (Πολιτ. 443ΔE). Ὁ Πλάτων εἰσέρχεται μὲ τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν του εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς καὶ εὗρισκει, ὅτι ἐν τῷ «δαισθάνεσθαι»²) τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν συνίσταται ἡ ἀληθὴς αὐτῆς φύσις. (Φαιδρ. 250A).

ἐνδιαφέρον βιβλίον του: «Die Seele in der Philosophie Platons» τοῦ ὁποίου ὅμως ἐλλείπει ἡ φιλοσοφικὴ ἔκτασις (der philosophische Schwung). Τοῦ αὐτοῦ: Eidos und Psyche in der Lebensphilosophie Platons 1932.

1) Werner Jäger: Platons Stellung im Aufbau der griechischen Bildung. Antike, Bd. IV. 1928.

2) «Was von Menschen nicht gewusst oder nicht bedacht durch das Labyrinth der Brust wandert in der Nacht». (Goethe).

2. Ἡ ἀρετὴ τῆς δικαιοσύνης εἶναι ἀλληλένδετος μὲ τὴν ὀρθικὴν σκέψιν καὶ τὴν λαϊκὴν παράδοσιν τῶν χρόνων ἐκείνων περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Ἡ φιλοσοφία, ἀπὸ τοῦ Πυθαγόρου μέχρι τοῦ Πλάτωνος, ὑφίσταται τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὀρθικῆς ἰδέας περὶ μετεμψυχώσεως.¹⁾ Ἡ ψυχὴ δέον νὰ εἶναι ἀθάνατος, ἐφ' ὅσον τὰς αἰωνίους ἰδέας αἰσθάνεται. Ὅταν ἡ ψυχὴ ἀγωνίζεται ἐν τῇ ζωῇ διὰ τὴν ἐπικράτησιν ἀπολύτων ἀξιῶν, πρέπει πάντως νὰ ἔχη σχέσιν μὲ τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν καὶ δὴ μὲ τὴν αἰωνιότητα αὐτῶν. Μέρος τῆς ψυχῆς ἔχει θεῖαν τὴν καταγωγὴν καὶ συνεπῶς εἶναι αὕτη ἀθάνατος, ἐφ' ὅσον θεὸς καὶ ἀθανασία κατ' ἔννοιαν ἀπολύτως ταυτίζονται. Ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ, κατὰ τὸν ὀρθισμόν, ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸν Θεὸν ὅταν εὐρίσκειται εἰς κατάστασιν ἐκστάσεως, «ἱερομανίας». Ἐν καταστάσει μανίας καὶ «ἐνθουσιασμοῦ» ἐγκαταλείπει ἡ ψυχὴ τὸ σῶμα καὶ ἐνοῦται μετὰ τοῦ Θεοῦ, ζῆ πρὸς στιγμὴν μετ' αὐτοῦ καὶ δι' αὐτὸ τὴν ὀνομάζομεν «ἐνθεον». Ἐφόσον λοιπὸν ἡ ψυχὴ ἔστω καὶ διὰ μίαν στιγμὴν τῆς αἰωνιότητος μεταλαμβάνει, πρέπει νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὴν ἀθανασίαν αὐτῆς. Ἐρχόμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἡ ψυχὴ μετὰ θάνατον κατευθύνεται πρὸς τὴν αἰωνιότητα, καθὼς κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν τῆς ἐκστάσεως. Μὲ τὴν σκέψιν περὶ ἀθανασίας ἀποκτᾷ ἡ ἠθικὴ βαθυτέραν ἔννοιαν καὶ ἀξίαν· ἡ ἔννοια τῆς ἀθανασίας περιέχει ἐν ἑαυτῇ συγχρόνως ἠθικὸν λόγον. Οἱ ἄδικοι καὶ ἐγκλημαῖαι δὲν δύνανται πλέον νὰ ἐλπίζουν ὅτι ὁ θάνατος θὰ σκεπάσῃ τὰ ἀμαρτήματά των· διότι θάνατος κατὰ τὸν ὀρθισμόν δὲν σημαίνει ἀπελευθέρωσιν, ἀλλὰ μόνον εὐκαιρίαν διὰ τὴν ψυχὴν, ἵνα μεταβληθῇ εἰς ἠθικὸν ὄν. (Πολιτ. 610ΔΕ). Τῶν κακῶν αὐτοῦ τοῦ κόσμου δὲν ἀπαλλάσσεται ὁ ἀνθρώπος διὰ τοῦ θανάτου, διότι μετ' ὀλίγον διὰ νέας γεννήσεως θὰ ἐπανέλθῃ ἐκὼν ἄκων εἰς τὴν ζωὴν. Δι' ὅσα διέπραξεν θὰ ὑποστῇ τὰς συνεπείας δεκαπλασίως, «ὑπὲρ ἀπάντων δίκην δεδωκέναι ἐν μέρει, ὑπὲρ ἐκάστου δεκάκις» (Πολιτ. 615Α). Μόνον ἡ ἐξαγισθεῖσα ψυχὴ θὰ ἐλευθερωθῇ τῶν γηϊνῶν δεσμῶν διὰ τῆς τελικῆς μεταστάσεως εἰς τὴν εὐδαιμονίαν.

¹⁾ Ἐξ αὐτῶν τῶν ἀντιλήψεων ὅτι ὑπάρχει ζωὴ μετὰ θάνατον, ἐκ τοῦ

1) Erwin Rohde: «Psyche» s. 157 Kröners Taschenausgabe «... Von daher nimmt griechische philosophie den Mut zur Aufstellung einer Lehre von der Unsterblichkeit der Seele».

φόβου ἐξ ἄλλου ὅστις καταλαμβάνει τὸν ἀμαρτωλόν, ἐκ τῆς ἐλπίδος ἢ ὁποῖα συνοδεύει πάντοτε τὸν ἀτυχήσαντα καὶ στερηθέντα ὄλων τῶν ἀπολαύσεων τῆς ζωῆς, ὅτι κάποτε καὶ αὐτὸν μία εὐτυχία τὸν περιμένει, ἐγεννήθη ἡ πίστις ὅτι ὑπάρχει ἐν ἀνώτατον δικαστήριον τιμωρίας καὶ ἀνταμοιβῆς.

3. Αὐταὶ αἱ σκέψεις κυριαρχοῦν εἰς τοὺς πλατωνικοὺς μύθους ἐν Γοργία καὶ Πολιτεία, τοὺς ὁποίους δι' ὀλίγων ἐφεξῆς ἀναπτύσσομεν.

Αἱ ψυχαὶ τῶν ἀνθρώπων θὰ ἀντικρύσωσιν κατὰ τὸν νόμον τῆς «Ἀνάγκης» τοὺς ἀνωτάτους δικαστὰς Μίνω καὶ Ῥαδάμανθυν καὶ Αἰακόν. Ἡ κρίσις τῶν δικαστῶν δὲν θὰ σχηματισθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μέτρων αὐτοῦ τοῦ κόσμου, ἀλλὰ μὲ τὰ ἴδια τῆς ψυχῆς μέτρα, μὲ τὰς ἠθικὰς ἀξίας, αἱ ὁποῖαι συγχρόνως προσδιορίζουσι τὴν ἀληθῆ φύσιν τῆς ψυχῆς. Δικασταὶ καὶ δικαζόμενοι, ἀπῆλλαγμένοι τῶν ἀντιλήψεων αὐτοῦ τοῦ κόσμου, «καθαροὶ» θὰ ἀντικρύσωσιν ἀλλήλους, «αὐτῇ τῇ ψυχῇ αὐτὴν τὴν ψυχὴν θεωροῦντα (τὸν δικαστήν), ἵνα δικαία ἢ κρίσις ἢ» (Γοργ. 523Ε). Ἐξ αἰτίας δύο λόγων δέον νὰ προσέλθωσιν αἱ ψυχαὶ ἐνώπιον τῶν ἀνωτάτων δικαστῶν: πρῶτον διὰ νὰ ὑποστῶσιν τὴν «κάθαρσιν» ἐκ τῆς «ἀσυμμετρίας καὶ ἀσυχρότητος», ἐφ' ὅσον ἡ ποινὴ εἶναι φάρμακον διὰ τὴν ψυχὴν, καὶ δεύτερον πρὸς ἐκφοβισμόν τῶν ἄλλων, ἵνα οἱ ἄλλοι «φοβούμενοι βελτίους γίνωνται» (Γοργ. 525Β). Αἱ εὐγενεῖς ψυχαί, τὰς ὁποίας βαρύνει τὸ βάρος τῆς ἀδικίας προσέρχονται θεληματικῶς ἀκόμη καὶ ἐν τῷ παρόντι κόσμῳ ἐνώπιον τοῦ δικαστοῦ, τοῦ ἐξομολογητοῦ διὰ νὰ δώσωσιν λόγον ἐξιλαστήριον τῶν πριξέων των. Ἡ τιμωρία καὶ ὁ ἐξ αὐτῆς προερχόμενος πόνος ἐπιζητεῖται ὑπ' αὐτῆς ταύτης τῆς ἀμαρτωλῆς ψυχῆς, διότι μόνον διὰ τῆς ἀνταποδόσεως ἐπέρχεται ὁ ἐξαγισμός.

Ἡ ἀντιλήψις, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος καὶ ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ μεταφυσικῷ κόσμῳ ἀνώτατον δικαστήριον, τὸ ὁποῖον ἀποφασίζει διὰ τὴν μέλλουσαν ζωὴν, ἀποτελεῖ διὰ τὸν Πλάτωνα μίαν ἀλήθειαν τῆς λογικῆς. Εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ παραδεχθῶμεν τὸν λαϊκὸν μῦθον, ἐφ' ὅσον δὲν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν ἄλλην περισσότερον εὐλογοφανῆ ἀπάντησιν ἐπ' αὐτῶν τῶν προβλημάτων τῆς μεταφυσικῆς (7η Ἐπιστολὴ 335 Α. ff., Γοργ. 527 ΒC, 523Α, 524Β). Αἱ ψυχαὶ, μετὰ χιλιετῆ περιπλάνησιν ἐπὶ τῆς γῆς, κατόπιν ἐπανελημμένων μετεμψυχώσεων,

συναθροίζονται εἰς τόπον τινὰ δαιμόνιον μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς, ἔνθα κάθηνται οἱ δικασταί, ἵνα δικάσωσιν τὰς πρὸς αὐτοῦς ἐρχομένας ψυχάς. Κατὰ διαταγὴν των πορεύονται αἱ μὲν δίκαιαι πρὸς τὸ δεξιὸν καὶ ἄνω μέρος, αἱ δὲ ἀδίκαι πρὸς τὰ κάτω. Ἐὰν μερικά, «ἐκ τῶν οὕτως ἀνιάτως ἐχόντων εἰς πονηρίαν» ἐπιχειρήσωσι νὰ ἀνέλθωσιν, συλλαμβάνονται ὑπὸ ἀνδρῶν «ἀγρίων» καὶ φέρονται δέσμιοι, μετὰ πολλῶν βασάνων εἰς τὸν Τάρταρον. Αἱ ἄλλαι μετὰ ἑπταήμερον διαμονὴν ἐν τῷ «λειμῶνι» βαδίζουσι περαιτέρω καὶ μετὰ τετραήμερον πορείαν ἀφικνοῦνται εἰς μέρος τι, ὅπου ὑπάρχει στήλη φωτὸς «διὰ παντὸς τοῦ οὐρανοῦ καὶ γῆς» Ἡ στήλη αὕτη, ὁ ἄξων οὗτος τοῦ κόσμου ὁ συνδέων τὸ σύμπαν, στρέφεται ἐν εἴδει ἀτράκτου ἐπὶ τῶν γονάτων τῆς θεᾶς Ἀνάγκης. Ἐπὶ ἐκάστου τῶν ὀκτῶ κύκλων τοῦ σφρονδύλου εὐρίσκειται μία συμπεριστρεφομένη Σειρήν, ἐκ τῶν φωνῶν δὲ καὶ φθόγγων, τοὺς ὁποίους ὅλοι ὁμοῦ προφέρουν, προέρχεται ἁρμονία τις. Γύρωθεν κάθηνται ἐπὶ θρόνου αἱ τρεῖς μοῖραι, θυγατέρες τῆς Ἀνάγκης: Λάχαισις, Κλωθὴ καὶ Ἄτροπος συνοδεύουσαι τὴν συμφωνίαν τῶν Σειρῶν δι' ἔξυμνήσεως τῶν «γεγονότων», «ὄντων» καὶ «μελλόντων». Πρὸς τὴν Λάχαισιν καιευθύνονται κατὰ πρῶτον αἱ ψυχαί. Προφήτης τις, ἀφοῦ λάβῃ ἐκ τῶν γονάτων τῆς Λαχέσεως, κλήρους καὶ βίων παραδείγματα, ἀναβαίνει ἐπὶ τινος βήματος καὶ λέγει: «Ἀνάγκης θυγατρὸς κόρης Λαχέσεως λόγος. Ψυχαι ἑφήμεροι, ἀρχὴ ἄλλης περιόδου θνητοῦ γένους θανατηφόρου οὐχ ἡμᾶς δαίμων λήξεται, ἀλλ' ὑμεῖς δαίμονα αἰρήσεσθε· πρῶτος δ' ὁ λαχὼν πρῶτος αἰρήσθη βίον ᾧ συνέσται ἐξ ἀνάγκης· ἀρετὴ δὲ ἀδέσποτον, ἦν τιμῶν καὶ ἀτιμάζων πλέον καὶ ἔλαττον αὐτῆς ἕκαστος ἔχει· αἰτία ἐλομένου· θεὸς ἀναίτιος». «Καὶ τελευταίῳ ἐπιόντι, ξὺν νῷ ἐλομένῳ, συντόνως ζῶντι κεῖται βίος ἀγαπητός, οὐ κακός, μήτε ὁ ἀρχῶν αἰρέσεως ἀμελείτω μήτε ὁ τελευτῶν ἀθυμείτω». (Πολιτ. 617E, 619B). Τότε γεννᾶται τὸ δύσκολον πρόβλημα διὰ τὴν ψυχὴν: ποῖον κλῆρον (παράδειγμα βίου) νὰ ἐκλέξῃ. Κατ' ἐκείνην τὴν δύσκολον στιγμὴν πρέπει νὰ εἴμεθα ἐφωδιασμένοι διὰ καταλλήλου γνώσεως καὶ ἐπιστήμης — οὐχὶ «κατὰ συνήθειαν τοῦ προτέρου βίου τὰ πολλὰ αἰρεῖσθαι» — ὥστε νὰ διακρίνωμεν «βίον χρηστὸν καὶ πονηρόν»... ἀναλογιζόμενον πάντα νυνδὴ, ὄνηθέντα καὶ συντιθέμενα ἀλλήλοις καὶ διαιρούμενα πρὸς ἀρετὴν βίου πῶς ἔχει, εἰδέναι τι κάλλος πενία ἢ πλοῦτος κραθὲν καὶ μετὰ ποίας τινὸς ψυχῆς

ἔξεως κακὸν ἢ ἀγαθὸν ἐργάζεται, καὶ τί εὐγένειαι καὶ δυσγένειαι καὶ ἰδιωτεῖαι καὶ ἀρχαὶ καὶ ἰσχύες καὶ ἀσθένειαι καὶ εὐμαθίαι καὶ δυσμαθίαι καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα τῶν φύσει περὶ ψυχὴν ὄντων... πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς φύσιν ἀποβλέποντα, τό τε χεῖρω καὶ τὸν ἀμείνω βίον, χεῖρω μὲν καλοῦντα ὅς αὐτὴν ἐκείσε ἄξει, εἰς τὸ ἀδικωτέραν γίγνεσθαι, ἀμείνω δὲ ὅστις εἰς τὸ δίκαιοτέραν... (Πολιτ 618C—619B).

Μετὰ τὴν ἐκλογὴν προσέρχονται πρὸς τὴν Λάχαισιν, ἣτις δίδει εἰς ἐκάστην ὡς φύλακα καὶ «ἀποπληρωτὴν» τὸν ὑπ' αὐτῆς ἐκλεγέντα δαίμονα. Οὗτος τὴν ὀδηγεῖ πρὸς τὴν Κλωθὴν, ἵνα παρ' αὐτῆς ἐπικυρῶθῃ τελειωτικῶς ἡ ἐκλογή. Τέλος ἡ Ἄτροπος καθιστᾷ τὸ κλωσθὲν νῆμα τῆς ζωῆς «ἀμετάφραστον». Μετὰ ταῦτα διασχίζουσι αἱ ψυχαι τὴν ἔρημον τῆς Λήθης καὶ περὶ τὴν ἐσπέραν κατασκηνώνουσι παρὰ τὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ Ἀμέλητος. Ἐκ τοῦ ὕδατος τοῦ ποταμοῦ ἀνάγκη νὰ πῶσι ὅλοι· ὅσοι ὅμως πῖουν ὑπὲρ τὸ μέτρον λησμονοῦσι τὰ διατρέξαντα. Περὶ τὸ μεσονύκτιον ἀκούονται βρονταί, σεισμὸς γίνεται καὶ «ἐντεῦθεν ἔξαπλῆς ἄλλον ἄλλη φέρεσθαι ἄνω εἰς τὴν γένεσιν, ἄττοντας ὡσπερ ἀστέρας». (Πολιτ. 621B). Ταῦτα ἐν συντομίᾳ.

Παντοῦ διαγιγνώσκει κανεὶς ὀρφικὰς σκέψεις. Αἰσθητικὴ, ψυχολογία, θεωρία τῆς γνώσεως, θρησκεία, ὅλα μαζί εἰκονίζονται ὡς ἐν ὄλον διὰ τοῦ μῦθου. Ὁ μῦθος διὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι μέσον διὰ τὴν δι' εἰκόνων παράστασιν τῶν ὑπὸ τῆς διαλεκτικῆς προηγουμένως διαγνωσθέντων· ἐπὶ πλέον δὲ διὰ τὴν φανέρωσιν τοῦ ἀπολύτου, ἐφ' ὅσον ὁ ἀνθρώπινος νοῦς δὲν δύναται ἄλλως νὰ φθάσῃ μέχρις ἐκεῖ. Ὡς ἐν πανόραμα ἀντιπαρέρχεται πρὸ ἡμῶν γῆ καὶ οὐρανός, τὸ σύμπαν ὁλόκληρον· καὶ μέσα εἰς τὸν ἀπειρον αὐτὸν κόσμον βλέπει κανεὶς τὴν ψυχὴν μεστὴν «αὐχμοῦ καὶ κόνεως», «μετὰ πόνων καὶ πολλῶν πραγμάτων» νὰ ἀκολουθῇ τὸν ὑπὸ τῆς Ἀνάγκης προδιαγεγραμμένον δρόμον.¹⁾

1) «Wie an dem Tag, der dich der Welt verliehen,
Die Sonne stand zum Grusse der Planeten,
Bist alsobald und fort und fort gedielen
Nach den Gesetz, wonach du angetreten,
So muss du sein, dir kannst du nicht entfliehen,
So sagten schon Sybillen, schon Propheten;
Und keine Zeit und keine Macht zerstückelt
Geprägte Form, die lebend sich entwickelt.

Ὅλα εἶναι, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἐκ τῶν προτέρων καθωρισμένα : αἱ συχναὶ μετεμψυχώσεις ἐπὶ μίαν χιλιετηρίδα, τὸ ἀνώτατον δικαστήριον, «τὸ δίκην δίδοναι», ἡ ἀνταμοιβὴ καὶ τιμωρία, ὁ ποταμὸς τῆς Λήθης κτλ. Ἡ ἐλευθερία τοῦ αἰτόμου συνίσταται μόνον ἐν τούτῳ : ὅτι δύναται νὰ ἐκλέγῃ μετὰ φρονήσεως ἢ μὴ τὸν ἑαυτοῦ δαίμονα καὶ τὴν τύχην. Διὰ τὴν πρέπουσαν ἐκλογὴν ἔχει ὡς ὁδηγοὺς τὰ ἄστρα τῶν ἰδεῶν, ἐὰν βεβαίως αἰσθάνεται κ' ἴπως εἰς τὴν ψυχὴν του τὴν ἀντανάκλασιν τοῦ φωτός των (in deiner Brust sind deines Schicksals Sterne). Αὐτὸ μᾶς πληροφορεῖ ὁ τῆς Λαχέσεως λόγος : «αἰτία ἐλομένου θεὸς ἀνάιτιος».

Ἡ ἐκ φιλοσοφίας ἀρετὴ καὶ δικαιοσύνη (καὶ ὄχι ἢ ἐκ συνηθείας) μᾶς χρειάζεται ἀκόμη καὶ ἐν τῷ μεταφυσικῷ κόσμῳ. Φρόνιμος καὶ συνειδητὴ ἦτο μόνον ἢ ἐκλογὴ τοῦ Ὀδυσσεύς (Πολιτ. 620Δ).

Ἡ πραγματικὴ φύσις τῆς ψυχῆς εὐρίσκεται πέραν τῶν «φαντασμάτων», ἐν τῇ δικαιοσύνῃ. Ἡ ἀδίκος ψυχὴ διαστρέφει διὰ τῆς συμπεριφορᾶς τῆς τὴν ἀληθῆ αὐτῆς φύσιν. Ἡ ἀπολύτρωση καθίσταται δυνατὴ, ὅταν ἡ ψυχὴ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς δικαιοσύνης δύναται νὰ διακρίνῃ τὸ ἀγαθὸν τοῦ κακοῦ, τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν τῆς κακοδαιμίας.

Δι' ἀμφοτέρων τῶν μύθων φανερῶνεται πόσον ὁ Πλάτων πιστεύει εἰς τὴν χρησιμότητα τῆς ἀρετῆς, τόσον ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὅσον καὶ κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμὴν. Εἰς ἕλας τὰς φανταστικὰς εἰκόνας κυριαρχεῖ ἀφ' ἑνὸς ἢ σκέψις τοῦ ἕξ ἰδίας προαιρέσεως ἀμαρτήματος, ἀφ' ἑτέρου ἢ ἰδέα τῆς ἀπολύτρωσεως διὰ δικαίας συμπεριφορᾶς. Ἡ ἠθικὴ καὶ δικαιοσύνη ἀποκτῶσι διὰ τῆς μεταφυσικῆς τὸ τελευταῖον δυνατὸν ἔρεισμά των. «Καὶ οὕτως, ὁ Γλαύκων, μῦθος ἐσώθη καὶ οὐκ ἀπώλετο, καὶ ἡμᾶς ἂν σώσειεν, ἂν πειθώμεθα αὐτῷ, καὶ τὸν τῆς Λήθης ποταμὸν εὖ διαβησόμεθα καὶ τὴν ψυχὴν οὐ μιανθησόμεθα, ἀλλ' ἂν ἔμοι πειθώμεθα, νομίζοντες ἀθάνατον ψυχὴν καὶ δυνατὴν πάντα μὲν κακὰ ἀνέχεσθαι, πάντα δὲ ἀγαθὰ, τῆς ἀνω ὁδοῦ ἀεὶ ἕξόμεθα καὶ δικαιοσύνην μετὰ φρονήσεως παντὶ τρόπῳ ἐπιτηδεύσομεν, ἵνα καὶ ἡμῖν αὐτοῖς φίλοι ὦμεν καὶ τοῖς θεοῖς, αὐτοῦ τε μένοντες ἐνθάδε, καὶ ἐπειδὴν τὰ ἄθλα αὐτῆς κομιζόμεθα, ὥσπερ νικηφόροι περιγαιρόμενοι, καὶ ἐνθάδε καὶ ἐν τῇ χιλιετείᾳ πορείᾳ, ἣν διαληλύθαμεν εὖ πράττωμεν». (Πολιτ. 621CΔ).

ΔΙΕΘΝΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α'. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Rivista Internazionale di Filosofia del Diritto.

Διευθυνομένη ὑπὸ Giorgio Del Vecchio.

Ἔτος XVII. Τεύχος II. Μάρτιος—Ἀπρίλιος 1937.

Περιεχόμενα.— Ἄρθρα.

Carlo Curcio, La politica di Baldo.

Friedrich Darmstädter, Il rapporto di priorità fra Stato e proprietà.

Guido Conella, Le esercitazioni di filosofia del diritto nella R. Univ. di Roma nell' anno 1935-36.

Σημειώματα καὶ συζητήσεις.

Giorgio del Vecchio, Giurisprudenza e colonie.

Domenio Rende, Intorno alla costituzione delinquenziale.

Νεχρολογία, σημειώσεις, βιβλιογραφία κλπ.

Revue Philosophique de la France et et l'Étranger.

Διευθυνομένη ὑπὸ L. Lévy — Bruhl.

Ἔτος 62ον. Τεύχ. 3 καὶ 4. Μάρτιος—Ἀπρίλιος 1937.

Περιεχόμενα.— α) Ἄρθρα.

A. Mayer, Introduction à l'étude de la Vie.

J. Cavaillès, Logique mathématique et syllogisme.

G. Matisse, Le mécanisme du déterminisme.

Ed. le Roy, Les paradoxes de relativité sur le temps.

Κριτικὰ σημειώματα

E. Brehier, Histoire de la philosophie moderne.

Ἀναλύσεις, περιλήψεις, βιβλιογραφία κτλ.

Revue Internationale de la Théorie du Droit.

Διευθυνομένη ὑπὸ τῶν κ. κ. Hans Kelsen, Fr. Weyr.

Ἔτος XI. Τεύχος 2.

Περιεχόμενα.

Przecházka (Ad.), La théorie du droit de Weyr.

Labisdin (Kurt), Zum Methodenproblem der Privatrechtstheorie.

- Berenstein (Alex)*, La théorie des sujets du droit international et les organisations professionnelles.
Lauterbach (Albert), L'économie mondiale et le droit international.

Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie.

Ἐκδομένη ὑπὸ Jul-Binder, Karl Lorenz κλπ.

Τόμος XXX. Τεύχος 3. Ἀπρίλιος 1937.

Περιεχόμενα.— α) Ἄρθρα.

- Jung (Prof. D. Erich)*, Leerlauf und Nutzeffekt im Wissenschaftsbetrieb.
Sander (Pub. Dr. Fritz), Staatssubjekt und Staatsakt.
Heinrich (Dr. Walder), Zum Streit über Wesen und Systematik der Volkswirtschaftspolitik.

β) Κριτικά.

- Wolff (Dr. Hans J.)*, Schillings Begründung seiner biologischen Staatsphilosophie.
Blomeyer (Dr. Jur. Arwed), Hegels «Abstraktes Recht» und das gegenwärtige Privatrecht.

*Ἐπιθεώρ. βιβλιογρ. κτλ.

«SCIENTIA»

Μάρτιος 1937.

- O. L. Reiser*, Non Aristotelian Logic and the crisis in Science.—*O. Neugebauer*, Ueber babylonische Mathematik.—*E. Padoa*, La determinazione del sesso.—*S. Metalnikov*, Le rôle et la signification de la fécondation.—*C. Gini*, Authority and the Individual during the different Stages of the Evolution of Nations (πρῶτον μέρος).

Κριτικά, Σημειώματα, βιβλιογραφία κτλ.

Ἀπρίλιος 1937.

- P. Servien*, Le langage des sciences (1ο μέρος).—*E. Segrè*, Il nucleo atomico.—*F. Abderhalden*, Neue Forschungen auf dem Gebiete der Abwehrproteinasen.—*P. Masson-Oursel*, L'Inde a-t-elle fait une psychologie?—*R. Pettazzoni*, La confessione dei peccati; metodo e risultati.

Κριτικά, σημειώσεις, βιβλιογραφία κτλ.

Μάιος 1937.

- P. Servien*, Le langage des sciences (τέλος).—*P. Vercelli*, Onde, sesse e maree interne.—*T. Dobzhansky*, What is a species?—*E. Täuber*,

- Die Früh-Melanesier verbreiten ihre Kultur und Sprache in alle Erdteile.—*C. Gini*, Authority and the Individual during the different Stages of the Evolution of Nations (2ον μέρος).

Κριτικά, σημειώσεις, βιβλιογραφία κτλ.

Ἰούνιος 1937.

- E. Doublet*, La météorologie, son passé, son avenir.—*C. Braun*, Über Ebenen und Flachländer.—*A. Chigi*, Clima terreno e distribuzione geografica degli animali.—*L. S. Seling*, The threshold concept in social psychology with particular reference to crime.

Κριτικά, σημειώματα, βιβλιογραφία κτλ.

B. BIBLIA

- X. Γιέρον*, Imm. Kant. Προλεγόμενα εἰς πᾶσαν μέλλουσαν Μεταφυσικήν. Μετάφρασις — Ἐισαγωγή — Σχόλια. — Ἐκδ. Οἶκος βιβλίου, Ἀθήναι.
Rommen (Hein.), Die ewige Wiederkehr des Naturrechts, Leipzig, J. Hegner 1936.
Mayer (Hans), Das Wesen der Philosophie und die philosophischen Probleme. Bonn, Hanstein, 1936.
Holzheimer (Franz), Der logische Gedanke von Kant bis Hegel. Paderborn, 1936.
Müller-Freienfels (Richard), Psychologie der Wissenschaft. Leipzig, J. Barth 1936.
Colesanti (G.), Esiste una morale? Saggio sulla morale come filosofia. Casa Ed. Etna Catania.
Eagle (A.), The Philosophy of Religion versus the Philosophy of Science. Simpkin Marshall Ltd. London.
Hersch (J.), L'illusion philosophique. Paris Alcan 1936.
Mieville (L. H.), Vers une philosophie de l'Esprit ou de la Totalité. Alcan, Paris, 1937.
Mueller (G. E.), What Plato thinks. The open Court Publ. Co La Salle, Ill. 1937.
Sciacca (F. M.), L'idea d'uno spiritualismo critico. F. Prella. Napoli, 1936.
Silva Tarouca (A.), Totale Philosophie und Wirklichkeit. Herder & Co Freiburg im Breisgau 1937.
Friedmann (G.), La Crise du Progrès; esquisse d'histoire des idées (1895—1935), Paris, Gallinard, 1936.
Challaye (Felicien), Jaurès, Paris, Mellotée, 1936.
Ness Arne, Erkenntnis und wissenschaftliches Verhalten, Oslo, 1936.
Wirth (L.), Ideology and Utopia, London, Kegan, Paul, 1936.
Mesnard (Pierre), L'essor de la philosophie politique au XVI siècle, Paris Boivin, 1936.

- Verneaux (Roger.), Les sources cartésiennes et Kantienne de l'idéalisme français, Paris Beauchesne.
- Chestov (Léon), Kierkegaard et la philosophie Existentielle, Paris, Vrin 1936.
- Nogué (J.), L'activité primitive du moi, Paris, Alcan 1936.
- Meisner (E.), Erkenntniskritische Weltanschauung auf der Grundlage der Arbeitsbedingungen des Gehirns, Leipzig, F. Meiner 1936.
- Beaucoudraye (G. de), La psychologie et la métaphysique des Idées - forces chez Alfred Fouillée, Paris, Vrin 1936.
- Radareu (D.), L'individuel chez Aristote, Paris, Boivin, 1936.
- Nogué (J.), La signification du Sensible, Paris, Boivin 1936.
- Bachelard (G.), La dialectique de la durée, Paris, Boivin 1936.
- Tarozzi (G.), La libertà umana e la critica del determinismo. N. Zanichelli, Roma, 1936.
- Eddington (A.), Relativity theory of Protons and Electrons. The Univ. Press. Camidge 1936.
- Heiss (H.), Die Lehre von Charakter. W de Gruyter & Co, Berlin & Leipzig 1936.
- Brunschwig (Léon), Rôle du pythagorisme dans l'évolution des idées. Coll. Act. Scient.
- Roissoudy (J. de), Deux réalités: espace et matière.
- Cazals de Kabel (G.), Précis de philosophie 1937.
- Lubao (Emile), Présent conscient et cycles de durée, Paris 1937.
- Marcier (Gustave), Le transfinisme et les lois de la biologie, Paris 1937.
- Petitjean, Imagination et réalisation Paris 1936.
- Roger (H.), Religion et Rationalisme. Bibl. Ratan. 1936.
- Ruyer (R.), La conscience et le corps. Coll. Nouv. Eucyel. Phil. 1936 Paris.
- Schmidt (R. R.), L'aurore de l'esprit humain Coll. Scient. 1936 Paris.
- Schweitzer (Alb.), Les grands penseurs de l'Inde Paris 1936. Coll. Scient.
- Téhoueyres, A la recherche de l'unité, Paris 1936.

Η ΠΟΙΗΣΗ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΜΟΙΡΑ ΤΗΝ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ

ΥΠΟ
RUDOLF FAHRNER
Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου

"Ὅπως κι' ἂν ἔχουν χαραχθῆ οἱ δρόμοι στὴν ζωὴ τῶν λαῶν, ποτέ τους δὲν προβάλλουν πέρα γιὰ πέρα χωρισμένες οἱ δυνάμεις οἱ ποιητικές ἀπ' τὶς δυνάμεις, ποὺ σημαίνουν τὴ δράση. Δὲν ὑπάρχει καμμιά μεγάλη πράξη, ποὺ νὰ μὴν ἔχη τραφῆ, φανερὰ ἢ μυστικὰ καὶ κρυμμένα, ἀπὸ τὴν ποίηση καὶ δὲν ὑπάρχει καμμιά μεγάλη ποίηση, ποὺ νὰ μὴν συνυφαίνεται παθητικὰ κ' ἐνεργητικὰ μὲ τὴν πράξη, ποὺ γεννιέται. "Ὅσο ἀλήθεια ὅμως καὶ νᾶνε τὸ ὅτι ὁ δεσμός αὐτὸς δὲν ἔχει ποτέ του σπάσει, οὔτε μπορεῖ ποτέ του νὰ σπάσει πέρα γιὰ πέρα, γιατί ἀπ' τὴν διατήρησή του ἀκριβῶς εἶνε ἐξαρτημένη ἡ συνέχεια τῆς ἐγκόσμιας πορείας, τόσο ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ ἢ ἀπόλυτη ἔνωση, ὅχι μονάχα στὴν ἔσωτερικὴ τους οὐσία, μὰ καὶ στὴν πραγματικότητα, αὐτῶν τῶν δυὸ κεντρικώτατων δυνάμεων τῆς ζωῆς, προβάλλει σὰν ἡ πιὸ σπάνια περίπτωση μιᾶς εὐτυχίας, ποὺ χαρίζεται ἀποκαλυπτικὰ στ' ἀνθρώπινα μονάχα ἀπὸ ἐποχὴ σὲ ἐποχὴ.

"Ἄς ἐπιχειρήσουμε μιὰν ἀνασκόπηση στὴν ἱστορία τῶν ἄλλων λαῶν γιὰ νὰ μπορέσουμε ἔπειτα νὰ διαφωτίσουμε καὶ στὴν πορεία τῆς ζωῆς τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ τὸ μυστήριο αὐτῆς τῆς πρωταρχικῆς συνοχῆς τῶν δυὸ δυνάμεων, τὶς θετικὲς κι' ἀρνητικὲς φάσεις τοῦ γόνιμου καὶ φοβεροῦ ἀνταγωνισμοῦ τους, καθὼς καὶ τὴν ὑψηλὴ μορφὴ, ποὺ παρουσιάζει ἡ σπάνια ἔνωσή τους, σὲ μιὰν ἀδιάλεστη ἔνωση.

Στὴ Μοῖρα τῶν Ἑλλήνων, ποὺ στάθηκαν στὴν ἀρχὴ τοῦ δυτικοῦ κόσμου καὶ ποὺ ἐπραγματοποίησαν μὲ τὸν καθαρότερο τρόπο τὸ ἰδεώ-